

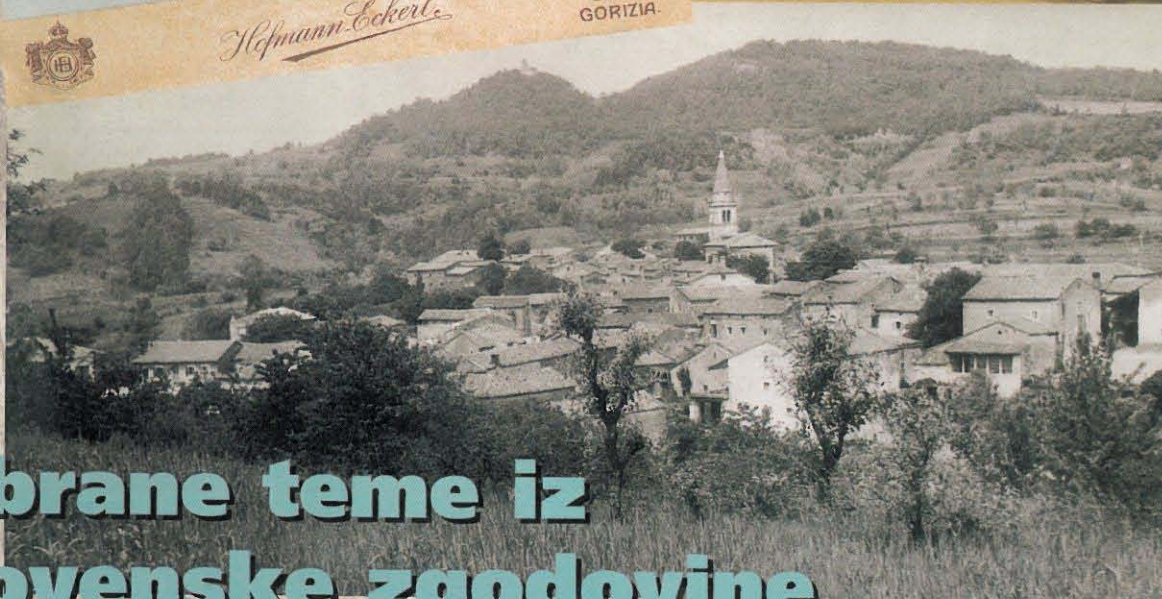
ISSN 1318-1416
9 771318 141006

ZGODOVINA

Letnik XIV • številka 1-2 • MMV

Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

VŠOLI

**Izbrane teme iz
slovenske zgodovine
prve polovice 20. stoletja**

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Zgodovina v šoli

14. letnik, številka 1–2/2005

ISSN 1318–1416

Izdajatelj in založnik: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Predstavniki: Alojz Pluško

Uredniški odbor:

Vilma Brodnik, prof. (Zavod RS za šolstvo), dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU), izr. prof. dr. Stane Granda (Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri ZRC SAZU), doc. dr. Janez Marolt (Pedagoška fakulteta Maribor), dr. Danijela Trškan (Filozofska fakulteta v Ljubljani), Srečko Zgaga, prof. (Gimnazija Poljane v Ljubljani), Katja Mahorčič, prof. (Šolski center Nova Gorica), Marjan Rode, dipl. zgodovinar (Osnovna šola Bičevje v Ljubljani), Elissa Tawitian, prof. (Osnovna šola Ivana Cankarja na Vrhniki), Damjan Snoj, prof. (Osnovna šola Preserje)

Odgovorna urednica: Vilma Brodnik, prof.

Jezikovni pregled: Tine Logar, prof.

Naslov uredništva: Vilma Brodnik, ZRSŠ, OE Ljubljana
Parmova 33, 1000 Ljubljana
Tel.: 01/23 63 119, faks: 01/23 63 150
e-naslov: Vilma.Brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Zvonka Labernik

Oblikovanje: KULT, oblikovalski studio, Simon Kajtna, s. p.

Računalniški prelom: Boex DTP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Present d. o. o., Ljubljana

Naročila:

ZRSŠ –Založba, Maja Hribar Mlakar, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/30 05 199

© Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2005.

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Fotografije na naslovnici:

Fotografija 1: Zofija Ferjancič, poročena Lasič.

Fotografija 2: Franciška Ferjancič s hčerkama Elviro in Zofijo.

Fotografija 3: Vas Goče spomladi leta 1973.

Letna naročnina:

8.500,00 SIT – cena štirih številke za šole in ustanove

6.700,00 SIT – cena štirih številke za posameznike

6.200,00 SIT – cena štirih številke za dijake, študente in upokoјence

4.400,00 SIT – cena dvojne številke v prosti prodaji

44 EU (dvojna številka 22 EU) – cena štirih številke za tujino

Letnik XV
številka
1-2
MMV

V Š O L I

Uvodnik

Vilma Brodnik

Reviji na pot..... 3

Izbrana poglavja iz narodne zgodovine

Dr. Janez Cvirn, Jure Gašparič:

Kakor da bi bili rešeni največje more 4

Aleksej Kalc:

Izseljenska pristanišča v desetletjih pred prvo svetovno vojno:
primera Trsta in Reke 7

Dr. Ervin Dolenc:

Kulturni boj v Sloveniji 14

Verica Šenica Pavletič:

Kmečka družina Ferjančič – Lasič z obrobja Krasa nad Vipavsko dolino
konec 19. in na začetku 20. stoletja 21

Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi

Dr. Danijela Trškan:

Angleške izpitne naloge, ki se nanašajo na pisne in slikovne vire 31

Dr. Danijela Trškan:

Francoske izpitne naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire 36

Drobci iz šolske prakse

Ožbej Vresnik:

Kako pojmem evropsko dimenzijo pouka zgodovine v evropskih oddelkih.
Razmišljanje o pouku zgodovine v programu evropskih oddelkov 40

Nežka Brglez:

Internet pri pouku zgodovine v srednji šoli 42

Tanja Benčič Rihtaršič:

Pomladni dan v Evropi 2005 45

Vida Svoljšak Rojko:

Zgodovinska ekskurzija v Salzburg 48

Naš pogovor

Goranka Kreačič:

»S cugom do Bremna in z barko do Noviga Jorka«:

Usodna privlačnost Amerike za slovenske izseljence v 19. in 20. stoletju.

Pogovor z zgodovinarjem dr. Marjanom Drnovškom..... 51

Aktualno

Dr. Darko Štrajn:

UNESCO – kratica s pomenom..... 54

Konference, seminarji*Mag. Andreja Valič Zupan:*

Letna konferenca in seminar Evropske zveze učiteljev zgodovine EUROCLIO v Latviji.....	57
--	----

Tekmovanja*Vojko Kunaver:*

Osmo leto tekmovanja iz znanja zgodovine v osnovni šoli	59
---	----

Mag. Andreja Valič Zupan:

Četrto srednješolsko državno tekmovanje iz znanja zgodovine	60
---	----

Poročila, ocene, mnenja

CD-ROM Test maker. Electronic Teacher tools. Creating America.

A History of the United States, McDougel Littell, 2001 (<i>Dr. Danijela Trškan</i>)	61
---	----

Šole naših babic. Izobraževanje deklet v Ljubljani. Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana in Slovenski šolski muzej, 2003.

Videokaseta (<i>Vilma Brodnik</i>).....	62
---	----

Šolska kronika 2003 – zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje. Slovenski šolski muzej, 2003 (*Sonja Bregar*).....

Jelka Melik, Mateja Jeraj: Spoznajmo Ljubljano. Vodnik po mestu za otroke (male in velike). Tehniška založba Slovenije, 2005 (<i>Vilma Brodnik</i>).....	63
--	----

Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju. Zgodovinski arhiv Celje, 2005 (<i>Vilma Brodnik</i>).....	64
---	----

Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju. Zgodovinski arhiv Celje, 2005 (<i>Vilma Brodnik</i>).....	65
---	----

Zapiski iz zgodovine*Melita Kladnik:*

Burska vojna 1899–1902 in slovensko časopisje.....	66
--	----

Reviji na pot

Spoštovane bralke, spoštovani bralci!

Pred vami je nova številka Zgodovine v šoli, v kateri med drugim objavljamo štiri članke o izbranih poglavjih iz slovenske zgodovine. V prvem lahko preberete, kako so se spreminjali slovenski pogledi na habsburško monarhijo v obdobju med obema vojnoma, med drugo vojno in po njej, drugi se dotakne izseljevanja Slovencev, tretji prinaša pregled kulturnega boja na Slovenskem od 70.-ih let 19. do devetdesetih let prejšnjega stoletja, četrti pa prinaša vpogled v premoženjske razmere, gospodarski razvoj in način razmišljanja na prelomu 19. stoletja v primeru družine Ferjančič – Lasič iz vasi Goče na Krasu. Članek tudi ponazarja pomen najemnih pogodb kot zgodovinskega vira.

Zanimivo in uporabno branje prinašajo tudi didaktični članki. Na primerih angleških in francoskih izpitnih nalog je predstavljeno, kako so v eksterno preverjanje in ocenjevanje znanja vključeni zgodovinski viri, dobrodošel pa bo tudi članek o uporabi interneta pri pouku zgodovine. Prvič v reviji predstavljamo tudi pouk zgodovine v okviru evropskih oddelkov, ki so bili uvedeni v šolskem letu 2004/2005 na vzorcu štirinajstih gimnazij v državi. Cilji pouka zgodovine v evropskih oddelkih so promocija Slovenije, mednarodna izmenjava dijakov, poudarjeno vključevanje evropske dimenzije, timsko načrtovanje in izvajanje pouka, medpredmetno povezovanje, medkulturna komunikacija v tujem jeziku, saj je v teh oddelkih velika pozornost namenjena tudi pouku tujih jezikov. Pri pouku zgodovine je tako možno od pet do deset odstotkov učnih ur na letnik izvesti timsko z vključitvijo tujega součitelja. Poudariti moramo, da ne gre za izvajanje pouka zgodovine v tujem jeziku, ampak za medkulturno komunikacijo v slovenskem in tujem jeziku, ko dijaki, domači učitelj zgodovine, tuji součitelj, učitelji drugih predmetov ali gostje (npr. iz muzejev) skupaj načrtujejo in obravnavajo izbrane teme. Teme morajo biti izbrane tako, da takšno medkulturno komunikacijo omogočajo, npr. obravnavanje poteka rimskega limesa pri nas ali v Nemčiji, če je tuji součitelj iz Nemčije, ali obravnavanje nastanka Rima in Chicaga, če je tuji součitelj iz Združenih držav Amerike. Objavljeni članek pa prinaša razmišljanje enega od profesorjev o vnašanju evropske dimenzije v pouk zgodovine. Evropska dimenzija pomeni multiperspektivno obravnavo,

upoštevajoč različne vidike o istem zgodovinskem dogodku in pojavu. Priročnik, ki obravnava multiperspektivizem pri pouku zgodovine, najdete na spletnih straneh <http://www.zrss.si>, predmet Zgodovina, rubrika Priročniki.

Nadaljuje se tudi uvajanje devetletne osnovne šole. S šolskim letom 2005/2006 na vseh šolah v državi prvič poteka pouk zgodovine v devetem razredu po prenovljenem učnem načrtu. Primer letne delovne priprave za deveti razred najdete na spletnih straneh <http://www.zrss.si>, predmet Zgodovina, rubrika Načrtovanje vzgojno-izobraževalnega dela. Na vse več šolah se izvaja tudi pouk zgodovine po novem učnem načrtu z večino novih tematskih sklopov tudi v šestem razredu devetletke. Primer letne delovne priprave za šesti razred najdete na omenjenih spletnih straneh. Avgusta 2005 pa je bil v Uradnem listu RS objavljen tudi nov Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja (Uradni list RS, št. 23/05), ki v petnajstem členu prinaša novost pri ocenjevanju znanja v šestem razredu. Učenci prejmejo ob koncu vseh ocenjevalnih obdobij le številčno oceno, ki se jo le ustno utemelji in ne več pisno, kot je predpisoval prejšnji pravilnik.

Veliko novosti prinaša tudi novi Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja v srednjih šolah (Uradni list RS, št. 76, 12. 8. 2005). Novost je že ta, da je napisan enotni pravilnik za vse srednje šole in posebnega za gimnazije ni več. Pri pouku zgodovine je pomembna novost v tem, da lahko profesor uporabi pri ocenjevanju zapis NMS ali »ni dosegel minimalnega standarda znanja«. Ker v srednješolskih učnih načrtih oz. predmetnih katalogih minimalni standardi znanja niso posebej opredeljeni, je aktivu učiteljev zgodovine na posameznih šolah prepuščeno, da opredelijo te standarde. Svetujemo, da jih opredelijo iz operativnih ciljev za vsak letnik posebej ob predpostavki, da je cilj standard.

Novost v tekočem šolskem letu so tudi seminarji, ki jih izvajajo učitelji multiplikatorji. Vse pomembne podatke v zvezi s seminarji najdete na spletnih straneh [zrss://www.zrss.si](http://www.zrss.si), predmet Zgodovina, rubrika Izobraževanje učiteljev, ki ga izvajajo multiplikatorji. Vljudno vas vabimo, da se udeležujete teh seminarjev še zlasti zato, ker načrtno skrbimo za popularizacijo informacijsko-komunikacijske tehnologije in v ožjem pomenu multimedije pri pouku zgodovine.

Vilma Brodnik, odgovorna urednica

Prof. dr. Janez Cvirn, Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani
Jure Gašparič, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani

Kakor da bi bili rešeni največje more

»Avstro-Ogrske ni več. Drugje ne želim živeti. Emigracija zame ne pride v poštev. Zato bom naprej živel s torzom in si mislil, da je celota«.

(Sigmund Freud)

Za razliko od Sigmunda Freuda, ki je ob razpadu Avstro-Ogrske začutil boleč občutek izgube, je veliko večino slovenskih politikov in intelektualcev prevevalo velikansko navdušenje: Čutili so, »da vstajajo iz smrti, iz neobstoja, iz spanja ...«. Tudi tisti, ki so še nekaj mesecev prej usodo slovenstva vezali na usodo monarhije, so bili naenkrat prepričani, da pomeni vstop v novo državo osvoboditev slovenskega naroda iz tisočletnega suženjstva. In da se je z njenim razsulom dokončal dolgotrajni boj med naravnim in historičnim pravom – v korist »nacionalne države«.

Prikazovanje Avstro-Ogrske kot »ječe narodov« je v zgodovinopisju (zlasti v šolski zgodovini in zgodovini za vsakdanjo rabo) in še bolj v politični publicistiki prevladovalo ves čas prve Jugoslavije – ne glede na to, da se je začetnemu veselju nad združitvijo s Srbi in Hrvati kmalu pridružilo razočaranje nad mentaliteto novega državnega središča, nad drugačnimi gospodarskimi in političnimi navadami, pa nad nacionalnimi boji in centralizmom. Ob deseti obletnici konca Avstro-Ogrske (28. 10. 1928) je tako katoliški list Slovenec vzneseno zapisal: »Vse, kar nas je tlačilo, vse, kar nas je dušilo, vse, kar je oviralo naš razvoj in našo rast, je tega dne odpadlo od nas in začutili smo se na mah v svobodi, o kateri smo preje le previdno sanjali. Kakor da bi bili rešeni največje more, tako smo se oddahnili pred desetimi leti in zato nam je bilo lahko pri srcu.« Deset let kasneje (1938) pa so se v liberalnem listu Jutro rajne monarhije spominjali takole: »Naši mladi ni se ne da dovolj nazorno dopovedati, kakšna pošast je bila Avstro-ogrška monarhija in kako se je narod oddahnil, ko je bilo te pošasti konec. Pred 20 leti so bili vsi Jugoslovani navdušeni, presrečni, ko je pošast omagala in ni mogla več oklepati in sesati svojih nekdanjih žrtev.« Tisti, ki so kot **Lojze Ude** kritično opozarjali, da je v Kraljevini SHS marsikaj »slabše, kakor je bilo v Avstriji« in da so bili Slovenci v Avstriji »po veliki večini združeni vsaj v eni državi, danes pa je slovensko kompaktno ozemlje razbito na tri, štiri države«, so bili redke izjeme.

Pri iskanju razlogov za razpad monarhije so prevladovala stališča v stilu razmišljanj **Oskarja Jászija**, ki je v knjigi *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (1929) menil, da so bile centripetalne sile (dinastija, vojska, aristokracija, Katoliška cerkev in uradništvo) prešibke za rešitev nacionalnih problemov in konstruktivno reformo monarhije. Za veliko večino je začetek konca pomenila

dualistična preobrazba monarhije, s katero so se 1867. leta Nemci in Madžari polastili oblasti nad slovanskimi narodi in jih nato poskušali s silo asimilirati. Skladno s tem je ob deseti obletnici nastanka prve jugoslovanske države zgodovinar **Silvo Kranjec** zapisal: »Dualizem se je izkazal kot nepremagljiva ovira za vsak državnoopravni razvoj monarhije in s tem tudi za rešitev jugoslovanskega vprašanja v njenem okviru.«

Tudi v času druge svetovne vojne se odnos do dvojne monarhije ni spremenil. Kako bi se tudi, saj so tako v partizanskem kot v protipartizanskem taboru videli v nacizmu in nacistični raznorodovalni politiki neposredno nadaljevanje starega nacionalnega zatiranja Slovencev v črno-žolti monarhiji. V okviru iskanja rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja za časa druge svetovne vojne je protipartizanska **Slovenska zaveza** v poročilu iz aprila 1943 zapisala, da sicer obstajajo za Slovence različne rešitve, »le pod Nemčijo ali Italijo nihče ne bi hotel in tudi Avstrije nihče ne mara,« saj da so »Avstrijci eksponenti najbolj divjega nemštva in so bili Avstrijci, ki so najhuje morili in še more naš slovenski živeli. Tudi mala Avstrija nam je bila prav tako krivična kot monarhija.« Podobno

Slika 1: Ilustrirani Slovenec, 28. 10. 1928. Slika vladne palače v Ljubljani s takratnim pripisom: »Vladna palača v Ljubljani, ki je bila tudi sedež protislovenskega vladnega sistema; dne 29. okt. l. 1918. zvečer je bil pa tu odstavljen zadnji njegov nosilec, grof Attems.«

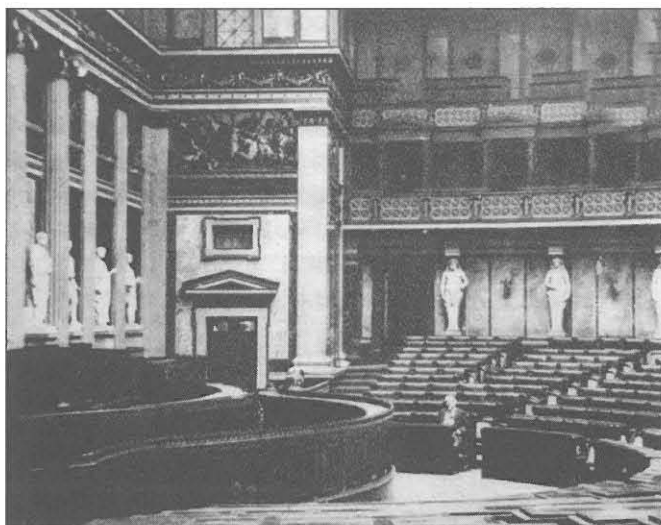
so sodili v partizanskem taboru. V prvi večji kulturni manifestaciji Osvobodilne fronte – Slovenskem zborniku iz leta 1942 je v razglabljanju o slovenski politični zgodovini po letu 1848 podčrtano »revolucionarno spoznanje«, »da se morajo Slovenci iztrgati iz utesnjenega sklepa monarhistične Avstrije ter iskati opore pri enako ogroženih južnoslovanskih narodih«.

V skladu s takšnimi stališči so se po drugi svetovni vojni pogledi na habsburško monarhijo le še zaostri. V prvem desetletju po vojni je habsburška monarhija še naprej veljala za »ječo narodov«, ki jo je v propad pognalo predvsem nerešeno nacionalno vprašanje. V slovenski historiografiji so prevladovali teze v stilu **Roberta A. Kanna** (*The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, I–II*, New York 1950) in zlasti **A. J. P. Taylorja** (*The Habsburg Monarchy 1815–1918*, London 1948; v slovenščino je bila prevedena leta 1956), ki je kot mnogi drugi menil, da je bila usoda monarhije določena z vojaškim porazom leta 1866 in vzpostavitvijo dualizma (1867). Takšna stališča je zagovarjal tudi naš najboljši poznavalec nacionalnih problemov v habsburški monarhiji **Fran Zwitter**, ki je v odmevnem referatu o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu leta 1960 nastopil s tezo, da monarhija ni razpadla zaradi »zunanjih faktorjev« (vojne in zaveznikov), marveč je bil njen razpad posledica dolgotrajnega procesa dezintegracije, ki je dobil odločilnih vzpodbud z vzpostavitvijo dualizma. Zwitteru se je zdela monarhija zaradi svojega notranjega ustroja in nacionalne politike »vedno bolj anahronizem« (bolj kot o vzrokih njenega razpada se je spraševal, kako je »sploh mogla toliko časa vzdržati«), njen razpad in nastanek novih držav pa se mu je zdel »velik napredek«.

Na mednarodnem simpoziju v Budimpešti leta 1964 je Zwitter odločno nasprotoval stališču francoskega zgodovinarja **Jacquesa Droza**, češ da bi bilo treba leta 1918 Avstro-Ogrsko reformirati, ne pa jo uničiti, saj da je bilo poznejše stanje slabše od stanja v času stare monarhije. Za razliko od Droza Zwitter v dejstvu, da je bilo pred letom 1914 »le malo struj, ki so bile odkrito za uničenje Avstro-Ogrske«, ni videl dokaza o življenjski moči monarhije, »saj tudi francoske revolucije leta 1789 ni nihče organizirano pripravljala, pa ona zato vendar ni [bila] slučajen pojav«. V poročilu o svoji udeležbi na konferenci o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji leta 1966 v Bloomingtonu (v ZDA) je Zwitter odločno »obračunal« s tezami tistih zgodovinarjev, ki so vzroke za razpad monarhije iskali zgolj v vojni ali »zunanjih faktorjih«. Napačna se mu je zdela tako teza avstrijskih zgodovinarjev **Adama Wandruszke** in **Huga Hantscha**, češ da je monarhija razpadla zaradi diktata zunanjih sil, kot tudi teza **Hansa Kohna**, ki je glavni vzrok za njen razpad videl v zunanji politiki. Zwitter je Kohnovo tezo komentiral z besedami: »Pri tem je seveda res, da habsburška monarhija ne bi razpadla kar sama od sebe, brez vojne. Treba pa je samo pomisliti, kakšne notranjepolitične posledice bi imela v Avstro-Ogrski zu-

nanja politika, ki bi se ločila od zavezništva z Nemčijo, da postane jasno, kako ozka je bila pri njej zveza med zunanjo politiko in med nacionalnimi problemi.«

Če zanemarimo stališče **Matije Škerbca**, ki je v drugem delu svojega **Pregleda novodobnega slovenskega katoliškega gibanja** (1957) iskreno obžaloval »razbitje« monarhije (»... če bi bili državniki, ki so odločali o usodi Evrope l. 1918 in 1919, ustvarili novo unijo svobodnih držav, namesto da so razbili to stoletja staro formacijo, da bi zadostili šovinističnim zahtevam sosedov«, potem svet ne bi poznal Adolfa Hitlerja, boljše vize pa ne bi »nikdar prekoračil meja Rusije«), se je začel slovenski pogled na monarhijo spreminjati šele v osemdesetih let, v času splošne krize komunističnega sveta in naraščajočih nasprotij v posttitovski Jugoslaviji. Zlasti po objavi **Kunderinega** esejja **Tragedija Srednje Evrope** (1984), ki je na Slovenskem sprožil živahno debato, se je tudi nekaterim slovenskim intelektualcem zazdel »včerajšnji svet« bolj svetel in pravičneje urejen od trenutnih razmer. Med njimi sicer ni bilo nikogar, ki bi – kot **Škerbec** – v razbitju monarhije videl »veliko napako«. Toda v razmišljanjih nekaterih slovenskih intelektualcev – kot pri pisatelju in esejistu **Marjanu Rožancu** – je bilo vseeno moč občutiti kanček obžalovanja, da so razdiralne sile nacionalizmov zakrivila propad države, ki je – kljub svoji protislovnosti – nudila zadovoljiv okvir za življenje malih narodov v Srednji Evropi, in posledično omogočile vzpon nacizmu in komunizmu. V zborniku **Srednja Evropa** (1991) je Rožanc občuteno zapisal: »Po eni strani arogantni pangermanski nacionalizem Avstrijcev in njihova lastna vizija srednjeevropske velesile, po drugi panslovanska ideologija Čehov, Hrvatov in Slovencev, panslovanska ideja kot obramba proti nemški agresivnosti, ki pa je imela prav tako razdiralno moč. In ti dve nasprotujoči si sili sta avstro-ogrsko monarhijo ne samo razdrli, ampak slednjič priklicali v ta srednjeevropski prostor najprej Nemce, potem pa še Ruse, ki so že

Slika 2: Ilustrirani Slovenec, 28. 10. 1928. Slika notranjosti avstrijskega parlamenta s takratnim pripisom: »Pogled v notranjost avstrijskega parlamenta, v katerem so bili slovenski poslanci med vojno tako neustrašene boje za osvobodjenje.«

od nekdanj vse, kar je bilo ruskega, preimenovali s slovenskim, da bi slednjič vse slovansko povzeli v rusko.«

Takšne in podobne razprave so vsekakor prispevale k uveljavitvi bolj uravnoteženega pogleda na habsburško monarhijo in na vzroke za njen razpad. Na zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptuj leta 1988 (ob sedemdesetletnici razpada dvojne monarhije in nastanku Jugoslavije) je tako **Vasilij Melik** upravičeno opozoril, da je monarhija pred prvo svetovno vojno premogla več življenjske moči za ustrezno rešitev političnih in nacionalnih problemov, kot se običajno misli: »Nacionalni spopadi so postajali vedno hujši. Vendar so poleg nestrpnosti, mržnje in sovraštva živeli v istem času in v istem prostoru tudi razumevanje, sodelovanje in pripravljenost na kompromise, celo v politiki, kakor kažejo moravski in bukovinski sporazumi, volilna reforma 1907 in še kaj. Vrsta najrazličnejših načrtov o tem, kako bi bilo treba preurediti Avstrijo, predstavlja pravo bogastvo misli, obenem pa svojevrstno priča na eni strani o krizi države, na drugi pa tudi o njeni življenjski sili, saj za umirajoče navadno ne delamo programov. Težko je reči, ali bi prevladali dezintegracijski ali nasprotni tokovi, če ne bi prišlo do 1. svetovne vojne. Vojna je vse odločila. Najbrž je bilo leto 1914 mnogo bolj usodno kot leto 1918, ki je le plačalo račun za to, kar je vojna sprožila.« Neposredno pred osamosvojitvijo Slovenije (1990) pa je **Franc Rozman** odločno poudaril: »Habsburška monarhija je v prvi svetovni vojni razpadla predvsem zaradi nerešenih nacionalnih odnosov. Ob tem pa je vendarle treba reči, da ni bila takšna 'ječa narodov' (sintagma so si izmislili Angleži, pri čemer so jim vneta sekundirali Francozi, za oboje pa vemo, kakšno politiko do 'nedržavnih' narodov so v svojih imperijih vodili in jo tudi še vodijo), kot se to večkrat še piše v publicistiki in celo tudi v znanosti.«

V devetdesetih letih je ugotovitev, da je bila Avstro-Ogrska »res protislovna in v marsičem konservativna, toda še zdaleč ne nepopravljivo zaostala in nedemokratska državna tvorba ali celo 'ječa narodov', kot smo vse predlogo enostransko in 'črno' ponavljali« (**Peter Vodopivec**), na splošno prevladala. Ob vsem tem pa je treba poudariti, da do pretiranega idealiziranja habsburške monarhije in nostalgичnega obžalovanja njenega razpada ni prišlo. Zato tudi ne preseneča, če slovenski zgodovinarji sploh niso reagi-

Slika 3: Ilustrirani Slovenec, 4. 11. 1928. Slika dunajskega dvora s takratnim pripisom: »Pogled na 'novi dvor' na Dunaju, rezidenco Habsburžanov. Tu je stoloval rod, ki bo ostal zapisan v zgodovini s krvavimi črkami.«

rali na teze **Alana Skeda**, **Jeana Bérengerja**, **Françoisa Fejtöja** in drugih piscev »rekvijemov« za habsburško monarhijo.

Literatura

- Oskar Jászi, The Dissolution of the Habsburg Monarchy (1929).
Robert A. Kann, The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, I–II., New York 1950.
A. J. P. Taylor, The Habsburg Monarchy 1815–1918, London 1948 (slovenski prevod: Habsburška monarhija 1815–1918, Ljubljana 1956).
Alan Sked, Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918, London 1989.
Jean Béranger, Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273–1918, Paris 1990.
François Fejtö, Requiem für eine Monarchie. Die Zerschlagung Österreich-Ungarns, Wien 1991.
John W. Mason, The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire 1867–1918, London and New York, 1997.
Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Založba Obzorja, Maribor 1972.
Anton Novačan, Jeruzalem-Kairo, Ljubljana 1986.
Matija Škerbec, Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, II. del, Cleveland 1957.
Fran Zwitter, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Ljubljana 1962.
Fran Zwitter, Mednarodna historična konferenca o problemih Avstro-Ogrske 1900 do 1918 v Budimpešti 4.–9. maja 1964, V: ZČ 1964.
Fran Zwitter, Konferenca o nacionalnem problemu v Habsburški monarhiji v XIX. stoletju v Bloomingtonu (Indiana, ZDA), V: ZČ 1967.
Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini, Zgodovinski časopis, 42 (1988) 4.
Srednja Evropa, ur. P. Vodopivec, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991.
Franc Rozman, Kje je nova resnica za zmešan svet?, V: Samostojna Slovenija, Nova revija 95, marec 1990.
Peter Vodopivec, Slovenci v 19. stoletju: miti in stvarnost, V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij, Ljubljana 2001.

Pisatelj in politik Anton Novačan je leta 1942 v svoj intimni dnevnik v izgnanstvu zapisal:

»Austriam esse delendam, Hitler je od tam, njegovo 'velikonemstvo' v knjigi »Mein Kampf« in v njegovih dejanjih je doma iz Avstrije. Spomnite se parlamentarnih borb v starem dunajskem parlamentu, spomnite se velikonemcev, dr. Schönererja, Wolfa itd. Tam se je inspiriral Hitler. In pa Austria – že ime »Ostmarke« pove, kaj je raison d'être njene eksistence. Karkoli, kadarkoli, Avstrija bo vedno sovražna nam, Južnim Slovanom, in Čehoslovakom. Uničite jo! Dunaj bodi svoja država, Gradec slovenski, gornještajersko železo mora biti zunaj nemške državne oblasti, vso drugo ropotijo prikličite ne preveliki Bavarski, katoliški južni Nemčiji ...«

Izvleček

V članku avtorja prikažeta spreminjanje slovenskih pogledov na habsburško monarhijo. V obdobju med obema vojnama je prevladovalo mnenje, da je bila prava mora oz. pošast, če omenimo le dve oznaki, ki sta se zapisali kato-

liškemu Slovincu in liberalnemu Jutru, skratka prava »ječa narodov« (to poimenovanje so ji sicer nadel Angleži). Tudi med drugo vojno imata odklonilen odnos do razpadle monarhije tako partizanski kot protipartizanski tabor. Po drugi svetovni vojni je dr. Fran Zwitter ocenil, da monarhija ni razpadla zaradi zunanjih vzrokov, ampak jo je razbil dolgotrajni proces dezintegracije, ki ga je spodbudil zlasti dualizem. V osemdesetih in devetdesetih letih se ocena uravnoteži, vendar pri Slovencih idealiziranja in nostalgije ne opazimo. Dr. Vasilij Melik je na zborovanju zgodovinarjev na Ptuj leta 1988 povedal, da so v monarhiji vladali mržnja, nestrpnost in sovraštvo, vendar pa tudi sodelovanje, razumevanje in pripravljenost na kompromise.

Abstract

The paper describes changing of Slovenian views on Habsburg monarchy. In the period between the wars opi-

nion that Monarchy was as a real nightmare or monster to mention only two designations which were published in catholic Slovenec and liberal Jutro prevailed. In sum it was a genuine »Jail of Nations« (this description was invented by the English). Even during the second world war the attitude of both camps - partisan and anti-partisan - toward late monarchy was negative. After the second world war dr. Fran Zwitter estimated that monarchy didn't decay for the sake of external reasons but that it was broken in pieces on the account of a long standing process of disintegration which was triggered above all by dualism. In the 80's and 90's the above mentioned judgement was equilibrated yet it didn't provoke any idealization or nostalgia by the Slovenes. Finally Dr. Vasilij Melik in 1988 at the assembly of historians in Ptuj stated that in monarchy existed not only animosity, intolerance and hatred but also cooperation, understanding and readiness for compromise.

Aleksej Kalc, Narodna in študijska knjižnica Trst – Odsek za zgodovino

Izseljenska pristanišča v desetletjih pred prvo svetovno vojno: primera Trsta in Reke

Čezoceansko izseljevanje in razvoj pomorskega prometa

V dobi množičnega čezmorskega izseljevanja se je razvil tudi ladijski potniški promet in celoten organizacijski stroj, ki je skrbel za odpravljanje izseljencev iz starega v novi svet. Množično izseljevanje in inovacije v ladjarstvu ter čezmorskih prevozi so bili pravzaprav med seboj tesno povezani, lahko bi rekli soodvisni. Tehnični napredek (v prvi vrsti parni stroj, pa tudi inovacije v ladijskem gradbeništvu), ki je omogočal vse hitrejša, udobnejša in varnejša potovanje čez ocean, je močno približal obale raznih celin in pospešil pretakanje prebivalstva z ene celine na drugo. Milijonske evropske množice, ki so v sebi gojile ameriški mit in se z velikimi pričakovanji obračale proti novemu svetu, pa so spodbujale naložbe in razvoj ladjarstva, pristaniških objektov in pomorskih prevezav nasploh. O prispevku množičnega potniškega prometa k »revoluciji« na tem področju priča na primer dejstvo, da so v štiridesetih letih 19. stoletja lahko vzpostavili prvo redno progo med Evropo in Južno Ameriko zahvaljujoč povečanemu številu potnikov. Sam tovarni promet namreč zaradi svoje šibkosti in specifik tega ni dovoljeval.

Prevažanje potnikov je bilo v primerjavi z drugimi tovari ugodnejše, saj jih ni bilo treba »natovarjati« in

»raztovarjati«, jih »skladiščiti« in jih razporejati po točno določenem vrstnem redu; tako so na vmesnih postajah lahko del »tovora« izkrcavali in vkrcavali novega, ne da bi pri tem spreminjali ravnovesje plovila. Potniki so se morali med vožnjo tudi hraniti, kar je nudilo dodatno možnost zaslužka. Predvsem pa so omogočali boljše zapolnjevanje ladijskega prostora in tovarnih zmogljivosti plovil, ki so pogostokrat ostajale neizkoriščene. Zato so bile čezoceanske ladje dolgo časa mešanega tipa. Prevažale so blago in hkrati tudi potnike – izseljence. Tem so bila na jadrnicah in nato tudi na vse večjih parnikih na razpolago skupna ležišča v velikih sobanah, ki so bile tako opremljene, da so jih po potrebi lahko prilagajali človeškemu ali blagovnemu tovaru. Ti prostori so bili pod palubo v ladijskem delu, imenovanem *medpalubje* (v nemščini *Zwischendeck*). Od tod tudi izraz *medpalubni potniki* (v nemščini *Zwischendeck Passagiere*, v angleščini *steerage passengers*), ki se je uveljavil za čezmorske izseljence in se ohranil še v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno, ko so velika skupna ležišča zamenjale veliko udobnejše kajute tretjega razreda. To izrazoslovje je zelo pomembno, ker so bili medpalubni potniki oziroma potniki tretjega razreda zakonsko izenačeni z izseljenci in s tem deležni strogih predpisov, ki so jih v zaščito izseljencev in zaradi urejanja izseljenske oziroma prise-

ljenske problematike izoblikovale tako države izseljevanja kot države priseljevanja.¹

Zakonska zaščita izseljencev

Zaščita in varstvo sta bila potrebna, ker so bili izseljenci izpostavljeni celi vrsti nevarnosti. Odpravljanje in prevažanje izseljencev je namreč v 19. stoletju postalo izredno dobičkanosno posel, ki je dopuščal tudi velike špekulacije na škodo ljudi, odhajajočih v povsem nova in nepoznana okolja.² Nevarnost je pretila že v domačem kraju, kjer so se začeli pojavljati agenti ali podagenti ladjarskih družb in potovalnih uradov, ki so ljudi tudi z lažnimi informacijami prepričevali v koristnost izselitve v to ali ono deželo. Svetovali so jim, kako naj obidejo morebitne birokratske oziroma pravne ovire (predvsem vojaškim obveznikom, ki jim oblasti niso izdajale potnih dovoljenj), jim organizirali pot do pristanišč in dalje do končnih postaj, sklepali pogodbe za pridobivanje zemljišč in podobno. V pristaniščih in na ladjah so izseljenci pogostokrat živeli v nečloveških pogojih, ogoljufani so bili na primer pri menjavi denarja, z vsiljvanjem namišljenih zavarovalnin in na številne druge načine. V priseljenjskih deželah pa so večkrat našli povsem drugačne pogoje dela in življenja od obljubljenih. Znašli so se v nepričakovanih in nezavidljivih situacijah. V Južni Ameriki so tvegali celo nekakšno polsuženstvo (zlasti na območjih kavnega veleposestva), iz katerega so se potem s težavo izmotavali. V državah izseljevanja so zato začeli zakonsko urejati problematiko izseljevanja z vrsto pravil, ki so vsaj delno ščitila izseljence in izboljšala njihov položaj. Pri tem ni šlo samo za moralna vprašanja. Zaščita in varstvo sta bila v samem gospodarskem interesu držav izseljevanja in priseljevanja. Izseljenci/priseljenci so namreč predstavljali maso delovne sile, ki jo je novi svet potreboval za svojo rast in izkoriščenje gospodarskih virov. Starim domovinom pa je izseljenstvo koristilo s tem, da je lajšalo socialni pritisk, in z ogromnimi vsotami, ki so jih izseljenci pošiljali svojcem v stari kraj in s tem pozitivno vplivali na gospodarsko stanje države. Obojestranska korist je bila torej, da pride ta množica ljudi na cilj zdrava, dela sposobna in voljna.

Pozornost ureditvenih predpisov se je osredotočala na izselitev kot tako. Da bi preprečili podžiganje k izseljevanju in dopustili ljudem, da sami odločajo o umestnosti izselitvenega koraka, so v večini držav prepovedali lik izseljenskega agenta in propagando, ki bi kakorkoli aktivno spodbujala k izseljevanju. Dovoljeni so bili potovalni ura-

di, predstavništva ladjarskih družb in druge pisarne za odpravljanje čezoceanskih potnikov – izseljencev, vendar se je morala njihova dejavnost odvijati izključno v njihovih uradih in se omejevati na dajanje informaciji, svetovanje, prodajanje vozovnic in nudenje drugih uslug v zvezi s potovanjem. Osebe teh pisarn se ni smelo podajati »na teren«, širiti propagandnih prospektov, temveč je lahko nudilo svoje usluge in sklepalo posle le na prošnjo zainteresiranih strank in v skladu z zakonodajo, ki je nekaterim kategorijam (v prvi vrsti vojaškim obveznikom) omejevala prosto odhajanje v tujino. Vrsta določil je urejala odnose med ladjarskim podjetjem in potnikom, konstrukcijske, bivalne in higienske norme na ladjah. Na ta način in s tehničnim napredkom so se pogoji čezmorskega potovanja znatno izboljšali, brodolomi, razne nesreče, težke življenjske razmere, zaradi katerih še sredi 19. stoletja veliko potnikov ni prišlo živih do cilja, so z desetletji vse bolj postajali izjeme. To sicer še ne pomeni, da je bilo čezoceansko potovanje povsem nenevarno. Iz zdravstvenih statistik izhaja, da je bilo še pred prvo svetovno vojno podobno prehodu skozi ozko grlo, med katerim je na sicer modernih čezoceanskih, ki so prevažale 2.000 in več potnikov, prihajalo do cele vrste okužb in obolenosti ter splošnega telesnega opešanja, ki so vplivali na nadaljnje zdravstveno stanje izseljencev. Ravno tako ni bila nikoli odpravljena nevarnost goljufij na škodo izseljencev in gospodarskih špekulacij v zvezi s t. i. izseljenskimi posli. Kljub prepovedi je po vsej Evropi kar mrgolelo tajnih agentov in podagentov, ki so privabljali ljudi v to ali ono državo, jih ilegalno odpravljali čez državno mejo in usmerjali na naslove te ali one ladjarske družbe. K takim razmeram so pripomogli sami izseljenci, ki so se mnogokrat poslavljali od doma brez vednosti oblasti oziroma so se pri izseljenskem koraku raje odločali za poznane, pa čeprav nelegalne posrednike in zaslužkarje (pogostokrat so bili to gostilničarji).³

Izseljevanje iz Avstro-Ogrske in odprtje izseljenskih pristanišč na Reki in v Trstu

V osemdesetih letih 19. stoletja je množično čezoceansko izseljevanje zajelo tudi avstro-ogrsko monarhijo in z njo slovenske dežele. Ogromna večina teh izseljencev je v novi svet potovala iz severnih pristanišč, tokovi, namenjeni v Južno Ameriko, pa tudi iz italijanskih. Liverpool, Le Havre, Rotterdam, Antwerpen, zlasti pa Bremen (točneje njegovo novo pristanišče Bremerhaven) in

¹ Za pregled zgodovine ladjarstva in razvoja potniških pomorskih prevozov glej bogato ilustrirano delo Kludas 1986. O tesni povezavi in součinkovanju med množičnim čezmorskim izseljevanjem, organizacijskim in tehnološkim razvojem ladijskega prometa in gospodarsko rastjo pristanišč govorijo studije U. Wagnerja, D. J. Petersa in J. Sielemanna v delu Schulz 1994. Veliko informacij o slikovnega gradiva o ladjarstvu in izseljenstvu je danes razpoložljivega tudi na Internetu, npr. na spletnih straneh pomorskih in izseljenskih/priseljenskih muzejev (naj kot najbolj znamenitega omenimo le muzej na newyorškem otoku Ellis Island, kjer je bila glavna vstopna postaja v ZDA), na straneh, posvečenih ladijskim družbam in pomorskemu prometu idr.

² Podrobneje o razvoju izseljenske zakonodaje in o vprašanju varstva izseljencev Kalc 1997b.

³ O vseh teh vidikih pravnega in organizacijskega značaja, nevarnostih, ki so pretile izseljencem, o ilegalnem izseljevanju, delovanju agentur in drugih problemih, vezanih na izselitev in potovanje, glej tudi Drnovšek 1991, Kalc 1995, Umek 1968, Umek 1979. O doživljanju čezoceanskega potovanja piše posebej Drnovšek 1998.

Hamburg so bila ob izbruhu izseljevanja iz južne in vzhodne Evrope že velika in za potniški promet dobro opremljena pristanišča, kjer so imeli svoje izhodiščne postaje mogočni ladjarski koncerni. Tak položaj so si omenjena pristanišča in ladjarska podjetja ustvarila s čezoceanskim izseljevanjem iz zahodne in severne Evrope, ki se je začelo že v tridesetih letih 19. stoletja, od osemdesetih let pa je številčno nazadovalo. Zato se je takrat pozornost ladjarjev osredotočila na vzhodno in jugovzhodno Evropo, da bi lahko ohranili in okrepili svoje posle. Pri tem niso imeli velikih težav, saj države novega izseljevanja, kot so bile Avstro-Ogrska, Rusija in Grčija (Italija je bila v tem izjema, tudi zaradi posebne geografske lege), niso razpolagale s primernimi pristaniškimi infrastrukturami, ladjevem in še manj z organizacijo ter izkušnjami, da bi lahko tokove usmerjale skozi nacionalna pristanišča in se tako okoristile. Tako je ta ogromen izseljenski bazen padel avtomatično v objem severnoevropskih izseljenskih pristanišč in ladjarskih družb. Najmočnejši med njimi sta bili bremenski Norddeutscher Lloyd in hamburška Hamburg Amerika Linie, ki sta uspeli proti Bremnu in Hamburgu usmeriti velik del vsega vzhodnoevropskega potniškega prometa. Ta promet je bil tako dobro organiziran, da je potekal po posebnih koridorjih in skozi vrsto kontrolnih postaj. Tako je »reka« izseljencev prehajala čez nemško državno ozemlje naravnost v pristaniške čakalnice in nato na ladje, ne da bi prišla v stik z domačim prebivalstvom. To pa zaradi varnostnih in predvsem zdravstvenih razlogov, ker je tolikšna množica prebivalstva od vsepovsod predstavljala veliko nevarnost za širjenje nalezljivih bolezni.⁴

Kljub veliki gospodarski škodi, ki je nastajala s pretakanjem izseljenskega prometa prek tujih pristanišč, v Avstro-Ogrski dolgo časa niso uspeli vzpostaviti domačih prog za izseljence. V tej smeri se je nekaj premaknilo šele na začetku 20. stoletja, ko je letno število avstro-ogrskih izseljencev doseglo že sto tisoče in je država zasedala prva mesta med evropskimi izseljenskimi državami. Decembra 1903 je angleška družba Cunard Line opravila krstna transporta na redni progi za izseljence med Reko in ZDA. To progo, ki je imela vmesno postajo tudi v Trstu, je liverpoolsko ladjarsko podjetje odprlo v sozvočju z ogrsko vlado, od katere je pridobilo ekskluzivno pravico za čezoceanski potniški promet na Reki. Sredi leta 1904 so v Trstu vzpostavili konkurenčno potniško linijo za Severno Ameriko. Vzdrževalo jo je tržaško ladjarsko podjetje Austro-Americana v sodelovanju z nemškima kolosoma Norddeutscher Lloyd in Hamburg Amerika Linie. S tem partnerstvom je Austro-Americana postala članica kartela Nordatlantischer Dampfer Linien Verband, ki je nadzoroval skoraj ves izseljenski promet iz vzhodne in jugovzhodne Evrope proti Severni Ameriki in dodelil tržaškemu pristanišču 4-odstotni delež tega prometa.⁵

Značilnosti izseljevanja čez Trst in Reko

Tako so se skozi Trst in Reko začeli stekati tokovi izseljencev iz Avstro-Ogrske in tujine. Na Reki se je število izseljencev kmalu povečalo na okrog 50.000 letno, nato je konec desetletja začelo upadati in se ustalilo na približno 20.000. V Trstu pa je bila rast postopna in je leta 1912 dosegla 26.000 prehodov, nakar je leta 1913 število izseljencev izjemoma poskočilo na več kot 50.000, čemur sta botrovali dve progi za Kanado. Prvo je vzdrževala kanadska družba Canadian Pacific Railway Company, drugo je v odgovor vzpostavila Austro-Americana oziroma ladjarski kartel, ki ga je zastopalo tržaško podjetje. Od leta 1908 je Austro-Americana vzdrževala tudi redne proge za izseljence med Trstom in Južno Ameriko. Julija in avgusta 1914 je bil zaradi vojne izseljenski promet iz avstroogrskih pristanišč ukinjen. V obdobju 1903–1914 je skozi Trst potovalo približno 290.000 izseljencev, od tega 220.000 (76 %) proti Ameriki, preostali pa v obratni smeri. Skozi Reko je v istem obdobju prešlo približno 300.000 izseljencev, večinoma proti Ameriki, ker je Cunard Line povratnike izkrcavala v Trstu. Zanimivo je tudi, da so promet skozi Reko tvorili skoraj izključno izseljenci iz ogrske polovice monarhije, medtem ko je bil tržaški bolj raznolik. Približno 40 % izseljencev je bilo iz avstrijskih dežel, 20 % iz Ogrske ter iz Bosne in Hercegovine, 40 % pa iz tujine. Podčrtati je treba tudi, da se je prek Reke izselila le četrtina vseh izseljencev iz ogrske polovice monarhije, prek Trsta pa celo manj kot 7 % vseh avstrijskih izseljencev tistega obdobja.

Kot je razbrati iz preglednice št. 3, so bili v Trstu med avstrijskimi državljani najbolj zastopani izseljenci iz Galicije in Dalmacije, pa tudi iz slovenskih dežel (Primorja in Kranjske), med tujci pa so prednjačili ruski državljani, nato turški, grški in italijanski izseljenci. Povratniki pa so bili večinoma avstro-ogrski državljani. Slovenci so se kar v precejšnji meri odločali za tržaške proge, vendar se je kljub bližini Trsta tudi med njimi večina še vedno raje podajala čez ocean prek tujih pristanišč.⁶ To je bilo delno povezano z že utečenimi in dobro organiziranimi zvezami, ki so med drugim omogočale lažje izogibanje kontrolam, kar je prihajalo še posebno v poštev za vojaške obveznike in vse, ki so odhajali brez potrebnih dovolilnic. Ko so enkrat prešli avstrijsko državno mejo, jim je bila pot do Amerike tako rekoč odprta, saj so imele tuje oblasti močan interes prepustiti jih na ladje in zavrtni le tiste, ki niso izpolnjevali pogojev za vstop v Ameriko. V Trstu pa je pristaniška oblast z lahkoto nadzorovala promet in prestregla vsak poskus nelegalne izselitve. V večjem številu so slovenski izseljenci potovali prek Trsta in z domačo ladjarsko družbo Austro-Americano na povratni vožnji iz Amerike.

⁴ Logistika in potek izseljevanja prometa po nemških tleh ter skozi nemška pristanišča sta podrobno opisana v delu Schulz 1992.

⁵ Podrobno o Trstu in delno Reki kot izseljenskih pristaniščih Kalc 1992.

⁶ Primerjaj statistiko izseljenskega prometa prek Trsta s statistiko izseljevanja s Kranjske v delu Dmrovec 1991.

Tako Cunard Line kot Austro-Americana in pozneje Canadian Pacific Railway Company so razpolagale z modernim ladjevjem, ki je tudi potnikom tretjega razreda omogočalo precej udobno čezoceansko vožnjo, čeprav ni manjkalo pritožb zaradi slabe ali nezadostne hrane, higienskih razmer, neprijaznega ravnanja osebja in podobnega. Razmere na ladjah pa so bile v precejšni meri odvisne od izseljencev samih, od njihovih življenjskih in higienskih navad, od nespoštovanja predpisanega reda itd. Da bi preprečili tovrstne nevšečnosti in morebitne spore med potniki zaradi nezdržljivih navad, so izseljence iz določenih območij ločevali od ostalih in jim dodeljevali določen prostor na ladji.

Austro-Americana je prve ladje dala zgraditi v Angliji, od leta 1908 pa jih je gradila sama v svoji ladjedelnici v Trzinu. V desetih letih je popolnoma obnovila svojo flotilo, ki je leta 1913 štela 71 plovil, od tega 29 velikih čezoceanskih parnikov, pet pa jih je imela še v gradnji. Šlo je za precej hitre in dobro opremljene ladje, na katerih je bilo med drugim poskrbljeno tudi za različne verske oziroma kulturne navade izseljencev. Judovski potniki so tako imeli na voljo t. i. *kosher* kuhinjo, z jedili, pripravljenimi v skladu z judovskimi verskimi obrednimi predpisi. Od leta 1906 je Austro-Americana razpolagala v Trstu tudi z izseljenkim domom oziroma penzionom, v katerem so bili njeni potniki nastanjeni, medtem ko so čakali na odhod in kjer so opravili vse birokratske zadeve in zdravniške preglede. Dom, ki je istemu namenu služil še v letih po drugi svetovni vojni, stoji še danes ob morju blizu slovenske vasi (danes predmestne četrti) Škedenj, le da je v njem šola. Zanimivo je tudi, da so mnogi izseljenci pred odhodom zahajali k maši v škedenjsko slovensko cerkev, tako da je ta cerkev v nekaterih sočasni publikacijah o izseljevanju prek Trsta prikazana kot »cerkev za izseljence« (Markitan 1911).

Družbi Cunard Line in Canadian Pacific Railway Company nista razpolagali s podobnimi domovi. Njuni sicer manj številni potniki so na vkrcanje čakali po raznih zasebnih sobah in stanovanjih v mestu, zaradi česar je trpel javni red in samo njihovo zdravje, ker so se čez dan ob vsakem vremenu zadrževali na ulicah in po gostilnah. Z organizacijskega vidika je bil torej Trst zelo daleč od vodilnih izseljenških pristanišč, zlasti Bremerhavna in Hamburga, kjer je železnica pripeljala izseljence naravnost v njim namenjena in od ostalega okolja ločena postajališča s prenočišči in jedilnicami, razkužilnicami, zdravstvenimi domovi, razvedrilnimi objekti in sprehajališči in nato dobesedno do ladijskega trupa. Takemu »industrijskemu« sistemu se je približevala samo Austro-Americana, ki je v posel vložila kar velik kapital, medtem ko sta se ostali družbi zadovoljevali z bolj ali manj zasilnimi rešitvami.

Vse družbe so imele v Trstu svoja predstavništva z osebjem, ki je potnike sprejemalo in urejalo vse potrebno

za odhod. Svojo podružnico je imela tudi Rafaelova družba, cerkvena dobrodelna ustanova, na katero so se lahko izseljenci obračali za nasvete, informacije in drugo (po potrebi tudi denarno) pomoč. Ladjarske družbe so morale sestavljati poimenske sezname potnikov izseljencev s celo vrsto osebnih podatkov v skladu z ameriškimi priseljenškimi zakonodajami. Avstrijske oblasti so do vključno leta 1911 vodile samo sumarno številčno statistiko izseljencev in povratnikov, in sicer po spolu, državljanstvu, za avstrijske potnike tudi po deželah zadnjega bivališča in cilju izselitve. Šele z letom 1912 je država (točneje Ministrstvo za trgovino, ki je bilo pristojno za pomorstvo) pristaniškim oblastem ukazala voditi poimenske evidence izseljencev, bodisi v statistične namene bodisi zaradi kontrole nad potniki in iz varstvenih razlogov. To je za tržaško Luško kapitanijo in Pomorsko vlado pomenilo veliko delovno obremenitev, vendar so se ti sezname ohranili v dunajskih in tržaških arhivih in predstavljajo danes izredno dragocen vir za zgodovinarje pa tudi za rodoslovce (Kalc 1997).⁷

Z izbruhom prve svetovne vojne je bil izseljenški promet čez Trst in Reko prekinjen. Mnogo čezoceanske Austro-Americane so kot lastnino sovražne države zasegli in zadržali v ameriških pristaniščih, vključno s posadkami. Lastniki, velepodjetniki Cosulich, so jih dobili nazaj šele po končani vojni in z njimi zopet vzpostavili proge za izseljence. Po prvih letih, ko je zaradi gospodarskih težav veliko ljudi odhajalo po zaslužek v čezoceanske dežele, se je izseljenški promet nekoliko zmanjšal, vendar je ostal še vedno precej živahen. Medtem sta ZDA in Kanada z zakoni o letnih kvotah v dvajsetih letih močno omejili priseljevanje, kar se je negativno obrestovalo tudi ladjarskim potniškim program in izseljenškim pristaniščem. Upoštevati je treba tudi, da je Trst prešel pod Italijo, kjer je imel celo vrsto konkurentov, in da je z novo politično razdelitvijo ter spremembami v mednarodni gospodarski geografiji in zaradi strateških interesov novonastalih držav delno izgubil predvino pristaniško vlogo.

Po drugi svetovni vojni je za Trst nastopila še tretja faza izseljenškega prometa, ki je dosegla višek v petdesetih letih. Ladje so takrat prevažale številne begunce iz vzhodnoevropskih držav, ki so prešle pod okrilje komunističnega bloka (t. i. razseljene osebe – displaced persons in politične begunce), vključno s slovenskimi in iz ostalih jugoslovanskih republik. Ob ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja pod anglo-ameriško vojaško upravo in njegovi razdelitvi med Italijo in Jugoslavijo pa se je začelo množično izseljevanje samega tržaškega prebivalstva v Ameriko, Južno Afriko in predvsem v Avstralijo. S temi izseljenškimi vali, ki so zajeli tudi veliko Slovencev s Tržaškega in delno z Goriškega, se je v glavnem končala tudi zgodovina tržaškega izseljenškega pristanišča (Kalc 1992, Kalc 1997a).

⁷ Zahvaljujoč rodoslovcem so danes številni ladijski sezname izseljencev (sicer ne tisti iz tržaškega pristanišča) dosegljivi na internetu (išči npr. pod geslom »passenger lists«). Glej npr. tudi rodoslovni servis, ki ga na temelju vstopnih izseljenških seznamov nudijo na spletni strani priseljenškega muzeja na Ellis Islandu in prek katerega je mogoče opravljati on-line raziskave.

Vloga Trsta in Reke v mednarodnem sistemu prevažanja čezmorskih izseljencev

Vrnimo se nazaj v leta pred prvo svetovno vojno, tako rekoč k »zlati« dobi čezoceanskega izseljevanja. Glede na predstavljena dejstva bo verjetno marsikoga zanimalo dvojno vprašanje. Prvič, kako to, da se je v pomembnih pristaniščih, kot sta bili Trst in Reka, redni izseljenski promet začel s tolikšno zamudo. Drugič, zakaj so se avstro-ogrske izseljenci tako malo odločali za domača pristanišča (kot omenjeno le 25 oziroma slabih 7 % vseh izseljencev). Delno smo na to že odgovorili, ko smo omenili problem nelegalnega izseljevanja, policijskega nadzora, navezovanja na že utečene izseljenske poti do pristanišč in težavno preusmerjanje tokov proti novim kanalom. K temu je treba dotati daljšo pot, ki je ločevala severnojadranska pristanišča od severnoameriških ciljev, in oddaljenost največjih izseljenskih bazenov, v Avstriji zlasti Galicije in Bukovine, od Trsta. Za globlje razumevanje vzrokov pa moramo poznati širše razmere, ki so takrat vladale na področju prevažanja izseljencev, in položaj, ki sta ga zasedala Trst in Reka v tem mednarodnem okviru.

Videli smo, kako so se ladjarska podjetja in pristanišča potegovala za nadzor nad čezoceanskim izseljenskim prometom in kako je kartel Nordatlantischer Dampfer Linien Verband, imenovan tudi Zwischendeck pool, zlahka razširil svoj vpliv na vso vzhodno in jugovzhodno Evropo. Severnoatlantski kartel je združeval vse severnomorske ladjarske družbe, ki so se ukvarjale s prevažanjem izseljencev, ustanovili pa so ga leta 1891, da bi preprečili konkurenčne vojne, ki so povzročale padanje cen vozovnic in s tem pripeljale družbe na rob preživetja. Kartel je omejil konkurenco s tem, da so se članice pogodile za določeno deleže prometa in jim tako ni bilo treba zniževati cen vozovnic za pridobivanje potnikov. Predpostavka pa je bila monopolno obvladovanje območij izseljevanja, zato si je kartel na vse načine prizadeval preprečiti izseljenskim državam vzpostaviti lastna, t. i. nacionalna izseljenska pristanišča.

Te države, zlasti Rusija in Avstro-Ogrska, so se dobro zavedale problema, vendar niso uspele zbrati dovolj politične in gospodarske moči, da bi se lahko uprle takemu stanju, oziroma se niso lotevale reševanja izseljenske problematike s pravim zagonom. To zagotovo velja za Avstrijo, ki kljub številnim osnutkom ni nikoli celovito zakonsko uredila svojega perečega izseljenskega vprašanja in je zamujala pri usposabljanju tržaškega pristanišča za izseljenski promet kljub priložnostim, ki so se za to ponujale. Trst se je v vlogi izseljenskega pristanišča poizkusil že v letih 1888 in 1889, ko so tržaški bankirji Morpurgo sklenili z brazilsko vlado pogodbo za prevažanje

priseljencev v Brazilijo in opravili v sodelovanju z Avstrijskim Lloydom tri poskusne prevoze. Obeti so bili ugodni in že so tekale priprave na vzpostavitev redne proge. Prišlo pa je do zapleta, ker se je izkazalo, da so ljudi zvaljali v Brazilijo z lažnimi obljubami, zaradi česar podjetje ni dobilo dovoljenja za nadaljnje delovanje. Oblasti pa niso storile ničesar, da bi omogočile alternativno rešitev, ker je nenaden izbruh takrat resnično še nevarnega izseljevanja v Brazilijo presenetil tako javnost kot oblasti, ki so si prizadevale pojav zajezi. V resnici pa so ljudje ostajali gluhi na pozive in se še naprej izseljevali, ampak prek italijanskih pristanišč in torej brez vsakršnega varstva pred zaslužkarji s strani matične države.⁸

Na redne izseljenske proge iz Trsta in z Reke je bilo treba tako počakati do leta 1903, ko je prišlo do destabilizacije znotraj Severnoatlantskega kartela in ponovnih konkurenčnih bojov med družbami. Sprožila jih je liverpoolska Cunard Line, ki je bila z izgradnjo zelo hitrih in zmogljivih parnikov sposobna premagovati konkurenco. Zato je izstopila iz kartela. Da bi pritegnila potnike in izkoristila svoj potencial, je sklenila z ogrsko vlado pogodbo za odprtje monopolne proge do Severne Amerike na Reki. V odgovor je Severnoatlantski kartel sprejel v članstvo Austro-Americano, jo močno dokapitaliziral in ji omogočil odprtje konkurenčne proge v Trstu, kamor je preusmeril 4 % svojega prometa. Tako je Trst paradoksalno pridobil proge za izseljence po zaslugi Severnoatlantskega poola, ki se je vedno boril proti odpiranju »nacionalnih« izseljenskih pristanišč. Sistem, ki je urejal partnerstvo v kartelu, je družbam dovoljeval presegati dodeljeno število potnikov. Tako so si ob preurejanju kvot, do katerega je prihajalo vsakih nekaj let, lahko priborile višje deleže prometa. Austro-Americana pa si ni prizadevala, da bi v Trst pritegnila več potnikov, kot jih je bilo temu pristanišču dodeljenih, ker je bilo treba za presežke plačati oškodovanim partnerjem določeno protivrednost. Raje je svoje ladje polnila z izseljenci v drugih sredozemskih pristaniščih (grških, severnoafriških in španskih), saj ji je kartel to nalašč

Spominska razglednica na odhod v Ameriko iz Trsta s čezoceanko Argentina 21. 3. 1914 »ob 3. uri popoldan«

⁸ Podrobneje o vsem tem Umek 1968, Umek 1979, Kalc 1995 in Kalc 2001.

dopuščal, samo da bi jo odvrnil od pritegovanja večjih kvot vzhodnoevropskih in torej tudi avstrijskih izseljencev. Tako se mu je uspelo upreti angleški konkurenci in zagotoviti še naprej severnoevropskim, zlasti pa nemškim pristaniščem in ladjarjem, veliko večino potnikov in zaslužkov, ki jih je prinašal potniški promet. Taka situacija je trajala do leta 1913, ko je prišlo do »vdora« kanadske družbe Canadian Pacific Railway Company v Trst. Austro-Americana je tudi tokrat odigrala vlogo bojnega sredstva v rokah Severnoatlantskega kartela, samo da je ta boj vodilne partnerje v kartelu močno ošibila. To je Austro-Americana spretno izkoristila, tako da se je ob podpori avstrijske vlade finančno osamosvojila od nemških delničarjev in si v kartelu zagotovila položaj, ki je Trstu zagotavljal 10 % izseljenskega prometa iz vzhodne Evrope. Žal je ta uspeh izničil izbruh prve svetovne vojne.

Literatura

- Chmelar, H. 1974: Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914. Wien.
- Drnovšek, M. 1991: Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis islanda – Otoka solza v New Yorku 1880–1924. Ljubljana
- Drnovšek, M. 1998: Usodna privlačnost Amerike : pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom, Ljubljana.
- Drnovšek, M. 1999: Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. V: Mihelič, D. (ur.). Gestrinov zbornik. Ljubljana, str. 413–432.
- Kalc, A. 1992: Prekoceansko izseljevanje skozi Trst 1903–1914. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. L. 46, št. 4, str. 479–496.
- Kalc, A. 1995: Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. V: Jurak, M. – Mislej, I.: Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki. Ljubljana, str. 33–55.
- Kalc, A. 1996: Ladijske potniške evidence kot vir za zgodovino izseljenstva, s posebnim ozirom na izseljenske sezname tržaškega pristanišča. V: Dve domovini. Št. 7, str. 51–69.
- Kalc, A. 1997a: Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi. Annales. L. 7, št. 10, str. 193–214.
- Kalc, A. 1997b: Razvojni obrisi izseljenske zakonodaje v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. Dve domovini. Št. 8, str. 9–35.
- Kalc, A. 2001: Brazilija je vabila. V: Kokalj Kočvar, M.: Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu. Ljubljana. Str. 57–60.
- Kludas, A. 1994: Die Geschichte der deutschen Passagierschiffahrt 1850–1990. Hamburg.
- Markitan, F. 1911: Triest als Auswandererhafen. Wien.
- Schulz, K. (Hrsg.) 1994: Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt. Bremerhaven.
- Umek, E. 1968: Izseljevanje v Brazilijo v zadnjih letih 19. stoletja. V: Slovenski izseljenski koledar 1969. Ljubljana, str. 218–220.
- Umek, E. 1979: Brazilija v »rožnaih« barvah. V: Slovenski izseljenski koledar 1980. Ljubljana, str. 213–214.

Povzetek

Od prvih desetletij 19. stoletja dalje je množično izseljevanje iz Evrope v Ameriko mnogo prispevalo k teh-

ničnemu in organizacijskemu razvoju mednarodnega pomorstva. Čezmorski potniški promet je postal dobičkonosen posel, za katerega so se potegovala ladjarske družbe in vzpostavljale redne proge proti raznim severno in južnoameriškimi ciljem. Ker se je izseljevanje začelo v zahodni in severni Evropi, so se v tem prometu specializirala in se z njim okoristila zlasti severnoevropska pristanišča. Vodilni položaj so uspela ohraniti tudi potem, ko je predvsem od 80. let dalje izseljenski pojav zajel vzhodno in južno Evropo. Tako je tudi večina izseljencev iz Avstro-Ogrske in med njimi Slovencev do prve svetovne vojne potovala čez severnoevropska pristanišča. Šele leta 1903 sta Avstrija in Ogrska odprli v Trstu in na Reki svoji »nacionalni« izseljenski pristanišči. S tem sta lahko bolje nadzorovali (pogostoma nelegalno) izseljevanje svojih državljanov in jih ščitili pred okoriščanjem izseljenskih agentov ter tujih ladjarskih družb. Kljub temu se je domačih pristanišč posluževal le majhen delež avstrijskih in ogrskih izseljencev: na Reki se je vkrcala približno četrtnina, v Trstu pa niti 7 odstotkov vseh izseljencev iz ogrske oziroma avstrijske polovice monarhije v razdobju 1903–1914. To delno iz objektivnih razlogov (daljša plovba, težavnejši dostop do pristanišč), predvsem pa zaradi politike velikih severnoevropskih družb, ki so zavirale odpiranje in delovanje »nacionalnih« izseljenskih pristanišč, da bi sebi in svojim pristaniščem zagotovile čim več izseljenskega prometa. Trst in Reka sta tako ostali marginalni izseljenski pristanišči, pomembno vlogo pa sta odigrali prav v konkurenčnih bojih za obvladovanje »čezoceanskega izseljenskega posla«.

Izveček

Avtor prikazuje potek in organizacijo čezoceanskega izseljevanja čez Trst in Reko v razdobju 1903–1914 in vlogo, ki sta jo odigrali glavno avstrijsko in ogrsko pristanišče v mednarodnem sistemu čezoceanskega prevažanja izseljencev. Vprašanje postavlja v okvir množičnega evropskega izseljevanja v Novi svet v 19. in 20. stoletju ter součinkovanja med potniškim prometom in razvojem modernega pomorstva.

Abstract

The paper describes process and organization of transatlantic emigration which took place in Triest and Fiume in the period between 1903 and 1914 and the role of both main Austrian and Hungarian ports in international system of transatlantic transportation of emigrants. Question is set in frame of a wider problem of mass emigration from Europe to the New World in 19th and 20th century and also refers to the relation between passenger traffic and development of modern maritime affairs.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
ZDA	19	6.599	13.837	17.687	20.097	5.470	16.020	14.932	10.993	14.014	33.837	8.416	161.921
Južna Amerika	0	0	0	0	0	4.744	5.445	6.218	11.474	12.319	7.172	1.311	46.683
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9.684	24	9.708
Skupno	19	6.599	13.837	17.687	20.097	10.214	21.465	21.150	22.467	26.333	50.693	9.751	220.312

Preglednica 1: Izseljevanje prek Trsta v letih 1903–1914 po cilju izselitve (Vir: Kalc 1992)

	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	Skupno
Ogrska	47.632	50.286	14.267	37.317	38.488	19.038	19.553	226.581
Avstrija	2.643	1.975	160	328	734	234	252	6.326
Skupno	52.181	54.168	16.335	39.554	41.132	21.183	21.717	246.270

Preglednica 2: Izseljevanje v Ameriko prek Reke v letih 1906–1912 po izvoru izseljencev (Vir: Chmelar 1974, str. 71).

	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
Galicija	6.433	4.888	2.902	1.497	3.907	2.862	2.622	2.175	4.875	1.028	33.189
Dalmacija	1.216	2.069	3.194	699	1.597	3.327	2.349	2.745	3.944	1.111	22.251
Primorska	255	521	1.599	238	912	1.876	1.651	1.232	2.003	390	10.677
Kranjska	152	257	505	229	1.035	876	638	1.372	3.534	723	9.321
Bukovina	300	254	361	218	137	88	350	319	736	68	2.831
Štajerska	25	46	135	84	70	108	145	349	449	143	1.554
Spodnja Avstrija	55	37	91	55	27	105	179	236	346	104	1.235
Tirolska	6	15	0	9	16	152	311	297	229	50	1.085
Ostale av. dežele	151	178	105	56	72	118	170	337	396	144	1.727
Avstrija	8.593	8.265	8.892	3.085	7.773	9.512	8.415	9.062	16.512	3.761	83.870
Ogrska	1.333	1.654	3.147	1.320	2.021	1.428	1.497	1.757	917	686	15.760
Hrvaška	399	1.967	2.370	485	2.713	3.029	1.390	2.099	3.781	667	18.900
Ogrska	1.732	3.621	5.517	1.805	4.734	4.457	2.887	3.856	4.698	1.353	34.660
Bosna in Hercegovina	445	1.124	2.436	58	607	1.156	726	857	761	132	8.302
AVSTRO-OGRSKA	10.770	13.010	16.845	4.948	13.114	15.125	12.028	13.775	21.971	5.246	126.832
Rusija	2.145	2.036	2.160	2.451	2.526	3.506	5.036	6.802	18.043	2.741	47.446
Turčija	87	187	83	24	58	717	2.646	2.159	2.871	134	8.966
Grčija	125	128	134	40	8	738	710	333	4.039	391	6.646
Italija	37	44	66	56	29	303	1.071	2.364	2.032	307	6.309
Romunija	442	1.610	1.038	67	112	169	473	365	339	444	5.059
Bolgarija	100	370	906	2	31	37	29	37	196	322	2.030
Nemčija	2	12	18	8	18	145	393	369	604	28	1.597
Druge države	129	393	393	292	212	151	81	129	598	138	2.516
TUJCI	3.067	4.780	4.798	2.940	2.994	5.766	10.439	12.558	28.722	4.505	80.569
Skupno	13.837	17.790	21.643	7.888	16.108	20.891	22.467	26.333	50.693	9.751	207.401

Preglednica 3: Izseljevanje prek Trsta v letih 1905–1914 po izvoru izseljencev (Vir: Kalc 1992).

Dr. Ervin Dolenc, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani

Kulturni boj v Sloveniji

Slovenski izraz »kulturni boj« ima širši pomen kot nemški »Kulturkampf«. To ni le boj liberalizma proti javnemu vplivu Katoliške cerkve oziroma boj za ločitev Cerkve od države, temveč je boj za kulturo nasploh, za vodilno mesto v slovenski kulturi.¹ Kulturni boj na Slovenskem je težnja Katoliške cerkve, da bi slovenski narod v celoti ponovno dobil pretežno religiozni značaj in podobo. To pa bi najlažje dosegla s prevlado v kulturi, zlasti v državnem izobraževalnem sistemu. Prizadevanja za rekatolizacijo z gospodarskim in duhovnim liberalizmom 19. stoletja omajane trdne katoliške vere slovenskega človeka ima seveda svoje nasprotje v političnem boju proti privilegirani vlogi Katoliške cerkve v slovenski javnosti.

»Kulturkampf« izvirno označuje izrinjanje Katoliške cerkve iz javnega življenja v Nemčiji v sedemdesetih letih 19. stoletja. Leta 1871 je nemški parlament z liberalno večino izglasoval takoimenovani »kanzelparagraph«, 130. člen nemškega kazenskega zakonika, ki je prepovedoval zlorabo cerkvene prižnice v politične namene. Naslednje leto so šolske inšpekcije prišle v laične roke. Iz cesarstva so bili izgnani jezuiti, lazaristi in odrešeniki. To je izzvalo prekinitev diplomatskih odnosov z Vatikanom. Od 1873 do 1875 so izglasovali še t. i. »majske zakone«, ki so uzakonili civilno poroko. Po prihodu Leona XIII. na Petrov prestol leta 1878 so se začeli odnosi popravljati. Kancler Otto von Bismarck je zamenjal protestantskega ministra za vere, od 1880 do 1887 so zamenjali »majske zakone« z »zakoni miru« ter spet vzpostavili diplomatske odnose z Vatikanom. Do podobnih bojev je prišlo tudi v Švici (zvezna oblast se je z Vatikanom sprla leta 1874) in v Av-

striji, ki je začela sprejemati protikatoliške zakone, takoj ko so vlado prevzeli liberalci leta 1867, liberalni pritisk pa je trajal nekako do leta 1876. Nemška liberalna večina v državnem zboru in t. i. »meščansko ministrstvo« sta razširila pravice državljanov, vlogo parlamenta in uvajala liberalne reforme, kar jima je omogočalo močnejši položaj v boju proti konkordatu iz leta 1855. Ta je utelešal stare privilegije Katoliške cerkve v avstrijski zakonodaji.

Z bojem proti konkordatu se je v Avstriji začela tudi šolska reforma. Potrebna je bila revizija konkordata glede državne zakonodaje: sprejeli so zakon o zakonskem pravu, zakon o razmerju šole do Cerkve (ki je šolo od Cerkve do določene mere osvobajal) ter zakon o medkonfesionalnih odnosih. Vsi trije zakoni so začeli veljati maja 1868. Vodstvo in nadzor nad osnovnimi in srednjimi šolami je prevzela država, Cerkev pa je bila prepuščena skrb le za verouk. Po papeževi obsodbi vseh treh zakonov se je nad »brezversko šolo« spravilo katoliško časopisje. Čeprav liberalna šolska reforma ni vrgla verouka iz šole in ni izključila duhovščine iz šolskih svetov, je Cerkev veliko izgubila.

Boj proti konkordatu, ki je simboliziral absolutizem in reakcijo, ni šel mimo Slovencev, ki so v teh letih bili boj za svoje nacionalne pravice. Razvitejši nemški nacionalizem je z dobro organiziranim germanizacijskim pritiskom budil slovenski nacionalistični odpor. Državni in deželni poslanci s Kranjske, Štajerske, Koroške, Goriške, Trsta in Istre so se bili ob razplamtevanjem nacionalizmu prisiljeni najprej opredeliti za slovensko ali nemško oziroma italijansko stran (v Istri tudi hrvaško). To je bila v šestdesetih letih 19. stoletja predvsem

politična opredelitev. Različne politične usmeritve pa so se začele hkrati kazati tudi znotraj posameznih nacionalistično diferenciranih skupin. Liberalni »mladoslovenci«, močnejši na Štajerskem, so hoteli katoliško skupino slovenskih politikov prepričati, »da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo«,² in so se bili zaradi te zunanje nevarnosti pripravljeni odreči nastopanju za svoje liberalne nazore ter se javno izjavljati za načelne katoličane. »Naš narod ne podnese verskega poleg narodnega boja,« je takrat zapisal liberalni pisatelj in časnikar Josip Jurčič.³ Toda veliki katoliško-liberalni boj v monarhiji in vedno boljša organizacija katoliškega gibanja, ki se je opiralo na Cerkev, sta podpirala ekstremizem na obeh straneh. Duhovniki so se zavedali svoje izjemno pomembne vloge in premoči zato so lahko dostikrat izsiljevali in zahtevali, da se narodno gibanje opredeli tudi konfesionalno-politično. Liberalci pa so morali zaradi svoje politične šibkosti popuščati. Zato so pogosto dajali vtis dvoličnosti in neiskrenosti. Zaradi nacionalizma so bili tudi slovenski liberalci proti nemško nacionalistični liberalni vladi v opoziciji in so od slovenskih poslancev v dunajskem državnem zboru zahtevali politiko abstinence po češkem vzoru. Skoraj vsi slovenski poslanci so glasovali proti novemu šolskemu zakonu, ker so menili, da bo novo državno šolstvo mnogo bolj nemško, kot je bilo staro pod cerkvenim nadzorom.⁴

S popolno slovensko abstinenco je bil leto za splošnim šolskim zakonom, leta 1869, sprejet še zakon o osnovni šoli. Razmerje med javno šolo in Cerkvijo v tistem času nam lepo pokaže podatek, da je moralo npr. leta 1871 še tri četrtine učiteljev

¹ Jožko Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov (dalje Ušeničnik), Ljubljana 1986, 144.

² Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana 1970, 32, citat iz časopisa Slovenski narod, 31. 12. 1868.

³ Pismo Josipu Vošnjaku iz leta 1871, citat po Melik, Slovenci in »nova šola«, 33.

⁴ Melik, Slovenci in »nova šola«, 33.

opravljati tudi cerkovniške dolžnosti, če so hoteli gmotno preživeti.⁵

Po vključitvi slovenskih katoliških politikov in pozneje tudi Bleiweisovega kroga v dunajsko državno-pravno stranko, ki so jo ustanovili po ponovnem prihodu liberalcev v vlado leta 1872, so spopadi med liberalno in katoliško smerjo v slovenskem narodnem gibanju postajali pogostejši in močnejši. Prvič so se očitno pokazali na občnem zboru osrednjega znanstvenega društva Slovenska matica leta 1872, kjer so liberalci s samostojno kandidaturo za društveni odbor propadli. Istega leta so se spori zaosttrili tudi v kranjskem deželnem zboru. Do pravega političnega razkola pa je prišlo, ko so postavili ločene kandidate na državnozborskih volitvah leta 1873. Ob tem se je tudi na Slovenskem začel kulturni boj, kot je bil značilen za nemški prostor v monarhiji.

Zaradi ločenega političnega nastopanja so Slovenci proti Nemcem, kljub ugodni volilni reformi, v državnem zboru in v deželnih zborih številčno nazadovali. Ti neuspehi in premajhna moč liberalnega tabora so pripomogli, da so se že po treh letih nasprotniki spet sporazumeli. Liberalni državnozborski poslanci, ki so v tem času glasovali z nemško vladno večino vred za liberalne cerkvenopolitične zakone, so konec 1876 stopili v Hohenwartov klub državno-pravne stranke, kjer so bili že od začetka tudi slovenski konservativci. Obnovila se je doba slogaštva, politika sloge v narodnih zadevah, ki je trajala vse do devetdesetih let. V državnem zboru in v deželnih zborih so slovenski poslanci nastopali enotno pod bolj ali manj konservativnim katoliškim plaščem; na drugih področjih, posebej v kulturnem življenju, pa so se nasprotja ostrila.⁶

Osnovnošolski zakon iz leta 1869 je ves čas do konca monarhi-

je ostal poglavitni problem političnega spora med katolicizmom in liberalizmom. Kljub temu da so ga morali liberalci pred mnogimi poskusi in srditimi napadi Cerkve in katoliških politikov ves čas braniti, ni povsem zadovoljil nobene strani. Najglasneje je postavil zahtevo po spremembi šolskih zakonov 1. avstrijski katoliški shod leta 1877 na Dunaju. Katoliška prizadevanja so se okrepila zlasti v času konservativnih vlad grofa Eduarda Taaffeja (1879–1893). Nemški nacionalni pritisk prejšnjih liberalnih vlad je takrat nekoliko popustil, zato so se načelna nasprotja znotraj slovenskega narodnega gibanja okrepila. Odločno katoliško načelnost sta začela zagovarjati tednik Zgodnja Danica pod uredništvom Luke Jerana in dnevnik Slovenec, kjer je kmalu začel zagovarjati konfesionalno šolo in ločitev duhov med učitelji duhovnik Anton Mahnič.⁷ Zahteval je jasno in odločno načelno »ločitev duhov« med katoličani in liberalci. Javno se je začel oglašati leta 1882, načelni boj pa je razplamtel dve leti pozneje s serijo ostrih člankov pod skupnim naslovom Dvanajst večerov konec 1884 in v začetku 1885. Katoliški strani je sicer uspelo z Novelo k osnovnošolskemu zakonu leta 1883 zmanjšati pouk naravoslovnih predmetov, ki so predstavljali nevarnost evolucionizma, zakon pa je ostal v veljavi do konca monarhije. Samo v okviru tega zakona so lahko poskušale deželne oblasti s posameznimi uredbami uveljaviti večji vpliv Cerkve v šolstvu, za kar je predstavljala zgled ureditev na Tirolskem.

Slogaštvo se je začelo hitreje krhati leta 1888, ko je Mahnič začel izdajati revijo Rimski katolik, kjer je neusmiljeno razkrinkaval liberalne materialistične in protikrščanske po-

glede slovenskih piscev in javnih delavcev. »Katoliška renesanca«, kot jo je označil Mahničev naslednik na mestu vodilnega ideologa slovenskega katoliškega gibanja Aleš Ušeničnik, se je na Slovenskem začela s splošnim preporodom Katoliške cerkve pod papežem Leonom XIII. (1878–1903), z nastopom Antona Mahničja in z imenovanjem ljubljanskega škofa Jakoba Missie leta 1884.⁸ Pod vplivom 2. avstrijskega katoliškega shoda so leta 1890 na Kranjskem ustanovili Katoliško politično društvo, ki se je pozneje preimenovalo v Katoliško narodno stranko, od leta 1905 je to bila Slovenska ljudska stranka (SLS). Večjo prelomnico v slovenskem katoliškem gibanju predstavlja 1. slovenski katoliški shod leta 1892 v Ljubljani. Resolucije, ki jih je shod sprejel, so zahtevale, da se morajo znanost, umetnost, vzgoja, časopisi, socialno in politično delo na Slovenskem ravnati po katoliških načelih in izhajati iz zavesti, ki se hrani z živim verskim življenjem. Le na taki – katoliški – podlagi naj bi bilo možno za naprej složno sodelovanje vseh Slovencev.⁹ Na takem izključujočem stališču so ostali vsi štirje slovenski katoliški shodi do prve svetovne vojne.¹⁰ Zadnjič sta obe politični smeri nastopili složno pri državnozborskih volitvah leta 1891, a že na dopolnilnih volitvah istega leta sta oba tabora nastopila ločeno. Naslednje leto so se ločili tudi v kranjskem deželnem zboru.

Nasprotniki katoliške prenove – liberalci in tudi prvi socialisti – niso bili kos načelni ostrini in teoretski moči katoliških ideologov, predvsem Mahničja in, po njegovem imenovanju za škofa na Krku leta 1897, Ušeničnika. Po zgledu prvega kulturnega boja iz sedemdesetih let so se zatekali ali v osebno žaljivo pisanje po

⁵ Milan Divjak, Šola – morala – cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1995, 46–53.

⁶ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 504–515; Ivan Prijatelj, Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina 1848–1895, III., Ljubljana 1958, 35–74, 230–372; Jožko Pirc, Ušeničnik, 44–47; Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, Ljubljana 1928, 24–55.

⁷ Jožko Pirc, Rimski katolik in ločitev duhov, V: Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990, str. 111.

⁸ O tej dobi in obeh slovenskih protagonistih podrobneje zbornika: Missiev simpozij v Rimu, Celje 1988 in Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990.

⁹ Jožko Pirc, Ušeničnik, 48–49, citira Aleša Ušeničnika v člankih Kardinal Missia in katoliška renesansa med Slovenci, Katoliški obzornik 1902, 142 in Pomen prvega slovenskega katoliškega shoda, Revija katoliške akcije, Ljubljana 1942, 116–121; Poročilo pripravljalnega odbora o 1. slovenskem katoliškem shodu, Ljubljana 1893, 45–83 in 120–129.

¹⁰ II. slovenski katoliški shod v Ljubljani 1900; III. slovenski katoliški shod v Ljubljani 26.–28. avgusta 1906, Ljubljana 1907; Slovensko – hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913, Ljubljana 1913; Stane Granda, I. in II. slovenski katoliški shod, V: Missiev simpozij v Rimu, Celje 1988, 95–109; isti, Jeglič in slovenski katoliški shodi, V: Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991, 333–347.

časopisju in v brezplošno hujskanje na političnih shodih.¹¹

Duhovi so se močneje razburili ob prvih deželnozborskih volitvah po razkolu jeseni 1895, ko so vse tri stranke na Kranjskem nastopile samostojno. K ostrini boja je zlasti prispevalo pismo škofa Missie duhovnikom, v katerem je razložil pravice in dolžnosti duhovnikov pri volitvah ter zapovedal za njihov srečen izid javne molitvene ure po cerkvah.¹² Dogodki ob teh volitvah so pomenili dokončno politično ločitev med katoličani in liberalci na Slovenskem. Zaradi popolne zmage katoliške stranke v kmečki kuriji so se morali liberalci sporazumeti s kranjskimi Nemci in tako so lahko v slovensko-nemški liberalni koaliciji vladali v kranjskem deželnem zboru dolgih 12 let (1896–1908). To je bila krona načelne šibkosti slovenskih liberalcev. Zaradi večje narodne ogroženosti so se Slovenci v drugih deželah politično ločili pozneje: na Goriškem ob prelomu stoletja, na Štajerskem leta 1906, v Trstu, Istri in na Koroškem pa so zaradi premoči nemških ali italijanskih strank do konca monarhije politično sodelovali.

Ločitev duhov se je, zlasti zaradi katoliške vneme, poglobljala. Tak značaj je imela tudi Ušeničnikova polemika z glasilom učiteljskega društva (Učiteljski tovariš) o vzgoji in šoli konec leta 1896. Ušeničnik je glasilu slovenskih učiteljev očital, da ne služi več »narodni šoli na verski podlagi«, temveč da bolj ali manj zavedno oznanja liberalni duh in zavaja slovensko šolstvo na pot »čiste človečnosti«. Ker so njegovi pozivi ostali brez uspeha, je z analizami besedil dokazoval, da Učiteljski tovariš prepisuje »kulturnobojne članke« iz nemščine ter s tem kaže negotovost in neutemeljenost svoje gonje proti katoliškemu gibanju. Polemika je ločitev duhov poglobila in zaostрила zlasti med učitelji, katerih večina je potem do prevrata ostala najhujši idejni nas-

protnik radikalnega katolištva na po-deželju. Boj za šolo je bil tedaj zaradi razmaha in velikega napredka pedagogike v središču pozornosti.¹³ Pri liberalizaciji vzgoje in izobraževanja, ki sta bila stoletja izključno domena Cerkve, je šlo za osamosvajanje določene stroke izpod absolutnega Cerkvenega nadzorstva. Hkrati je ta konflikt odločal, čigava bo mladina, torej čigava bo prihodnost.¹⁴

Dlje od liberalnih učiteljev, ki so v svojih zahtevah sčasoma postali povsem odvisni od liberalne Narodno-napredne stranke, so v svojem programu glede ločitve šole od Cerkve šli socialni demokrati in njihova mladina (radikalno krilo). Zahtevali so ločitev tudi moralne vzgoje izpod Cerkvenega nadzora in reformo celotnega šolskega sistema.¹⁵

Ločitev v politiki je bila le del načrtovane radikalne ločitve na vseh področjih, zlasti na področjih duhovnega življenja, ki je bilo včasih izključna domena Cerkve. Osnovnošolski učitelji so se organizacijsko razšli leta 1900, ko je bila nasproti Zavezi slovenskih učiteljskih društev ustanovljena katoliška Slomškova zveza. Katoliško usmerjeni so leta 1907 prenehali sodelovati v narodno-obrambni Družbi sv. Cirila in Metoda in leta 1910 ustanovili Slovensko stražo. Telovadno društvo Sokol je leta 1906 dobilo konkurenčno katoliško telovadno društvo Orel. Slovenski matici naj bi od leta 1896 konkuriralo katoliško znanstveno društvo Leonova družba, vendar je Ušeničniku uspelo izzvati kolektivni izstop katoličanov iz Slovenske matice šele leta 1914. Različno po posameznih krajih so se politično usmerila na eno ali drugo stran tudi lokalna izobraževalna društva in čitalnice, ki so tako dobili namesto vsenarnodnega, večinoma liberalni značaj. Katoliška stran je bila agresivnejša in je največkrat na novo organizirala svoja izobraževalna, dijaška, akademska in druga društva. Mrežo svojih nepolitičnih društev so

že leta 1897 povezali v Slovenski krščansko-socialni zvezi, ki je ob začetku svetovne vojne združevala že skoraj 500 društev in približno 45.000 članov. Ta velika kulturna organizacija je postala ena najvažnejših nosilcev slovenskega katoliškega gibanja. Pri političnih nasprotnikih ni imela tako rekoč nobene konkurence. Liberalci katoliškemu gibanju niso pripisovali velikega pomena. Katoliški načelni in organizacijski radikalizem so razumeli kot anahronizem svojega časa, ki bo sam od sebe izginil. Širjenje in utrjevanje svoje organizacije se jim ni zdelo potrebno. Krščansko socialno gibanje se je le med industrijskimi delavci nekoliko borilo s socialno demokracijo, ki pa je bila organizacijsko prešibka. Uspehi široke katoliške organizacije so se odražali tudi v volilnih uspehih Slovenske ljudske stranke, ki je po volilni reformi na državnozborskih volitvah leta 1907 dobila veliko večino med slovenskimi državnimi poslanci.

V osrednji slovenski deželi, na Kranjskem, so se politične razmere spremenile po volitvah 1908, ko je s pomočjo volilne reforme SLS dobila v deželnem zboru absolutno večino in je tako vladala do konca monarhije. Poleg velikopotezne gospodarske politike je SLS proti svojemu političnemu nasprotniku uporabljala vsa sredstva, ki jih je kot vladajoča stranka imela na voljo. Ukrotiti je skušala predvsem liberalne učitelje, ki so prav zaradi prizadevanja za obnovev popolnega Cerkvenega nadzora nad šolo najostreje nastopali proti Katoliški cerkvi. Veliko jih je zaradi nizkih plač, kazenskih premestitev, disciplinskih kazni, zlasti pa zaradi četrtinskega dodatka k plači za politično pravoverne učitelje pristopilo h katoliški Slomškovi zvezi ali pa zapustilo poklic. Plod teh pritiskov je bila tudi velika feminizacija tega poklica že pred prvo svetovno vojno.

Glavno načelo katoliškega gibanja na Slovenskem je njegov ideolog

¹¹ Jožko Pirc, Ušeničnik, 47.

¹² Besedilo pisma objavljeno v Rimskem katoliku 1895, 523–525.

¹³ Milan Divjak, Šola – morala – cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1995, 22–76.

¹⁴ Jožko Pirc, Ušeničnik, 75–76.

¹⁵ Milan Divjak, Šola – morala – cerkev na Slovenskem, 53–61; Ervin Dolenc, Šolsko delo Dragotina Lončarja, Glasnik Slovenske matice, XVIII/1–2, Ljubljana 1994, 71–77.

Aleš Ušeničnik utemeljeval z imperativom: »uveljaviti za vsako ceno vodilno vlogo katoliških načel v kulturnem prizadevanju Slovencev. Iz radikalizma načel je logično sledila Ušeničnikova zahteva po radikalnosti katoliške organizacije oziroma zahteva po organiziranosti socialnega, političnega in kulturnega udejstvovanja katoličanov na brezkompromisni konfesionalni, to je katoliški podlagi. To se je v letih pred prvo svetovno vojno politično zmagovitim katoličanom na Slovenskem tudi posrečilo. Javno življenje se je dejansko skoraj v celoti odvijalo na katoliški podlagi ali imelo vsaj katoliško fasado.«¹⁶

Versko-kulturni boj se je na Slovenskem spet močneje razplamtel zadnja leta pred prvo svetovno vojno. Neposredni povod zanj so dali »kulturnobojni« predlogi liberalnih in socialnodemokratskih poslancev v dunajskem parlamentu ter državnozbornske volitve leta 1911. Zahtevali so obvezni civilni zakon in možnost razpore, preureditev šolstva na nekonfesionalni podlagi, državnih matičnih knjig naj ne bi več vodila Cerkev, za vzdrževanje cerkva pa naj bi osnovali »farne občine«. Predlogi so vzbudili veliko ogorčenje in sprožili nov boj za kulturno premoč katoličanov na Slovenskem. Idejno ga je vodil Aleš Ušeničnik, ki se je s poudarjanjem »načel« neposredno naslonil na Mahniča. Obnovitev načelnega katoliškega radikalizma je manifestativno potrdil 4. katoliški shod v Ljubljani leta 1913. Ostrino takratnega »kulturnega boja« slovenskih katoličanov je nekoliko umirila šele svetovna vojna.¹⁸

Ločitev duhov in kulturni boj na Slovenskem pred prvo svetovno vojno sta sprva prinesla poživitev in konkurenco v kulturno življenje. Medsebojno tekmovanje je v marsičem prispevalo tudi h kakovosti tovrstnega delovanja. Vendar v končni perspektivi nista privedla do zrelega in plodne-

ga pluralizma idej. Vseobvladujoča bipolarnost je sčasoma postala ovira za splošen kulturni razvoj in za razvoj novih idejnih usmeritev.¹⁹

V novi državi

Ob združevanju Slovencev, Hrvatov in Srbov v novo skupno državo ob koncu vojne je v pogledu kulturnega boja zaradi pomembnejših problemov sprva vladalo zatišje. Vendar so različni politični pristopi k urejanju upravne ureditve nove države stare politične nasprotnike v Sloveniji zelo zgodaj spravili na iste politične okope, kot so jih bili vajeni izpred vojne. Različni koncepti združevanja so se začeli oblikovati že pred dejansko združitvijo, dokončno pa so se oblikovali do ustavne razprave spomladi 1921. Slovenska ljudska stranka je s čim večjo upravno avtonomijo posameznih upravnih ali federalnih enot povsem naravno branila svojo že pred vojno doseženo politično prevlado v Sloveniji in s tem skušala zagotoviti nadaljnji vpliv katoliške cerkve. Tem hotenjem je ustrezal tudi koncept samostojnega slovenskega naroda v etničnem, torej jezikovnem in kulturnem smislu. Jugoslovanstvo so kot skupnost razumeli samo v smislu državnosti, saj se je zdela misel na samostojno slovensko državo zaradi mednarodnih razmer – italijanskih, nemških in madžarskih ozemeljskih zahtev – nemogoča.

Večina liberalcev si je želela centralistično urejeno državo, močno navzven in čim bolj enotno navznoter, ker bi tako katoliško gibanje in Cerkev v Sloveniji izgubila svojo moč, oni pa bi prek vsedržavnih povezav lahko sodelovali pri delitvi oblasti. Temu je ustrezala ustavna ureditev in koncept zakonodaje, ki bi pospeševal kulturno-jezikovno stapljanje v etnično enoten jugoslovanski narod. Slednjemu, unitarističnemu kulturnemu kon-

ceptu so se po začetni zmedenosti in nezainteresiranosti za to »meščansko« problematiko že zaradi protikatoliške politike leta 1921 pridružili tudi marksisti, tako socialisti kot komunisti. Novi kulturni problem je torej gladko padel v utečene tire slovenske strankarske politike in se je v mnogočem s starim kulturnim bojem tudi poistovelil. Kljub temu da se je ta kulturna dilema, ki je sčasoma dobila povsem politične oblike v prizadevanjih za centralizem ali avtonomijo, na zunaj kazala kot glavni spor slovenskega političnega opredeljevanja, je ostajal temeljni spor slovenske politike vseeno stari kulturni boj med liberalizmom in političnim katolicizmom. To nam kaže povezovanje slovenskih političnih strank v koalicije v kratkem in enkratnem času relativno svobodne parlamentarne demokracije v Jugoslaviji v desetletju do kraljeve diktature leta 1929, nekoliko modificirano pa tudi v tridesetih letih. Z minimalno izjemo koalicije z marksisti na občinskih volitvah v Ljubljani leta 1922 katoliška Slovenska ljudska stranka v slovenskem delu države nikoli ni prestopila praga kulturnega boja. Največkrat se je povezovala z različnimi skupinami iz srbske Narodno radikalne stranke, ki je bila navezana na srbsko pravoslavno cerkev, ter z religiozno obarvano Jugoslovansko muslimansko organizacijo. V začetku sta obe, potem pa predvsem največja in najmočnejša stranka v državi, srbski radikalni, zagovarjali centralistično upravno ureditev države, proti čemer se je SLS ves čas bolj ali manj odkrito borila. Koalicije s srbskimi demokrati so bile neposredno v funkciji federalizacije države, ki bi političnemu katolicizmu na Slovenskem prinesla veliko politično prednost. Nikoli pa se ni povezovala s strankami, katerih slovenski predstavniki so stali na drugi strani katoliško – liberalnega konflikta.

Ravno tako je bilo na liberalni in marksistični strani kulturnega boja v

¹⁶ Joško Pirc, Ušeničnik, 172.

¹⁷ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, Čas, 1912, 8–14; Aleš Ušeničnik, Kulturnobojni načrti, Čas, 1912, 95–108; Pirc, Ušeničnik, 145–153.

¹⁸ Ušeničnik je o zakonskih predlogih iz leta 1911 nekoliko pozneje jasno zapisal: »Kar nameravajo svobodomisleci, to je »laizacijo« države, to je razkristjanjanje vsega javnega življenja, razkristjanjanje najvažnejših socialnih ustanov: zakona in šole, po teh pa razkristjanjanje tudi zasebnega življenja.« Naši boji in krščansko načelo, Čas, 1917, 7; o središčni vlogi načel je leta 1912 Ušeničnik napisal tudi knjigo Več luči!, Joško Pirc, Ušeničnik, 145–153, ta načela podrobno analizira.

¹⁹ Joško Pirc, Ušeničnik, 47.

dvajsetih letih veliko lažje povezovanje med strankami in skupinami, ki so imele različen odnos do centralistične ali avtonomistične državne ureditve, nemogoče pa s politično opredeljenimi katoličani. Do spremembe je prišlo šele v drugi polovici tridesetih let, po veliki gospodarski krizi, diktaturi, politični radikalizaciji, večji nevarnosti fašizma in komunizma ter razkolu v slovenskem katoliškem gibanju po papeški okrožnici *Quadragesimo anno* leta 1931. Okrožnica je zaostрила vprašanje načina reševanja zelo perečih socialnih problemov, kar je od Slovenske ljudske stranke in ljubljanske škofije ločilo krščanske socialiste v sindikatu Jugoslovanska strokovna zveza. Odnos Katoliške cerkve do aktualnih političnih problemov fašizma, nacizma, komunizma in cerkvene politike v španski državljanski vojni pa je povzročil še spor s skupino katoliških intelektualcev okrog Edvarda Kocbeka. To je v drugi polovici tridesetih let opozicijo v katoliškem gibanju okrepilo in omogočilo povezovanje enega dela katoličanov z določenimi liberalnimi in marksističnimi skupinami v okviru ljudske fronte.²⁰

Večji del kulturnega boja v novi državi se je osredotočil na šolo, ker so oboji ocenili, da je to strateško najpomembnejši boj za prihodnje generacije. Najbolj intenziven pa je bil v letih med 1920 in 1925, ko so upravo v slovenskem delu države nadzirali liberalci v Jugoslovanski oziroma Samostojni demokratiški stranki.

Spori, ki so zadevali predvsem ustavna vprašanja državne ureditve, so se na konkretnem političnem polju najprej začeli prav v kulturni politiki. Eden najbolj gorečih »ustvarjalcev«²¹ enotnega jugoslovanskega naroda, Svetozar Pribičević, je kot minister za prosveto že maja 1920 začel nasilno uveljavljati izključne pristojnosti osrednje vlade nad šolstvom v Sloveniji. Po Naredbi o prehodni upravi iz novembra 1918,

torej pred združitvijo Države SHS iz bivših habsburških ozemelj s Kraljevino Srbijo, pa naj bi do drugačne odločitve ustavodajne skupščine šolstvo v Sloveniji upravljala Narodna oziroma Deželna vlada za Slovenijo. Katoliški poverjenik za uk in bogočastje v Deželni vladi za Slovenijo Karel Verstovšek ministrovih odlokov ni priznaval. Brž ko je decembra 1920 SLS izstopila iz osrednje in Deželne vlade, upravo v Sloveniji pa so prevzeli liberalci, so nadzor nad slovenskim šolstvom prevzeli šolski nadzorniki, ki jih je že pol leta prej imenoval Pribičević.

V začetku leta 1921 so liberalci prevzeli Višji šolski svet v Ljubljani, ki je v naslednjih letih izvajal močan liberalni pritisk na slovensko šolstvo. V šolske programe so vnašali propagando narodne enotnosti, liberalno vzgojo in telovadbo po načelih liberalnega nacionalističnega telovadnega društva Sokol. Zaradi nasprotovanja katoliških šolskih in učiteljskih društev ter Cerkve so v šolah prepovedovali njihove časopise in članstvo v katoliških in marksističnih organizacijah, ki so konkurirale liberalnim.

Katoliška cerkev v Sloveniji se je prvič po menjavi državnega okvira konec leta 1922 odločila za katoliški shod, ki naj bi katoliškemu gibanju začrtal novo organizacijsko in idejno delo. V večmesečnih pripravah so v šestih različnih odsekih izoblikovali stališča do najpomembnejših družbenih vprašanj v novi državi. Med najpomembnejšimi je bil tudi odnos do državnega šolstva, o katerem naj bi v šolskih svetih na vseh ravneh enakopravno odločati trije dejavniki: starši, Cerkve in država. Država ima pravico zahtevati znanje in državljansko vzgojo, Katoliška cerkev in katoliški starši pa katoliško vzgojo in pouk, ki ne bo v nasprotju z načeli katoliške vere. Vse državne šole naj imajo v vseh razredih obvezen verouk in verske vaje, ki naj jih vodi in nadzira Cerkve. Zasebne šole naj bi imele povsem enake pravice in dol-

žnosti kot državne. Nasprotovali so vidovdanski ustavi, ki naj bi s kancelarografom (prepoved političnega delovanja med bogoslužjem) grobo posegala v zajamčeno notranjo samostojnost posameznih veroizpovedi. V primerjavi z načeli delovanja pred prvo svetovno vojno je bilo večjo odprtost čutiti samo v odnosu do znanosti in umetnosti. V splošnem pogledu na družbo in politiko pa so resolucije s shoda vztrajale na idejni razdvojenosti in nepomirljivosti slovenske družbe. Katoliška cerkev je zase zahtevala položaj, ki bi ji omogočil rast in ponovno pokristjanjevanje že precej sekularizirane družbe.²¹ Shod avgusta 1923 je bil po zelo ugodnih izidih parlamentarnih volitev marca istega leta z veliko množico in uglednimi gosti s kraljem na čelu hkrati velika manifestacija moči katoliškega gibanja v Sloveniji.

Novi zakon o državnih uradnikih je julija 1923 omogočil njihovo premeščanje »po neizogibni službeni potrebi«. To je sprožilo prave selitve osnovnošolskih učiteljev, ki so bili najpomembnejša opora liberalcev na slovenskem podeželju. Učitelji iz demokratske stranke so bili premeščeni v večje kraje ali bližje upravnim središčem in železnici, pristaji katoliške politike pa v odročne enorazredne šole s slabimi bivanjskimi razmerami. Ob vsakokratni menjavi oblasti se je smer preseljevanja obrnila. Jeseni 1924 so se zaradi političnih menjav učitelji v glavnem samo preseljevali, pedagoško delo pa je bilo močno prizadeto. Minister Pribičević je čas do poletja 1925 izkoristil za višek kulturnega boja proti »vatikanski črni internacionali«. Sredi šolskega leta je npr. reformiral gimnazijske učne programe ipd. Zato je bila pobuda za depolitizacijo učiteljskih društev novega ministra za prosveto Stjepana Radića jeseni 1925 sprejeta z odobravanjem večine učiteljev. Leta 1926 sta se obe konkurenčni učiteljski organizaciji združili v enoten politično nevtralen

²⁰ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, 136–204; Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: Od leta 1935 do 1941, Založba Borec, Ljubljana 1978.

²¹ Peti katoliški shod v Ljubljani 1923, Ljubljana 1924, 73–200, 309–335.

sindikata in s tem je bilo konec 26-letnega kulturnega boja med slovenskimi osnovnošolskimi učitelji.²²

Slovenski liberalci v Samostojni demokratiški stranki so s prehodom v trajnejšo opozicijo leta 1925 svojo trdo centralistično in unitaristično kulturno politiko nekoliko zmehčali. Velikih, zlasti kulturnih, razlik med posameznimi jugoslovanskimi narodi niso več povsem zanikali, pač pa so začeli poudarjati slovenstvo kot enega temeljnih konstitutivnih elementov nastajajočega jugoslovanstva. Podobno je bojevitost proti političnim nosilcem centralizma in unitarizma plahnela tudi na katoliški strani, ki je ocenila, da ji je šestletno ostajanje v opoziciji prineslo veliko škode. Voditelj SLS Anton Korošec je začel pripravljati sporazum z Narodno radikalno stranko, saj mu je le vstop v vlado lahko zagotovil nadzor nad upravo v slovenskem delu države. Ta pa je zagotavljal tudi veliko prednost v kulturnem boju.

Veliko vlogo v kulturnem boju so odigrale množične nepolitične organizacije obeh skupin. Zlasti obe telovadni društvi, liberalni Sokol in katoliški Orel, sta s svojo dejavnostjo najbolj pritegovali mladino. Z množičnimi telovadnimi nastopi sta služili za manifestacijo moči, njihovi člani pa so običajno vzdrževali red in fizično varovali pred ideološkimi nasprotniki tudi druge manifestacije in zborovanja. Obe telovadni društvi sta združevali vse pripadnike enakega ideološkega izvora tudi potem, ko se je v dvajsetih letih pojavilo več različnih liberalnih političnih strank in ko se je na več političnih skupin v tridesteih letih razšlo tudi katoliško gibanje.

Krščansko socialno gibanje je pomen drobnega organizacijskega in vzgojnega dela med množicami domelo dovolj zgodaj in že pred prvo svetovno vojno v tem pogledu povsem prevladalo. Liberalci so se s sistematično široko organizacijsko mrežo nepolitičnih društev zbudili šele

po svetovni vojni. Leta 1920 so po katoliškem zgledu ustanovili krovno organizacijo, Zvezo kulturnih društev. V primerjavi s katoliško Prosvetno zvezo (kakor se je leta 1923 preimenovala Slovenska krščanska socialna zveza) je delovala precej bolj ohlapno. Centralni organizaciji v Ljubljani in Mariboru sta v glavnem servisirali društva s predavatelji, gledališkimi igrami in kostumi ipd., včlanjena društva pa so idejno delovala dosti bolj povezano v okviru drugih manjših društvenih zvez, kot so bili npr. Sokol, Udruženje jugoslovanskih učiteljev idr. Po številu članov (53.000) je celo presegla katoliško Prosvetno zvezo (40.000), vendar je po organizacijski in idejni homogenosti precej zaostajala.²³

Kot je bilo že omenjeno so predvsem mednarodne razmere politični položaj v Sloveniji pred drugo svetovno vojno tako spremenile, da glavni spor opredeljevanja ni bil več kulturni boj kot v dvajsetih letih. Parlamentarna demokracija in liberalno gospodarstvo sta pokazala veliko nemoč pri premagovanju krize, na popularnosti so pridobivali avtoritarni in celo totalitarni politični koncepti njenega reševanja, kot so katoliški korporativizem, fašizem, nacizem, komunizem, čeprav so vse do vojne še vedno ostajali v manjšini. Večini je pravzaprav zavladal strah, ali večjo nevarnost predstavlja fašizem ali komunizem, in to je bila – ne glede na kulturnobojno ločnico – glavna točka opredeljevanja tudi v vojnih razmerah med letoma 1941 in 1945.

Kot je znano, je komunistični režim po vojni radikalno obračunal z vso realno in potencialno politično opozicijo. Edina ideološko nasprotna sila, katere popolno uničenje ni bilo mogoče, je bila Katoliška cerkev. Deležna je bila velikih omejitev delovanja in strogega nadzora. Tak ideološki položaj je kljub velikim omejitvam Katoliške cerkve ponovno vzpostavil kulturni boj kot glavno točko spora slovenske družbe vse do

t. i. »politične pomladi« konec osemdesetih let.

Politična sprostitev ter ponovna uvedba parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva sta v devetdesetih letih na novo politično in ideološko strukturirali slovensko družbo. Prav velike politično-ideološke omejitve skozi pol stoletja in potlačen, a vendar latentno ves čas prisoten kulturni boj v tem času pa so v veliki meri vplivali tudi na ideološko opredeljevanje v devetdesetih letih. V vladnih koalicijah zadnjih desetih let Janez Drnovšek uveljavlja politično taktiko t. i. »velike koalicije« in vanjo vedno vključi vsaj eno stranko, ki išče podporo pri Katoliški cerkvi. Težnja po sredinski uravnoveženosti vsakokratne koalicije skuša bolj ali manj zavestno presegati tudi kulturnobojni konflikt. Novi protikomunistični Socialdemokratiški stranki proti reformiranim komunistom ni uspela uveljavitev med potencialno zelo velikim delom volilnega telesa. Protikomunizem jo je napeljal k iskanju podpore pri Katoliški cerkvi. Pred vsakimi volitvami se ponavlja zgodba o oblikovanju t. i. pomladne koalicije, ki navadno spodleti. Svojo »pomladnost« sicer utemeljujejo s tem, da so edini pravi plod politične pomladi konec osemdesetih let, vse druge pa naj bi predstavljale kontinuiteto starih komunističnih političnih organizacij. Vendar vse tri stranke te koalicije družijo tudi to, da zagovarjajo interese Katoliške cerkve v Sloveniji. Tako sta podobno sovpadla odnos do državno-upravne ureditve in do političnega katolicizma v prvi Jugoslaviji v dvajsetih letih 20. stoletja kot protikomunizem in odnos do vloge Katoliške cerkve v javnem življenju v devetdesetih letih.

Povzetek

Slovenski izraz »kulturni boj« ima širši pomen kot nemški »Kulturkampf«. To ni le boj liberalizma proti

²² Ervin Dolenc, Kulturni boj: Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, 212–223.

²³ Ervin Dolenc, Kulturni boj, 261–376.

javnemu vplivu Katoliške cerkve oziroma boj za ločitev Cerkve od države, temveč je boj za kulturo nasploh, za vodilno mesto v slovenski kulturi.²⁴ Kulturni boj na Slovenskem je težnja Katoliške cerkve, da bi slovenski narod v celoti ponovno dobil pretežno religiozni značaj in podobo. Prizadevanja za rekatolizacijo z gospodarskim in duhovnim liberalizmom 19. stoletja omajane trdne katoliške vere slovenskega človeka ima seveda svoje nasprotje v političnem boju proti privilegirani vlogi Katoliške cerkve v slovenski javnosti.

Prva »ločitev duhov« v sedemdesetih letih 19. stoletja je zaradi nemškega nacionalističnega pritiska v politiki trajala le tri leta, v kulturi pa so se nasprotja počasi ostrila. Končni razpad slovenskega narodnega gibanja na liberalno in katoliško politično stranko v devetdesetih letih je strogo organizacijsko ločevanje pospešil. Ločitev v politiki je bila le del načrtovane radikalne ločitve na vseh področjih, zlasti na področjih duhovnega življenja, ki je bilo včasih izključna domena Cerkve. Glavno načelo katoliškega gibanja na Slovenskem je njegov ideolog Aleš Ušeničnik utemeljeval z imperativom: uveljaviti za vsako ceno vodilno vlogo katoliških načel v kulturnem prizadevanju Slovencev.

Ločitev duhov in kulturni boj na Slovenskem pred prvo svetovno vojno sta sprva prinesla poživitev in konkurenco v kulturno življenje. Medsebojno tekmovanje je v marsičem prispevalo tudi h kakovosti tovrstnega delovanja. Vendar v končni perspektivi nista privedla do zrelega in plodnega pluralizma idej. Vseobvladujoča bipolarnost je sčasoma postala ovira za splošen kulturni razvoj in za razvoj novih idejnih usmeritev.

Večji del kulturnega boja v novi jugoslovanski državi se je osredotočil na šolo, ker so oboji ocenili, da je to strateško najpomembnejši boj za prihodnje generacije. Najbolj intenziven pa je bil v letih med 1920 in

1925, ko so upravo v slovenskem delu države nadzirali liberalci v Jugoslovanski oziroma Samostojni demokratični stranki. Veliko vlogo v kulturnem boju so odigrale množične nepolitične organizacije obeh skupin. Zlasti obe telovadni društvi, liberalni Sokol in katoliški Orel.

Mednarodne razmere so politični položaj v Sloveniji pred drugo svetovno vojno tako spremenile, da glavni spor opredeljevanja ni bil več kulturni boj kot v dvajsetih letih. Parlamentarna demokracija in liberalno gospodarstvo sta pokazala veliko nemoč pri premagovanju krize, na popularnosti so pridobivali avtoritarni in celo totalitarni politični koncepti njenega reševanja, kot so katoliški korporativizem, fašizem, nacizem, komunizem, čeprav so vse do vojne še vedno ostajali v manjšini. Večini je pravzaprav zavladal strah, ali večjo nevarnost predstavlja fašizem ali komunizem in to je bila – ne glede na kulturnobojno ločnico – glavna točka opredeljevanja tudi v vojnih razmerah med letoma 1941 in 1945.

Komunistični režim je po vojni radikalno obračunal z vso realno in potencialno politično opozicijo. Edina ideološko nasprotna sila, katere popolno uničenje ni bilo mogoče, je bila Katoliška cerkev. Deležna je bila velikih omejitev delovanja in strogega nadzora. Tak ideološki položaj je kljub velikim omejitvam Katoliške cerkve ponovno vzpostavil kulturni boj kot glavno točko spora slovenske družbe vse do t. i. »politične pomladi« konec osemdesetih let.

Politična sprostitev ter ponovna uvedba parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva sta v devetdesetih letih na novo politično in ideološko strukturirali slovensko družbo. Prav velike politično-ideološke omejitve skozi pol stoletja in potlačen, a vendar latentno ves čas prisoten kulturni boj v tem času pa so v veliki meri vplivali tudi na ideološko opredeljevanje v devetdesetih letih.

Izvleček

Avtor v članku razloži slovenski izraz »kulturni boj«, ki na eni strani pomeni boj liberalizma proti javnemu vplivu katoliške cerkve oz. za ločitev Cerkve od države in tudi za vodilno mesto v kulturi, na drugi strani pa je tudi težnja katoliške cerkve, da bi slovenski narod ponovno dobil religiozni značaj. V članku predstavi prvo »ločitev duhov« v 70.-ih letih 19. stoletja zaradi nemškega nacionalističnega pritiska in končno ločitev na političnem področju v 90.-ih letih, hkrati pa se ločuje tudi duhovno življenje. Večji del kulturnega boja se je osredotočil na šolo, ki je izobraževala in vzgajala mlade rodove. Pred drugo vojno in med njo je kulturni boj potisnilo v ozadje opredeljevanje o tem, ali večjo nevarnost predstavlja fašizem ali komunizem. Po drugi vojni je komunistični režim obračunal z realno in s potencialno politično opozicijo, kulturni boj pa je bil ves čas latentno prisoten. Na ideološko opredeljevanje v devetdesetih letih je vplival ves čas prisoten kulturni boj in ideološko-politične omejitve, ki so bile prisotne vse obdobje po drugi vojni.

Abstract

The paper explains the meaning of Slovenian expression »cultural struggle« which on one hand indicates struggle of liberalism against public influence of Catholic Church (or more precisely struggle for separation between the Church and the State) respectively the battle for leading position in the field of culture and on the other hand also present aspiration of catholic church to restore a religious character of Slovenian nation. Paper also describes first »division of spirits« in the 1870's triggered by the pressure of German nationalism and ultimate division in political field in nineties along with simultaneous separation of spiritual

²⁴ Jožko Pirc, Ušeničnik, 144.

life. The major part of cultural struggle was concentrated on schools which raised and educated young generations. Before and during the second world war cultural struggle was pushed aside by the process of

taking sides in a case of danger caused by either fascism or communism. After the second world war communist regime suppressed all real and potential political opposition although cultural struggle was all the

time latently present. Ideological determinations in nineties were constantly influenced not only by present cultural struggle but also by political and ideological limitations of period after the second world war.

Verica Šenica Pavletič, *Osnovna šola Savsko naselje v Ljubljani*

Kmečka družina Ferjančič – Lasič z obrobja Krasa nad Vipavsko dolino konec 19. in na začetku 20. stoletja

Predmet naše raziskave je Družina Ferjančič – Lasič in njeni najemniki. Njihov rod ima že nekaj stoletij veliko kmečko hišo in posest v vasi Goče, ki se nahaja na severovzhodnem obronku kraške planote. Družina ima sorazmerno bogat družinski arhiv, ki še čaka na strokovno obdelavo. Tokrat si bomo ogledali, kaj se je z družino dogajalo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, še prej pa bomo osvetlili zgodovinsko dogajanje tistega časa, socialno, pravno in gospodarsko situacijo, ki je takrat pretresala Evropo in seveda tudi naše kraje.

S kmečkim prebivalstvom zahodne Slovenije oziroma Krasa sta se pri nas podrobneje ukvarjala dva zgodovinarja. Marta Verginella je svoje raziskovalno delo o vasi Dolina pri Trstu strnila v knjigah: »Družina v Dolini pri Trstu«, v kateri je tamkajšnje družinske razmere navadnega človeka preučila v luči splošnih demografskih, družbenih in gospodarskih sprememb; in v knjigi »Ekonomija odrešenja in preživetja«, v kateri je iz zgodovinskega zornega kota preučila vprašanje o človekovem odnosu do življenja in smrti v preteklosti. V raziskavi se je oprla na več kot tisoč oporok, spisanih od začetka 19. do začetka 20. stoletja v vaseh okoli Trsta. Drugi avtor pa je James C. Davis z delom »Vzpon z dna«. Davis, ki je sicer profesor zgodovine na pensilvanski univerzi v Filadelfiji, se je lotil preučevanja kar šestih rodov prvotno kmečke in nazadnje delavske družine Žužek iz slovenskega Slivnega na Krasu. Knjiga predstavlja mikrozgodovinski oris, ki bralca popelje v spremembe slovenskega podeželja v preteklih stoletjih in še posebej v 19. stoletju.

Vas Goče je bila, kot večina kraških vasi v vojvodini Kranjski, poznana po vinogradništvu. Tudi družina Ferjančič – Lasič je imela na svojem posestvu vinograde, ki so jih obdelovali razni najemniki. Z najemniki so sklepali natančne pogodbe, ki so zavezovale najemnika, da je z najetim kosom zemlje, gospodarskim poslopjem ali celo hišo gospodarno ravnal. Zelo natančno se je vodila evidenca ob spravilu vsega pridelka, tako tudi ob trgatvi o pridelanem grozdu. Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, kje so ti vinogradi bili, kdo jih je imel v najemu,

koliko pridelka je posamezno leto dal vinograd, kdaj je potekala trgatve, v kakšnem vremenu in tudi komu in po kakšni ceni so na koncu prodali vino. Zanimive pa so tudi nekatere vmesne opombe.

Pregledala sem približno petnajst najemnih pogodb. Podrobneje bom predstavila dve najemni pogodbi iz leta 1896. Ena je sklenjena med lastnico Zofijo Lasič in najemnikom Francetom Česnom, druga pa med lastnico Zofijo Lasič in Francem Štembergerjem. Ta pogodba je zanimiva tudi zato, ker ima zraven še dopolnilno pogodbo iz leta 1898. Iz teh dokumentov se zrcali podoba človeka – tako bogatega, ki nastopa v vlogi najemodajalca, kot tudi revnega, ki nastopa v vlogi najemnika ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Burni časi sprememb

Marija Terezija je za časa svojega dolgoletnega vladanja (1740–1780) v življenje prebivalstva vpeljala velike spremembe s številnimi reformami, ki so zajele tako rekoč vsa področja in vse sloje prebivalstva. Poglavitni namen reform je bil okrepiti državo s potrebnimi spremembami, ne da bi se odrekli staremu absolutističnemu redu. Take težnje so nujno zahtevale omejitev pravic deželnih stanov in fevdalcev ter večje upoštevanje in večje pravice podložnikov.

Po njeni smrti jo je nasledil sin Jožef II., ki je z reformami v deželi še nadaljeval. Za kmete je bil najpomembnejši »nevoljniški patent« iz leta 1781, ki jim je podelil osebno svobodo. Poslej je kmet o osebnih stvareh sam odločal, če je do gospoda poravnal vse obveznosti, je lahko zapustil tudi zemljo in se prosto preselil drugam. Podložništvo je po odpravi nevoljništva ostalo omejeno le na imovinskopravne dolžnosti in edina osebna omejitev je bila, da je moral podložnik najti primerne naslednika, če se je želel odseliti z gospostva.

Konec 18. stoletja je še velika večina prebivalstva na Slovenskem živela od kmetijstva in le manjši del se je ukvarjal z obrtjo, trgovino, prevozništvom ali se zaposloval v

takrat nastajajočih manufakturah. Mesta so bila majhna, nekoliko več prebivalcev so imela le glavna deželna mesta Ljubljana, Celovec, Gorica ter obmorski mesti Piran, Koper in rudarsko mesto Idrija. Od vseh mest je izstopal le Trst, ki se je oblikoval v pomembno trgovsko in pristaniško središče.

Velike spremembe je doživelo v prvi polovici 19. stoletja tudi poljedelstvo. Triletno ali štiriletno kolobarjenje sadežev brez prahe je povsem prevladalo. Močno so se tudi že uveljavile nove kulture: koruza, krompir in krmne rastline. Z njimi je bila sredi stoletja posejana že tretjina njivskih površin. To je omogočalo tudi intenzivnejšo hlevsko živinorejo. Z dobljenim hlevskim gnojem pa so gnojili polja, ki so tako lahko dajala kakovostnejši in večji pridelek. V zvezi s tem so ponehavale velike lakote, ki so se v prejšnjih obdobjih neprestano ponavljale.

Velike družbene in gospodarske spremembe, ki so se dogajale v deželi, so zahtevale še nadaljnje spremembe v fevdalnih odnosih. Prebivalstvo srednje Evrope se je naglo povečevalo, zlasti v večjih mestih – na Dunaju, v Pragi, Budimu, Pešti, Gradcu in Trstu. Tam je bilo precej poslovnežev, obrtnikov in tovarniških delavcev, ki so pomenili za zemljiške gospode veliko tržišče za prodajo žita, živine, volne, sladkorja in žganja. Da bi za naraščajoče tržišče pridelali dovolj, so zemljiški gospodje potrebovali več delovne sile.

Znano je, da so se podložniki tlaki izogibali, če pa so jo že opravljali, so uporabljali staro, izrabljeno orodje, najslabšo živino in tudi sami se s svojim delom niso trudili. Zato so že na začetku 19. stoletja zemljiški gospodje pritiskali na cesarja Franca I. in njegovega naslednika Ferdinanda, naj spremenita sistem dednega podložništva in naj dovolita prevedbo podložniških naravnih dajatev in delovnih obveznosti v denarne. Vse glasneje se je pojavljala tudi pobuda po zemljiški odvezi s plačilom večje odškodnine. Po izračunih zemljiških gospodov naj bi se bolj izplačalo kmečko delovno silo najemati in plačati z mezdo ali dnino, ker bi bili kmetje potem bolj zainteresirani za delo. Kmetje pa so si tudi želeli postati lastniki zemlje, katero so obdelovali. Vendar cesar vse do revolucije 1848 ni hotel pristati na nikakršne spremembe. Šele nepredvideni dogodki so ga k temu prisilili. Najprej je leta 1846 izbruhnil velik kmečki upor na severovzhodu cesarstva. Ker oblast ni reagirala, so se kmetje še tesneje povezali in v revolucijo vključili tudi druge nezadovoljne državljane. Marca je tako habsburške dežele zajela prava revolucija. Cesarju ni preostalo drugega, kakor da si je pridobil zaveznitvo uglednih kmetov v parlamentu tako, da je popustil pritiskom in septembra 1848 podpisal dekret o odpravi dednega podložništva. V zahvalo so kmetje podprli monarhijo, Ferdinand se je prestolu odpovedal, njegov naslednik Franc Jožef pa je začel ukrepe natančno izvajati, s čimer si je utrjeval svojo oblast.

Z zakonom o zemljiški odvezi so kmetje čez noč postali lastniki posesti, na kateri so njihovi predniki stoletja garali in dajali zemljiškim gospodom dajatve.

Prvotnemu veselju in upanju na lepše in boljše življenje pa je kmalu sledila streznitev, saj zemlje niso dobili v dar, ampak so jo morali tretjino odplačati v naslednjih dvajsetih letih. Če kmet odškodnine ni plačal, je kmetijo izgubil. Kmet je moral v nasprotju s prejšnjim stanjem tudi vse stroške plačati v gotovini. Sam je moral začeti skrbeti za svoje gospodarstvo, popravljati staro ter skrbeti za novo orodje in posest gospodarsko dvigniti. Ko mu je trta uš uničila vinograde, jih je moral na lastne stroške obnoviti. To je predstavljalo še posebej hudo breme za majhne kmete. Majhne kmete je prizadel tudi patent iz leta 1853 »o regulaciji in odvezi drvarskih, pašnih in gozdno-proizvodnih pravic do pridobivanja nekih služnostnih in skupnih posestnih in hasnovalnih (sistematično uvajanje kupnega prava) pravic«, ki se je izvajala v korist lastnikov večjih posesti.

Mnogi kmetje vseh denarnih obveznosti niso zmogli. V upanju, da bi težave le prebrodili, so si začeli izposojati denar za pogosto nerealno visoke obresti pri t. i. ode-ruhih: velikih kmetih, gostilničarjih, trgovcih, veleposestnikih ali meščanih. Ker mnogi dolgovi niso zmogli poravnati, so njihova zemljišča za majhen denar odkupovali prav ti, ki so kmeta poleg države spravili v največjo stisko. Z izkoriščanjem so kmeta razlašali in zelo hitro se je nadaljevalo že v prejšnjih stoletjih začeto razslojevanje vasi. Na eni strani je nastajal maloštevilen sloj bogatih, velikih kmetov, ki so zaradi svojega kapitalističnega načina obdelave posestva in zaradi ukvarjanja tudi z drugimi pridobitnimi posli (npr. trgovina z lesom) predstavljali kapitalistični element na vasi. Na drugi strani so ostali srednji in mali kmetje, ki so jim ostale samo gole roke v boju za obstanek. Del propadlih kmetov je dobil delo na velikih kmetijah, del pa je moral po svetu.

Nastajati je začel proletariat, ki si je najprej iskal delo v bližnjih mestih, sezonsko delo v gozdovih na Hrvaškem, v Slavoniji, Bosni, Transilvaniji, Rusiji, mnogi pa so se odpravili v Ameriko v upanju na boljše življenje.

Tistim kmetijam pa, ki so uspele prebroditi vse težave, ki so jih prinesle družbene spremembe s konca 19. stoletja, se je stanje v kmetijstvu začelo počasi izboljševati. Začenjale so izginjati velike zaostalosti prejšnje dobe. Tudi srednji in mali kmetje so začeli uporabljati železni plug in najosnovnejše stroje ter po svojih močeh izboljševati način poljedelstva. Uporaba umetnih gnojil je bila še vedno majhna in omejena na veleposest ter velike kmetije. Potreba po večji delovni sili in za zadnjih sto let značilno odtekanje prebivalstva s podeželja je postavilo poljedelstvo pod vprašanje, kako zamenjati človeško in živalsko delovno silo s strojem. Toda stroje so si do začetka druge svetovne vojne lahko privoščili le veleposestniki. Tako nova tehnika pri nas bistveno ni vplivala niti na način obdelovanja, niti na obliko in organizacijo kmetijskih gospodarstev, niti na povprečno višino hektarskega donosa.

Zelo pomembno pa je konec 19. stoletja postajalo vinogradništvo in sadjarstvo. Obnovljeni vinogradi so dajali ob dobrih letinah veliko dohodka.

Kmečka družina

Reinhard Sieder v svoji knjigi Socialna zgodovina družine poda socialno klasifikacijo družin in jih razdeli na: kmečko družino, družine podeželskih delavcev na domu, rokodelske družine, meščanske družine, družine industrijskih mezdni delavcev in družine mezdni delavcev po prvi svetovni vojni.

Naš predmet raziskave je kmečka družina, ki se ukvarja pretežno z vinogradništvom, zato se bom osredotočila le nanjo.

Visoki srednji vek je obdobje hitre rasti prebivalstva. Na območjih s prosto delitvijo kmečke posesti med dedujoče otroke je prišlo do drobitve posesti, tam pa, kjer je bil določen za dediča kmetije vsakokrat le eden od kmečkih otrok, se je izoblikoval širok »podkmečki« sloj prebivalstva. Ta je vodil še k nadaljnji notranji diferenciaciji vaško podeželskih družb. Za zahodno in srednjo Evropo so bile najbolj razširjene podkmečke skupine prebivalcev kot: mali kmetje, kajžarji, gostači in delavci na domu.

Sergij Vilfan je v Pravni zgodovini Slovencev podkmečke skupine označil z besedo »osebenjstvo«. Ti naj bi živeli od svojega dela, vendar ne na hubi. Za nastanek teh skupin so bili odločilni naslednji dejavniki: porast podeželskega prebivalstva, možnost dninarskega dela na podeželju in nasičenje kolonizacijskega sveta s hubami.

S pravnega vidika je **kmetija** zaokrožena gospodarska celota v enorodbinskem kmečkem obratu, ki obsega hišo, gospodarska poslopja, vrt, njive, travnike takšne in drugačne možnosti za udeležbo pri izkoriščanju gozda in pašnega sveta. Ta celota je lahko večja ali manjša, strnjena ali z raztresenimi polji, usmerjena bolj v to ali ono agrarno panogo, bogatejša ali revnejša, podložna ali svobodna. Fevdalizem si je ustvaril svoj tip kmetije in mu dal določeno pravno obliko in vsebino. Pri tem se je zahodni fevdalizem navezal na iste kmetije, ki so se bile že prej začele razvijati pri Germanih. Zahodni fevdalni tip kmetije, ki se je tako razvil, je dobil naziv huba ali mansus in označuje zemljo, ki jo ima posamezen kmet. Glavni tip hube je bil v fevdalizmu preračunan na tak obseg zemlje, ki jo je mogla obdelati povprečna kmečka rodbina, s tem da so donosi zadostovali tudi za gospodovo zemljiško rento. Huba je tudi enota, katere praviloma ni bilo moč deliti, pozneje le na Primorskem, kar je ostalo iz časa Ilirskih provinc. Če pa se je huba delila, sta nastali dve novi kmetiji, ki sta veljali vsaka pol hube. Sestavni del hube je bila pravica do paše in siceršnjega uživanja vaškega sveta, kakor tudi do sečnje v gospodovem gozdu za lastne potrebe.

Iz katastrskih map za vas Dolino pri Trstu se razbere, da so tam bile v 19. stoletju male in deljene kmetije. **Mali kmetje** so se v omejenem obsegu ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo.

Posamezne posesti niso bile povprečno večje od 3 ha in razdeljene poprečno v 10 obdelovalnih enot, tako da je vsak imetnik razpolagal z različnimi tipi zemlje. V do-

linški davčni občini je povprečna velikost parcele znašala 161,3 a, kar je oteževalo intenzivno poljedelstvo. Lastniki zemlje so bili svobodni, čeprav so vse do leta 1849 izročali tržaški patricijski družini Bonomo, tržaški škofiji, gospostvu Kastelec in dolinski župniji eno desetino vina, ječmena, pšenice in še manjše vsote denarja. S tem letom pa je zemljiška odveza osvobodila tudi tamkajšnje prebivalstvo urbarialnih dajatev, obenem pa prinesla zadolžitev najšibkejših gospodarstev in načela proces vaškega razslojevanja.

Na drugi strani pa imamo skupine **velikih kmetov**, ki so se po načinu gospodarjenja in življenjskem slogu vse bolj razlikovale od srednjih in malih kmetov. Glede na možnost dedovanja se oblikujejo jasno označeni ženinški krogi. Dedujoči otroci so se v glavnem poročali med seboj in tako širili posest. Nededujoči kmečki otroci pa so vedno znova zdrknili med podkmečke sloje prebivalstva.

Vzrok za rast podkmečkega prebivalstva lahko poiščemo tudi v končani kolonizaciji v obdonavskih in alpskih deželah v 18. in 19. stoletju, ko nove kmetije tako rekoč niso več nastajale. Ko je v Prusiji okoli leta 1800 podeželsko prebivalstvo še sestavljala približno tretjina čistih kmetov, tretjina malih kmetov in tretjina podkmečkega prebivalstva, je število podkmečkega prebivalstva v prvi polovici 19. stoletja silovito naraslo. Sredi 19. stoletja je dosegel delež oseb brez zemlje že tretjino celotnega prebivalstva Prusije. Kmečka posestva v velikosti 20 do 200 hektarov so bila v Hannoveru, Vestfaliji, Oldenburgu, Schleswig - Holsteinu, Braunschweigu, v južni in vzhodni Bavarski, v Schwarzwald, v delih Hessna in Turingije, v Avstriji pa predvsem v vzhodnoalpskem prostoru kot tudi v salzburškem Pinzgau. Srednja in manjša kmečka gospodarstva z velikostjo zemljišča manj kot 20 hektarov so prevladovala v preostalem delu južne in zahodne Nemčije, v vinorodnih gorica Avstrije, v zgornjeavstrijskem Mühlviertlu in v Vorarlbergu.

Kajžarji so imeli v lasti majhno hišo in košček zemlje, ki je dajala krmo za eno kravo, par koz, ovac in različne male domače živali. Izhajali so iz vrst hlapcev in dekel ali iz kmetij kot odpravljeni sinovi in hčere. Velik del kajžarjev si je z dovoljenjem zemljiškega gospoda ali ponekod soseske ogradil del gmajne za hišo, vrt ali celo njivo. Lahko pa je tudi kmet z gospodarjevim dovoljenjem odstopil otroku del kmetije za kajžo. Ker je tako imel kajžar vsaj košček gospodarjeve zemlje, ga je ta štel med svoje podložnike. Dodatni zaslužek za preživetje pa so si kajžarji iskali v dninarstvu, domači obrti, tovorništvu, mlinarstvu, krušarstvu, pranju perila za meščane ali pa so za založnike prevzemali delo na svojem domu itd.

Gostači so bili brez vsake posesti in po statusu daleč pod kmeti in tudi pod kajžarji. Živeli so v hišnopravni odvisnosti na kmetijah ali v hišicah kajžarjev, se preživljali z dnino, delali kot delavci v založništvu, nekateri so se ukvarjali z trgovino in imeli v zakupu največ košček njive za krompir ali lan. Ker v svoji obdelavi niso imeli fevdalčeve zemlje, jih je ta težko uvrstil med svoje podložnike. Pone-

kod so jim naložili vsaj tri dni simbolične tlake, t. i. beraške tlake, da bi nakazali kam sodijo. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je prav iz teh vrst največ ljudi odšlo v mesta in si poiskalo delo v nastajajočih tovarnah.

Delovnopravna razmerja

Za podeželske posle je prva obsežnejša zakonitev delovnega prava »red za podeželske posle« 29. septembra 1787. Ta patent Jožefa II. predpisuje prijavo delovnega razmerja konskripcijskemu komisarju (če to zahteva delodajalec), vodstvo poselskih vpisnikov, zagotovitev stalnosti poslov za določeno dobo in pogoje za prenehanje delovnega razmerja. Red skuša olajševati in pospeševati udinjanje. Dvorni dekret izdan 18. aprila 1828 o postopku o poselskih zadevah je določal pristojnosti upravnega oblastva v času, ko traja to razmerje, in še 30 dni po njegovem prenehanju; šele po preteku tega roka so bila za spore med poslom in delodajalcem iz delovnega razmerja pristojna sodišča.

V drugi polovici 19. stoletja so poselske zadeve urejali poselski redi. Za Primorje je bil sprejet 10. julija 1857, za Kranjsko 18. marca 1858 itd. Poselski redi so vsebovali določila o nastanku delovnega razmerja, o obveznem nastopu službe, o trajanju razmerja, o prenehanju razmerja, o poselskih knjižicah itd. Med drugim je moral posel svojo osebno premoženje hraniti na gospodarjem domu; v navzočnosti posla in ene priče je smel delodajalec pregledovati poslove zaboje itd. Pravice in dolžnosti poslov so bile opredeljene v zelo širokih potezih, kar je dajalo veliko možnosti za samovoljo delodajalcev.

Tistih poljedelskih dninarjev, ki so bili zaposleni le priložnostno, pa zakonodaja skoraj ni upoštevala. Take priložnostne zaposlitve so se pogosto dogajale ob spravilu pridelka na kmetiji. Takrat so se za kratek čas najeli kajžarji – dninarji, ki so bili plačani z dnino. Mnogokrat se jim je plačevalo kar v naravi, npr. za lastno uporabo so dobili manjšo njivo. Če je kmet posodil kajžarju vlečno žival za en delovni dan, mu je moral ta to odplačati z nekajdnevnim delom na njegovem kmečkem posestvu. Mnogi kajžarji pa so vzeli v »zakup« kako njivo od bližnjega kmeta. »Zakup« se je povečini poravnal z delovnimi dnevi, ki jih je moral kajžar odslužiti na kmetiji.

Izplačilo poslov je potekalo po mešanem sistemu, iz naravne in denarne mezde. Ko je kmet najel služabnika, se je z njim dogovoril za določeno vsoto denarja. Poleg tega je hlapcem za božič obljubil srajce in nedeljske hlače, deklam pa blago za obleko, predpasnike, nogavice ali copate. Preskrba je veljala za del plačila.

Dnevni, tedenski in letni delovni čas so urejala nepisana pravila, tradicije in običaji. Pri zajtrku je kmet odredil dnevno delo, na velikih kmetijah pa se je pogovoril s prvim hlapcem, ki je potem kmetova navodila prenesel na ostalo služinčad. Medtem ko je bilo poleti malo časa, so bili zimski večeri dolgi.

Za starejše posle je bil čas, ki so ga porabili kot hlapci in dekle, večinoma čas čakanja na poroko in s tem konec službovanja. Večina poslov je ob misli na ustanovitev lastnega gospodinjstva varčevala, dekleta so zbirala posteljino, robčke in druge gospodinjske stvari, ki so jih največkrat dobile od gospodinje kot del plačila v naravi.

Vloga in pomen oporoke in njeno mesto v dednem pravu

Vlogo in pomen oporoke na tržaškem Krasu je temeljito obdelala Marta Verginella v svoji študiji »Ekonomija odrešenja in preživetja«. Z obdelavo več kot 1000 oporok nam je omogočila vpogled v najbolj intimne odnose znotraj družine, med starši in otroki, med partnerjema ali med posameznikom in sorodniki ali celo prijatelji. Vse te oporoke pa so morale biti vkalupljene v zakonodajo tistega časa. To pa nam precej natančno predstavi Sergej Vilfan v svoji knjigi »Pravna zgodovina Slovencev«.

Dedovanje je bilo določeno v dednem pravu, ki se je opiralo še na značilnosti rimskega prava, po katerem se naj bi upoštevala zapustnikova zadnja volja, zapisana v testamentu ali oporoki.

V vsem srednjeveškem pravu se stikata dve načeli: načelo dedovanja enako upravičenih dedičev po enakih realno deljivih deležih in drugo načelo nedeljivosti zapuščine. Od značaja zapuščine pa je bilo odvisno, kdaj so uporabili eno ali drugo. Načelo realne deljitve med dediče je bilo najtežje izvedljivo tam, kjer je bil glavni del zapuščine zaokrožen agrarni obrat, preračunan na delovno silo in potrebe ene rodbine. Tu je že zemljiško gospodarstvo, tudi kolikor je dejansko dopuščalo dedovanje kmetij, skrbelo za njihovo nedeljivost. To so dosegli tako, da so le eni osebi priznali dedno pravico. Če pa je bilo na kmetiji več dedičev, so nedeljivost kmetije dosegli tako, da so ostali dobili odpravščino. Kmetijo je dobil le en dedič, ki je ostalim moral izplačati dedne deleže. Načelo nedeljivosti, ki ga lepo ponazarja slovenski rek »Hiša razdeljena razpada kakor zapuščena« se je ohranilo v večini slovenskih krajev do 20. stoletja. Izjemoma se je delitev kmetije dovolila tam, kjer je kazalo, da bosta obe novo nastali polovici gospodarsko dovolj močni. Sezidala se je še ena domačija, njive in ostala zemlja pa se je delila po dolgem na polovico.

Ker na Primorskem gospodarstva niso imela patrimonialnega sodstva in zaradi močnega vpliva rimskega prava in vloge oporoke so se kmetije tam začele deliti že vsaj v 16. stoletju. Tako je na enem prvotnem stavbišču okrog skupnega dvorišča nastalo tudi po pet ali več domačij s sklenjeno vrsto več stanovanjskih in gospodarskih splotij, kar lahko še danes opazujemo v starih jedrih primorskih naselij.

Potem ko so Francozi v Ilirskih provincih odpravili omejitve za delitev kmetij in ko te omejitve ob vrnitvi Av-

strijcev niso bile v celoti obnovljene, je marčna revolucija tudi drugje omogočila prostejši promet s kmečkimi zemljišči. Tudi dedni zakon iz leta 1868, ki je dopuščal svobodno delitev kmečke posesti, je pospeševal njeno drobitev. Ta drobitev je dosegla tolikšen obseg, da je bila država prisiljena sprejeti leta 1889 poseben zakon, ki je v določenih pogojih omejeval delitev srednjih posesti. Nadrobnosti so bile prepuščene deželnim zakonodajam, zato ta zakon razen na Koroškem ni nikjer zaživel.

Menjali so se gospodarji, vinska trta pa je ostala

Vipavska dolina je naravna enota, stisnjena med kraškimi planotami na Primorskem. Obsega ravno dolinsko dno, nad katerim se dvigajo na eni strani robovi Nanosa in Trnovskega gozda, na drugi pa nižji in bolj položni Vipavski griči, ki preidejo v 300–400 m visoko in 12 km široko apnenčasto planoto Tržaško-Komenskega Krasa, ki se še naprej prevesi v obalni pas Tržaškega zaliva. Prav tam na severovzhodnem robu stoji vas, o kateri bo še veliko govora – vas Goče.

Že mnoga prazgodovinska ljudstva so Vipavsko dolino uporabljala za pot v notranjost. Pravo veljavo pa je dobila pod Rimljani, ki so v dolini zgradili prva naselja. Po Vipavski dolini je peljala pomembna cesta iz Italije v Panonijo. Ob tej cesti so Rimljani na prostoru današnje Ajdovščine zgradili taborišče (Castrum ad fluvium Frigidum) okoli leta 100 pr. n. š. O tem poroča rimski pisatelj Plinij starejši, ki omenja tudi zlahtno vino, ki ga pridelujejo ob tržaškem zalivu Zgodovinski viri navajajo, da so vinsko trto gojili tudi na Vipavskem že v času Rimljanov. Tako v grbu mesta Vipave iz tistega časa najdemo grozd.

5. in 6. novembra 394 je Vipavska dolina doživela dogodek svetovnega pomena. To je bila bitka pri reki Frigidus (reka Vipava), kjer sta se spopadla samozvani poganski cesar Evgenij in cesar vzhodnega rimskega cesarstva Teodozij. Močan veter je omogočil Teodozijevo vojski zmago.

Od 4. do 7. stoletja je bila doba preseljevanja ljudstev in pogoste menjave oblasti. V 10. stoletju je v tem delu nastopila kot močan kolonizator oglejska Cerkev. V 14. stoletju, ko je začela posest Ogleja razpadati, so si mnogi posvetni fevdalci skušali pridobiti oglejsko posest (Vipava in Postojna). Tako je prišel leta 1371 del vipavskih ozemelj pod Habsburžane, drugi del pa je leta 1382 ostal goriškim grofom. Kot njihovo posest leta 1398 omenjajo poleg Vipave še Goče, Manče, Lože, Vrhpolje, Budanje, Dolgo Poljano, Zapuže; leta 1471 pa še današnji Podnanos. Po izumrtju goriških grofov leta 1500 in nasledstveni vojni z Benečani je še preostala zemlja prešla v roke Habsburžanov. Na njej so gospodarile različne plemiške družine. Tako so postali sredi 16. stoletja gospodarji vipavskega gospostva grofovska družina Lanthieriji.

Od srednjega veka pa vse do prve svetovne vojne imamo na tem območju dva vinogradniška centra: Goričko, ki je bila središče za Goriško, Srednje in Spodnje Vipavsko; ter Vipavo, ki je bila središče za Gornje Vipavsko, spadala pa je v vojvodino Kranjsko.

V 16. stoletju se je razvila trgovina z vinom. Vipavska vina so sodila med boljša – sladka vina. Od kmetov so jih kupovali ljubljanski trgovci, ki so potem posredovali njihov izvoz na sever, v Doljno Avstrijo, na Salzburško, na Bavarsko. Slava vipavskih vin je segala prav na dunajski dvor, kjer so bila med najbolj zaželenimi. Iz navedenih dežel pa so na Kras prihajali tudi tamkajšnji trgovci in sami kupovali vina od kmetov.

Stanje vinogradništva na Kranjskem je opisal tudi Janez Vajkard Valvasor konec 17. stoletja v svoji knjigi »Slava vojvodine Kranjske«. Tam omenja, da na Vipavskem in na Krasu pridelajo ljudje več vina kot žita in da vino prodajajo celo v tuje kraje. Omenja tudi kraje, ki slovijo še po posebej dobrih vinih. Med njimi navaja tudi Lože, ki je sosednja vas vasi naše družine. V topografiji sodobne Kranjske vojvodine je prikazan tudi grad Podbrje (Rosseneg), Podnanos, kjer so v okolici gradu jasno prikazani vinogradi.

Kako so živeli vipavski kmetje, lahko vidimo iz poročila Riharda Dolenca iz leta 1876, ki ga je podal na seji glavnega odbora Kranjske kmetijske družbe. Iz poročila izvemo, da so bili vipavski kmetovalci revni; niso imeli denarja za naložbe, za obnovo gospodarskih poslopij in stanovanj, zato je bila podoba Vipavske doline precej žalostna, saj je povsod prevladovala revščina. Velika nadloga so bile koze, ki so uničile gozdove in s tem povečale moč burje, ki je Vipavcem uničevala pridelke, odnašala prst in poškodovale poslopja. Brez burje bi bila Vipavska dolina »kranjski paradiž«. Tako so lahko tamkajšnji kmetje pridelali krompir, koruzo, fižol in zelje komaj zase. Na trg so oddali le presežke sadja, grozdja in vina.

Najbolj verodostojno sliko o stanju vinogradništva na Vipavskem sredi 19. stoletja nam poda Matija Vertovec, znameniti vipavski rojak, pisec prve slovenske knjige o vinogradništvu z naslovom »Vinoreja za Slovence« iz leta 1844. Tej knjigi je Vertovec leta 1850 dodal še knjižico »Sporočilo slovenskim vinorejnikom posebej vipavskim in primorskim«. V Vinoreji je Vertovec v 22 poglavjih podrobno obdelal sortiment vinske trte, osipanje, sajenje, nego in varstvo trte, obdelavo, rez, gnojenje in cepljenje. Za razvoj vinogradništva na Vipavskem pa ima veliko zaslug tudi ustanovitev kmetijske sadjarsko-vinorejske šole leta 1873 na Slapu, ki je delovala do leta 1883. Vipavski grof Lanthieri je za namen te šole dal v brezplačni najem posestvo s sedemintridesetimi orali in grad Slap pri Vipavi. Poleg rednega pouka in prakse za učence so na šoli prirejali tudi nedeljske tečaje za kmetovalce iz okolice in počitniške tečaje za ljudskošolske učitelje kot glasnike gospodarskega napredka v deželi. Tako so se npr. proti trtni bolezni peronospori leta 1880 uspešno borili z modro galico. Katastrofo pa je povzročila trtna uš leta 1888. Kljub temu da so večino vinogradnikov prizadeli

razni trtni škodljivci in zajedalci, se je sicer število vinogradov in vinogradnikov zmanjšalo, ostali pa so tisti najkakovostnejši, ki so dajali prvovrstno vino. Za obnovo vinogradov je od leta 1894 naprej skrbela zadruga, ki se je pozneje razvila v vinskopredelovalno in prodajno Vinarško zadrugo Vipava. To je bil tudi za Goče čas cvetočega vinogradništva, ko si je vas ponovno finančno opomogla. Tudi v tem času so vipavska vina slovela v Ljubljani, na Gorenjskem, na Koroškem in tudi na Dunaju.

Veliko škode pa je razvoju vinogradništva povzročila avstrijska vinska politika, ki je dopuščala cenen uvoz vin iz Italije.

Po končani prvi svetovni vojni leta 1918, po razpadu habsburške monarhije, ko smo Slovenci pristali v novi državi kraljevini SHS, so se spremenile tudi utečene trgovske poti z vinom. Z novo mejo na zahodu je velik del vinorodnega območja pripadel Italiji. Zaradi italijanske vinske konkurence so se začele razmere naglo slabšati. Letnik 1922 se je zelo težko prodajal, letnik 1923 pa je tako rekoč ves ostal v kletih. Italija se tu za razvoj vinogradništva ni brigala, le visoke davke je nalagala kmetom. Pod novo oblastjo so postali ti predeli popolnoma odri-njeni in tudi prebivalstvo iz tega dela se je začelo izseljevati, mnogi celo v Ameriko. Vino so ljudje pridelovali le še za svoje potrebe, ker na tržišču niso mogli konkurirati premočni italijanski konkurenci. Ponovno so zacveteli ti vinorodni okoliši šele po drugi svetovni vojni.

Vas Goče in njena zgodovina

Vas Goče (279 m) je gručasto naselje, ki leži na podolžnem slemenu vzhodnega dela Vipavskih brd. Do vasi nas pripelje kilometer dolga cesta od glavne ceste, ki povezuje Vipavo in Štanjel.

Vas, ki se v pisnih virih prvič omenja 21. 4. 1300 pod imenom villa Gozach, je nastala na ugodni legi vrh griča. Najprej je bila v pravilnem pravokotniku zasnovana ob osrednji cesti in ob dveh vzporednih gospodarskih poteh ter hkrati okrog cerkve. Iz tega obdobja so še ohranjeni nekateri deli stavb vsaj iz 14. ali morda celo iz 13. stoletja.

Stara arhitekturna zasnova prilagojena sami konfiguraciji terena je vasi dala obliko Adrejevega križa. Levi, zgornji krak križa – severozahodni del sega do cerkve Marije Snežne. Levi, spodnji krak križa – jugozahodni del sega do župnijskega pokopališča, ki leži na vrhu griča Strmec. Kraka se sekata pri cerkvi sv. Andreja. Cerkev se prvič omenja že leta 1376. Desni, zgornji del križa – severovzhodni del od cerkve seže proti Vipavski dolini. Desni, spodnji del križa – jugovzhodni del pa pokrije na grebenu večje in manjše kmetije v tem delu vasi. Dokončno je bilo prvotno naselje pozidano do 16. stoletja. Iz tega časa je še vsa prostorska zasnova starega jedra vasi ter mnogo lepih got-skih in renesančnih kamnoseških arhitekturnih detajlov.

Tisti srečnejši, ki je imel hišo na cerkveni zemlji, ki je bila okrog vaše cerkve in kjer se je oblikovalo prvo nase-

lje z ozkimi ulicami (gasami), je bil prost vojaške obveznosti, drugi pa so morali služiti vojsko do smrti in tako »poplačati svoj dom«. Vaščani so se vedno preživljali z obdelovanjem zemlje. V glavnem so obdelovali vinograde in vino tudi prodajali. Z ostalo kmečko dejavnostjo, poljedelstvom, živinorejo in delno tudi s svilorejo so se ukvarjali za samopreskrbo.

Z dobrimi vini so vaščani zasloveli po bližnji in daljnji okolici. Celo na sam dvor na Dunaj so prodajali svoje vino, imenovano pikolit. To je pospešilo prodajo njihovih vin in s tem je povezano tudi bogatenje vasi. Čeprav so se v tem delu Slovenije ljudje v veliki večini ukvarjali z vinogradništvom, se oblika gorskega prava tu ni nikoli razvila, kakor se je razvila v dolenjskih ali štajerskih vinorodnih okoliših.

Tu so bili v glavnem hubni vinogradi v lasti cerkve in graščaka. Hubni vinogradi so tvorili stalni del hube in so se nahajali v kompleksu vaškega obdelovalnega sveta. Ker se je od njih skupaj z drugimi zemljišči ene hube dajala pravda, so veljali za pravdne vinograde. Po razbitju hub pa del katerekoli kmetije in v sestavu vaškega sveta. Vinogradi kot del kmetije in vaškega sveta so spadali pod iste organe kot kmetije in vaški svet, pod deželno sodišče.

Njive in vinogradi so se mešali; praviloma se je na isti parceli gojila vinogradniška kultura poleg druge in med drugo kulturo. Tako se je vinska trta gojila v »plantah«, kot obrobna kultura na njivah in ravnini ob kolih, vrbah, murvah in drugem drevju, na terasah, na »ronkih«, na nagnjenem terenu.

V 17. in 18. stoletju so vas razširili proti vzhodu in deloma tudi proti zahodu. Za razliko od prejšnjih malih domačij so takrat začeli graditi velike hiše s prostranimi, zaprtimi dvorišči – podobno kot drugje na Krasu.

Gradili so premišljeno in gospodarno. Pri obdelovanju zemlje so odstranjevali trše kamenje lapornatih peščen-cev in z njimi v vasi zidali kleti, hiše in druga poslopja.

Nove stavbe so krasili baročni in v 19. stoletju po klasicistični modi oblikovani dodatki, ki so le še dopolnili celovitost vaše podobe.

Vas je najbolj cvetela v 19. stoletju vse do začetka oz. konca 1. svetovne vojne, ko je propadla habsburška monarhija. Po njenem propadu je ta del Slovenije prišel pod Italijo. Nekdanjih trgov za prodajo vina ni bilo več. V novi državi pa je bila konkurenca v pridelavi vina prevelika. Tako je nastopilo obdobje velike krize v vinogradništvu. Tisti kmetje, ki so imeli dovolj gozda, so se preusmerili v prodajo lesa ali celo v njegovo predelavo, kot ena najbogatejših družin v vasi na začetku 20. stoletja družina Habbe. Mnogi pa so obubožali in odšli v Ameriko.

Družina Ferjančič – Lasič

Hiša, o kateri bo govor, stoji v zahodnem delu vasi. Začetek njene izgradnje sega v 17. ali morda v 18. stoletje. Še danes je v lasti prvotnih potomcev. Pri hiši, ki je ne-

koč nosila hišno številko 37, danes pa 27, so se menjali priimki zaradi porok, staro ime pa je še do danes ohranjeno »pri Jožefovih«.

Osredotočila se bom na drugo polovico 19. stoletja, ko je bil hišni gospodar Andrej Ferjančič. Z ženo Frančiško Ferjančič sta imela dve hčeri – Zofijo, rojeno leta 1872 in Elviro, rojeno leta 1876. Oče Andrej je bil, tako kot še nekaj drugih premožnejših vaščanov, vinogradnik, ki je prideloval s pomočjo najetih delavcev in nekaj hišnih hlapcev in dekel kakovostno vino za prodajo. Družina, ki je imela v vasi status posestnikov, je dobro živela in dekleti sta se razvijali v pravi dami in lepotici. Toda usoda je posegla v njihovo življenje in 14. avgusta leta 1882 je umrl gospodar Andrej Ferjančič. Žena Frančiška je tako ostala sama z dvema mladoletnima deklicama. Zofiji je bilo takrat 10 let, Elviri pa 6.

Frančiška se je znašla v težkem položaju, saj sama ni bila vešča voditi kar precej velikega posestva, nadzorovati dela najetih delavcev, hlapcev in dekel ter hkrati še poskrbeti, da so ji najemniki pravočasno plačevali najemnine za njive, travnike, pašnike, vinograde itd. ali druge dolgove. O tem govorijo v družinskem arhivu ohranjene številne tožbe, ki jih je morala Frančiška sprožiti po moževi smrti. Nekaj let po moževi smrti ji je 7. julija 1889 umrla še hči Elvira, takrat v cvetu mladosti, stara komaj 17 let. Kmalu je tudi Frančiško začela napadati bolezen in prisiljena je bila vse več in več posesti dajati v najem. Nadzor nad posestvom pa je vse bolj prehajal v roke hčerke Zofije, ki je bila vredna potomka svojih marljivih prednikov. Zrasla je v izredno natančno, skrbno, delavno in pošteno gospodarico. Kot tako se je še danes spominjajo najstarejši vaščani.

Leta 1895 se je Zofija seznanila s šolskim nadzornikom v Tolminu, Andrejem Lasičem. Ta je izhajal iz zelo premožne družine v Renčah. Leta 1896 sta se poročila. Zofija je dala hišo na Gočah in celotno posest v najem raznim najemnikom in se skupaj z mamo preselila v Gorico. Tam se je Zofiji in Andreju rodilo pet otrok: Slavko

Jaroslav leta 1896, Zvonimir 1898, Bogomil 1900, Henrik 1902 in Boris 1904. Leta 1903 je umrla mama Frančiška Ferjančič in Zofija jo je skupaj s svojo družino pokopala na Gočah v družinskem grobu. Proti koncu 1. svetovne vojne, se je družina preselila v družinsko hišo na Goče. Otroci so bili po raznih krajih na šolanju, oče Andrej je bil v Tolminu vse do upokojitve leta 1922, mati Zofija pa je na Gočah upravljala s posestvom. Gospodarica je ostala vse do smrti leta 1957. Takrat je kmetija prešla v roke sina Zvonimirja, po njegovi smrti pa sta jo prevzeli žena Gabrijela in hči Božena.

Iz družinskega arhiva

Kot že omenjeno, se je leta 1896 Zofija poročila z Andrejem Lasičem in se skupaj z mamo preselila v njegovo hišo v Gorici. Hišo in posest na Gočah pa je dala v najem raznim najemnikom. Da bi si zagotovila od najemnikov gospodarno upravljanje z njenim premoženjem in dediščino prednikov in da bi dobivala plačilo za najem, je z njimi sklenila najemne pogodbe. Glede na pisavo je pogodbe v njenem imenu sestavil mož Andrej in se na nekaterih tudi sam podpisal. To kaže na njun harmoničen odnos, ki se potrjuje tudi skozi nekatera druga dejstva.

Pred nami je najemna pogodba, sklenjena leta 1896 z najemnikom Francetom Česnom.

V pogodbah nisem spreminjala jezika (slovnični popravki), ker se mi zdijo posamezni izrazi zanimivi in tudi zato ne, ker se iz pogodb zrcali večnost pisanja Andreja Lasiča, ki je bil takrat šolski nadzornik v Tolminu. Pogodbe so v celoti objavljene in iz njih se zrcali odnos najemodajalec (posestnik) in najemnik. Iz pogodb je razvidno, kaj vse se je dajalo v najem, kakšne obveznosti je imel najemnik do lastnika, katere živali so gojili doma, kako so obdelovali polja in vinograde (kopanje, gnojenje, škropljenje), kakšno je bilo po takratnem prepričanju pametno gospodarjenje in tudi na kakšen način so razmišljali.

Pogodba, sklenjena med lastnico Zofijo Lasič in najemnikom Francem Česnom, iz leta 1886.

Na Gočah dne 21. septembra 1896 (tisoč osemsto šestindevetdeset).

Podpisani pogodnik sklenil je danes v navzočnosti podpisanih prič sledečo najemno pogodbo.

I. Gospa Sofija Lasič roj. Ferjančič iz Goč št. 37 prepušča Francetu Česnu iz Vipave h. št. _____ za dobo 10 (deset) sledečih si let – od dne 11. nov. 1896 (tisoč osemsto šestindevetdesetega) naprej v prosti najem

1.) sledeča zemljišča:

a) Jernejce (prvi del) v kat. občini Lože parc. št. 1121 vinograd

b) Gornja Raztegnca kat. obč. Lože p. št. 389 njiva (detelja)

c) Rogatka kat. obč. Goče p. št. 26 1/2 njiva, 1/2 vinograd

d) Dolina kat. obč. Goče p. št. 29 travnik

e) Šušterjevo kat. obč. Goče p. št. 1067, 1073 njiva

f) Obeljunc (polovica) kat. obč. Goče p. št. 286, 294, 295 vinograd, gozd, pašnik

g) Brajda (polovica) kat. obč. Goče p. št. 10/1,73 njiva, travnik

h) Vrt (polovica) kat. obč. Goče p. št. 10/2 vrt

i) Zemljaki (polovica) kat. obč. Goče p. št. 856, 878, 931, 940, gozd

i) Hiša (polovica) Goče h. št. 37 z gospodarskimi poslopji vred še skupno uporabo z Janezom Mohorčičem

2.) 2 (dva) vola, 1 (eno) kravo

3.) Gospodarsko orodje zaznamovano v inventarju

II.

Najemnik Franc Česen vzame omenjeno realiteto v najem, ter se zaveže plačati kot najemnik sledeče:

- a) 2/3 (dve tretini) svojega pridelanega vina
- b) 2/3 (dve tretini) vseh tropin ali mesto teh 1/2 (polovico) žganja najboljše vrste
- c) 1/2 (polovico) vsega sadja
- d) 200 kg krompirja
- e) 15 kg fižola
- f) od vsake krave, katere ima od lastnice v najemu 6 kg masla na leto in polovico vsacega teleta, katerega vržejo v najem dane krave
- g) 2 kokoši, 8 piščet in 25 jajc
- h) izrediti vsako drugo leto enega prešiča in sicer: lastnica kupi po zimi dva mlada prešiča. Najemnik mora potem oba zrediti na svoje stroške. Ko popolnoma dorasteta zbere si lastnica najlepšega.

III.

Najemnik zaveže se še k sledečemu:

- a) Zemljišča bode obdeloval pridno in dobro kakor to zahteva umno kmetijstvo, poslopja držal v dobrem stanju, ter ob končanem najemu, oddal v istem stanju kakor so sedaj.
- b) Vinograde bode dvakrat na leto okopal ter pognojil po potrebi z dobrim gnojem. Tako tudi zemljišča (njive) bode gnojil po potrebi. Vse trte bode škropil in žveplal vsaj dvakrat na leto.
- c) Drevesa ne bode sekal brez izrecnega dovoljenja lastnice kakor za trte, pa le kolikor jih bode rabil na najetih zemljiščih.
- d) Brez dovoljenja lastnice ne bode izkopal ali opustil ni jedne trte, marveč zaveže se sam zasaditi vsako leto novih kolči (trt).

IV.

Morebitna poboljšanja mora najemnik konec vsacega leta, drugače izgubi pravico do odškodnine.

V.

Najemnik zaveže se brezplačno narediti ~ (enočrtino) občinjskih robot in morebitne vošnje, katere bi lastnica potrebovala.

VI.

V najem dana poslopja so na Gočah h. št. 37 in sicer druga soba (1. nadstropje na levo) mala sobica pri kuhinji, soporaba jedilne shrambe, soporaba kuhinje, kleti, bajte, dvorišča, hlev na levem strani vhoda in ravno tam senik, na skednji, svinjak in dela kašče, obeh vodnjakov.

Lastnica pridrži si v izključno uporabo sledeče: soba nad glavnim vhodom, tretja soba in souporaba kuhinje.

VII.

Pogojena najemnina je plačati koj po končani žetvi, oziroma trgatvi.

VIII.

Ako bi najemnik ne držal točno in natanjko pogojev ima lastnica pravico brez vsacega povprejšnega naznanila razveljaviti predloženo pogodbo ter odvzeti najemniku v najem zemljišča in poslopja.

IX.

Najemnik nima pravice oddajati v najem vzetih realitet drugemu v najem (podnajem) brez dovoljenja lastnice.

X.

Pravice in dolžnosti sklenjene v tej pogodbi stopijo v veljavo z dnem 11. novembra 1896 in nehajo z dnem 11. novembra 1906 (tisoč devetsto šest).

Sklenjeno in podpisano:

Andrej Lasič

Franc Česen

Naslednja je najemna pogodba iz leta 1886, sklenjena med Zofijo Ferjančič in Francem Štembergerjem.

Pogodba in pogoji

O najemu vinograda Strmc (gornji del) Ležečega v kat. obč. Lože parc. št. 1176, katerega je vzel v najem g. Franc Štemberger iz Goč h. št. _____ od lastnice g. Zofije Lasič iz Goč h. št. 37.

I.

Omenjeni vinograd sprejema najemnik v obdelovanje za dobo 10 (deset) let.

II.

Najemnina je določena: polovico vina in polovico sadja na gori imenovanem zemljišču pridelanega. Določeno najemščino plača najemnik vsako leto ob trgatvi in ko proda sadje.

III.

Najemnik se zaveže v najem vzeta zemljišča prekopati in nasaditi z ameriškimi trtami, vsako leto okopavati in gnojiti po potrebi. Sploh mora ravnati z novo nasajenim vinogradom kakor zahteva umno gospodarstvo in kmetijstvo.

IV.

Ako bi najemnik ne držal točno in natanjko v pogodbi omenjenih dolžnosti, ima lastnica pravico brez vsacega prejšnjega naznanila razveljaviti predloženo pogodbo ter odvzeti najemniku v najem dano zemljišče.

V.

Najemnik nima pravice oddajati v najem vzetega zemljišča v podnajem drugemu brez dovoljenja lastnice.

VI.

Pravice in dolžnosti določene v tej pogodbi stopijo v veljavo z dnem 11. novembra 1896 in nehajo z dnem 11. novembra 1906 (tisoč devet sto šest).

Na Gočah 28. oktobra 1896

Sklenjena in potrjena

Štemberger Franc
Andrej Lasič

Ta pogodba ima tudi dopolnilno pogodbo, sklenjeno 6. novembra 1898.

Dopolnilna pogodba

katero sta sklenila Andrej Lasič iz Gorice ul. Sv. Petra 5 in Franc Štemberger iz Goč kmet.

I.

Vinograd Strmec (gornji del) kat. obč. Lože parc. št. 1176 prekopa najemnik Franc Štemberger »celega« v dobi šestih let in sicer do leta 1904 (štiri) vsako leto eno šestino, kar ni še obdelanega do letos. Vsak na novo skopani kos mora nasaditi z ameriškimi trtami in obdelovati ga kakor zahteva umno gospodarstvo.

II.

Andrej Lasič da Francu Štembergerju zato prosto stanovanje v hiši 37 na Gočah v najem in sicer: Črno kuhinjo, eno spalnico, eno kaščo, kos hleva za živino (v hlevu Janeza Ščeka) en senik (na skednju) saporabe shrambe pod kolono. Nadalje dobi najemnik v najem travnik »Podlog« (kat. Obč. Slap). Njivo »ledine« pri mostu – eno mejo v Podgradišči, katero ima letos Jožef Rehar v najemu – eno kravo.

III.

Zato bode plačeval dve tretini » vsega vina in polovico vsega sadja pridelanega« na v najem vzetem zemljišču, katero mora izročiti koj po trgatvi in od sadja koj ko proda. Od krave polovico vsacega teleta in 6 kg kuhanega masla na leto. S to točko odpade točka II. v prvi pogodbi z dne 17. 10 1896.

IV.

Ta dopolnilna pogodba je v veljavi do 11. nov. 1906 (tisoč devet sto šest).

Na Gočah 6. novembra 1898

Franc Štemberger
Franc Česen
Andrej Lasič

Iz najemnih pogodb razberemo, da so se sklepale v glavnem za dobo desetih let.

V prvem delu pogodba navaja vse premičnine in nepremičnine z natančnimi podatki o katastrski občini in parcelni številki, ki so se dajale v najem (travniki, polja, vinogradi, hiša, gospodarski objekti, gospodarsko orodje, živina itd.).

V drugem delu so našteje vse obveznosti, ki jih je imel najemnik do lastnika. Natančno je določeno, koliko pri-

delanega vina, sadja, krompirja, živali itd. mora najemnik dati lastniku kot plačilo za najemnino.

V tretjem delu pogodbe se je moral najemnik zavezati, da bo na najetih zemljiščih in objektih gospodaril kot pameten gospodar.

V naslednjih delih so nanizane še nekatere specifične zahteve za najemnika ali obveze gospodarja.

V zadnjem delu pa je navedeno še pisno opozorilo najemniku, da bo v primeru, če se določil pogodbe ne bo

držal, nosil vse posledice razveljavljene pogodbe sam.

Pri drugi predstavljeni pogodbi, sklenjeni med Zofijo Lasič in Francem Štembergerjem, je zraven tudi dopolnilna pogodba. Njen namen je bil dopolniti prvotno pogodbo z določenimi novostmi ali razveljaviti določila iz prve pogodbe. Ta dopolnilna pogodba je bila sklenjena za šest let.

V prvem delu navaja, da je sklenjena za vinograd in kaj vse mora najemnik postoriti v njem.

V drugem delu so naštet še nekatere nove najete premičnine in nepremičnine.

V tretjem delu dopolnilne pogodbe pa so navedeni plačilni pogoji za novi najem.

Na koncu so še datum sklenitve dopolnilne najemne pogodbe in podpisi lastnika, najemnika in priče.

Sklep

Za konec lahko strnem ugotovitve ob pregledovanju najemnih pogodb v nekaj stavkov. Lastniki večje posesti, ki so jo dajali v najem, so morali voditi s svojimi najemniki natančne pogodbe in zapise o pridelkih. Le tako so se lahko izognili morebitnim nesporazumom glede obveznosti in pravic najemnika in najemodajalca. Za današnji čas so ti zapisi pomemben pisni zgodovinski vir, saj prek njih spoznamo način življenja človeka na prehodu stoletja, njegovo razmišljanje, izražanje, vrednote, odnose med njimi, premoženje itd. Ti dokumenti, zbrani v družinskem arhivu, puščajo neizbrisno sled naših prednikov in nas zavezujejo, da njihovo delo cenimo, spoštujemo in se ga trudimo ohraniti tudi za naše potomce.

Izveček

Avtorica je na temelju bogatega družinskega arhiva premožne kmečke družine Ferjančič – Lasič iz vasi Goče preučila petnajst najemnih pogodb. V članku sta podrobneje predstavljeni dve, ki ju je lastnica Zofija Lasič sklenila z najemniki na svoji veliki kmetiji. Iz pogodb je razbrala način življenja na prelomu 19. stoletja, velikost posesti, kulturne rastline, ki so jih gojili, velikost najemnine, pa tudi odnose med lastnikom in najemniki, razmišljanje, vrednote in način izražanja. V članku pa predstavi tudi zgodovinsko ozadje, v katerem so bile sklenjene preučevane najemne pogodbe.

Abstract

The paper investigates fifteen lease contracts on the basis of sources from rich family archives of wealthy farm family Ferjančič – Lasič from the village Goče. Paper in detail describes two of the contracts concluded by proprietress Zofija Lasič with tenants from her big farm. From the contracts was able to understand the way of life at the end of 19th century: what was the size of possessions, which plants were grown, how big was a rent and which relations between owner and his tenants prevailed. She also became familiar with their values, way of thinking and old expressions. Article also reveals historical circumstances in which examined lease contracts were made.

Viri in literatura

- Ariès, P. 1991: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana, ZRC.
- Aries, P., Duby, G. 1986: *History of private life III*. Cambridge, London.
- Davis, J. C. 1989: *Vzpon z dna*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Dolenc, D. 1993: *Topografski popis umetnostnozgodovinskih sakralnih spomenikov v primorski župniji Goče pri Vipavi*. Univerza v Ljubljani FF. Ljubljana. Diplomski naloga.
- Dolenc, D. in Fajdiga, B. 1988: *Goče – edinstven primer vasi v zgornji Vipavski dolini*. Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije. Gibanje znanost mladini. Srednja družboslovna in ekonomska šola Nova Gorica.
- Flandrin, J.-L. 1986: *Družina*. Delavska enotnost, Ljubljana.
- Gestrin, F., Melik, V. 1966: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. DZS, Ljubljana.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek. DZS, Ljubljana.
- Gradivo zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine. Gradivo župnijskega arhiva Goče.
- Koloni, B. in Malnič, A. 1994: *Vipavski izbor*. Zbornik spisov ob 100-letnici ustanovitve vinarske zadruge Vipava. Vipava.
- Krajevni leksikon Slovenije. 1995. DZS, Ljubljana.
- Makarovič, M. 1978: *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*. MK, Ljubljana.
- Najemne pogodbe in ostali dokumenti iz družinskega arhiva Ferjančič – Lasič, shranjenega na Gočah 27.
- Miklavčič, M. in Dolenc, J. 1973: *Leto svetnikov*. Zadruga katoliških duhovnikov. Ljubljana. II. del.
- Sieder, R. 1998: *Socialna zgodovina družine*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1994. DZS, Ljubljana.
- Ustni vir: Marjan Mercina. Goče.
- Vertovez, M. 1844: *Vinoreja*. Priloga. Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana.
- Vilfan, S. 1961: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.

Dr. Danijela Trškan, Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani

ANGLEŠKE IZPITNE NALOGE, KI SE NANAŠAJO NA PISNE IN SLIKOVNE VIRE

Uvod

V Veliki Britaniji je zgodovina obvezen predmet od 5. do 14. leta, potem pa je od 14. do 16. leta izbirni. Neobvezno srednje šolanje traja od 16. do 18. leta. Predmet zgodovina je ravno tako izbirni predmet za zaključni srednješolski zunanji izpit. Angleški učenci opravljajo dva izpita, prvi je pri šestnajstih letih kot zaključek obveznega šolanja (General Certificate of Secondary Education ali kratko GCSE), drugi pa pri osemnajstih letih kot pogoj za vpis na univerzo (General Certificate of Education ali kratko GCE).

Izpitne naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire pri izpitu GCSE

Specifični izpitni cilji so trije. Prvi cilj je, da morajo kandidati obnoviti, izbrati, organizirati in pokazati znanje iz vsebine učnega programa. Drugi cilj je, da morajo kandidati opisati, analizirati in razložiti glavne pojave in dogodke, spremembe in značilnosti obdobj, družb in dogodkov. Tretji cilj je, da morajo kandidati analizirati zgodovinske vire in interpretacije; razumeti, analizirati in ovrednotiti opise in interpretacije dogodkov v zgodovinskem kontekstu.¹ Drugi in tretji cilj sta vključena zlasti pri nalogah, ki se nanašajo na zgodovinske vire, ki so predstavljene tudi v nadaljevanju.

Npr. na temo Odnosi med velesilama 1945–75 so postavljena naslednja vprašanja, ki se nanašajo na tri pisne odlomke in dva slikovna vira.

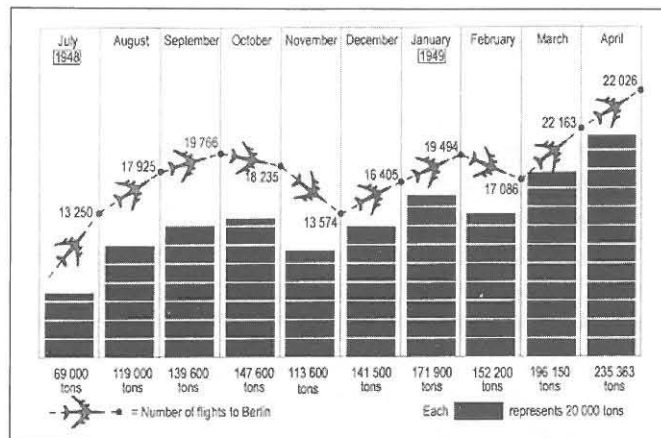
Vir A:

(Poročilo priče na začetku berlinskega zračnega mostu, državljani Zahodnega Berlina, leta 1948.)

»Potem je prišel dan, ko se je začel zračni most. Oče seveda ni verjel. Zato se je peljal v Templehof s kolesom. Dolgo časa je bil od doma. Ko je prišel domov, je rekel: 'Resnično to delajo! Hrano prinašajo z letali v Berlin. Ampak ne bodo mogli dolgo časa. Pomisli na to ogromno mesto z milijoni prebivalcev!«

Vir B:

Graf iz britanskega učbenika, ki prikazuje podrobnosti o zračnem mostu.

Vir C:

Slika prvega vozila, ki je peljalo v zahodni Berlin, ko je bilo konec zračnega mostu, maja 1949. Fotografija se je pojavila v več zahodnih časopisih. Znak na vozilu pravi »Hura, še vedno smo živi.«

Vir Č:

(Razlogi za oblikovanje pakta NATO, iz britanskega učbenika, ki je izšel leta 1978).

»Štirje pogovori o prihodnosti Nemčije so se spet začeli. Vendar pa je Berlinska blokada prinesla hladno vojno spet na začetek. Mesec preden se je končala blokada je bil podpisan Severno-atlantski dogovor. Berlinska kriza je dokončno prepričala ZDA, da so podprle sporazum o evropski varnosti. Oborožen napad na eno ali več držav, ki so podpisale ta dogovor, bi se smatral kot napad na vse.«

Dokument D:

Starejši britanski politik ga je napisal v osemdesetih letih (prikazuje pomembnost pakta NATO).

¹ History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. GCSE. 1998. London examinations. London, str. 5.

»Leta 1949 ni bilo dvoma, da je bil glavni pomen pakta NATO naložiti ZDA obrambo zahodne Evrope. Dejansko pa se je uresničil v petdesetih letih, ko je NATO začel oblikovati dogovorjeno vojaško silo v Zahodni Evropi. Mislim, da je bil politični pomen najpomembnejši v prvih dneh. Potem pa je prešel v vojaški pomen.«

1. Preuči vir A. Kaj lahko izveš iz vira A o berlinskem zračnem mostu? (3 točke)
2. Preuči vira A in B. Ali dokaz vira B potrjuje mnenje o možnosti zračnega mostu, ki je podan v viru A? Razloži. (4 točke)
3. Preuči dokument C. Vir C je fotografija, ki je bila objavljena v zahodnih časopisih. Kaj so prednosti in kaj pomanjkljivosti uporabe takih dokumentov kot dokazov za občutke Berlinčanov o koncu zračnega mostu? Razloži. (4 točke)
4. Preuči vira Č in D. Kako koristna sta vira pri prikazovanju, zakaj je bil NATO oblikovan leta 1949? Razloži. (4 točke)
5. Preuči vse vire. Uporabi svoje znanje, vire in razloži, kako sta berlinska blokada in zračni most vplivala na odnose med velesilama.² (5 točk)

Prvo vprašanje vključuje razumevanje podatkov iz vira, drugo vprašanje izbiranje podatkov iz virov za potrditev, 3. in 4. vprašanje evalvacijo virov glede zanesljivosti in uporabnosti, 5. vprašanje pa sintezo podatkov iz vseh virov z uporabo lastnega naučenega znanja. Po Bloomovi taksonomiji dve vprašanji vključujeta razumevanje, dve vprašanji vrednotenje in eno vprašanje sintezo.

Ocenjevanje nalog je s tehniko točkovanja, kjer so točke razdeljene v nivoje. Točkovanje vseh nalog je zelo natančno določeno in je predstavljeno v nadaljevanju.

Ocenjevalna shema za naloge

Prva naloga preverja razumevanje: 1. nivo: trije pravilni poudarki razumevanja (1 točka); 2. nivo: utemeljen sklep iz virov (2–3, največ 3 točke).

Druga naloga preverja sposobnost sklicevanja za podkrepitev: 1. nivo: za/proti z enostavnimi razlagami ali razumevanje z opisi brez medsklicevanja (1 točka); 2. nivo: za ali brez razlag, točke so odvisne od razlage in uporabe virov (2–3 točke); 3. nivo: izdelane razlage in uporaba virov, ki vključujejo elemente za/proti ali večje število povezanih dokazov (4 točke).

Tretja naloga preverja evalvacijo virov glede zanesljivosti: 1. nivo: enostaven odgovor, ki temelji na viru ali na kontekstu (1 točka); 2. nivo: prednosti ali pomanjkljivosti z razlago (2–3 točke); 3. nivo: uravnoteženi odgovor,

pojasnjene so prednosti in pomanjkljivosti ali faktorji, ki vplivajo na zanesljivost (4 točke).

Četrta naloga preverja sposobnost evalvacije virov glede uporabnosti: 1. nivo: enostavni odgovori, ki temeljijo na vsebini ali kontekstu (1 točka); 2. nivo: odgovor, ki temelji na pojasnilu vsebine vira ali izvora (2–3 točke); 3. nivo: odgovor, ki temelji na kakovostnem pojasnilu vsebine in izvora virov (4 točke).

Peta naloga preverja sintezo informacij iz virov in lastnega znanja: 1. nivo: razlaga posledic brez uporabe virov (1 točka); 2. nivo: kakovostna razlaga posledic z uporabo virov (2–3 točke). Za vsak nivo se doda ena ali dve točki za obnovev in uporabo ustreznega kontekstnega znanja. Skupaj 5 točk.³

Ker se viri nanašajo na berlinsko krizo 1948–49, tudi slovenski dijaki ne bi imeli težav pri reševanju teh nalog, saj je hladna vojna (in tudi berlinska kriza) vključena v učni načrt, v učbenike in delovne zvezke. Več težav bi imeli pri 3. vprašanju, ki zahteva tudi zgodovinsko razmišljanje o uporabi virov oz. šolsko zgodovinsko raziskovanje.

Naslednji primer je naloga, ki se nanaša na tri različne vire. Vprašanje je: Do kakšne mere so viri uporabni za pojasnitev, kako je Rasputinov vpliv prispeval k nepriljubljenosti carja in carice?

Vir A: Karikatura je bila objavljena v Rusiji leta 1916.

² London Examinations GCSE History A. 1997. Modern World History Paper 2. ULEAC. London, str. 18–19.

³ London Examinations GCSE History A. 1997. Markscheme with Examiners' Comments. ULEAC. London, str. 80–81.

Vir B: Iz pisnega poročila agenta Okhrane (Okhrana – tajna varnostna organizacija notranjega ministrstva VB) na začetku leta 1916.

Opravljanje carjeve družine je postalo domena ulic. Potrebno je tudi dodati pretirani občutek nespoštovanja do njene visokosti Carice in razširjeno mnenje proti njej kot 'Nemki'.

Vir C:

Fotografija Rasputina – »obrožen z aristokratskimi damami«. Objavljena je bila v časopisih v Evropi in v Ameriki. Namiguje, da je to Rasputinov aristokratski harem.

Naloga zahteva analizo, razumevanje virov in ocenitev uporabnosti vseh treh virov. Če kandidat odgovori, da je imel Rasputin velik vpliv, povezan s škandali, potem odgovor spada v prvi nivo (1–3 točke). Prvi nivo vključuje uporabo lastnega znanja ali uporabo virov za enostavno trditev.

Drugi nivo odgovora (4–5 točk) vključuje že razvite trditve za povzetek virov. Primer odgovora bi bil lahko naslednji: Rasputin je imel velik vpliv na kraljevo družino od bolezni carjevega sina leta 1905, še večji vpliv pa je imel po izbruhu prve svetovne vojne. Ljudje so očitno verjeli, da je imel velik vpliv na carjevo družino.

Tretji nivo odgovora 3 (6–8 točk) vključuje razvite razlage z uporabo vrste virov. Primer odgovora bi bil naslednji: Karikatura prikazuje, da je bila povezava med Rasputinom in carjevo družino zelo znana, to pa potrjuje tudi poročilo Okhrane, ki nakazuje, da je bil škandal zelo razširjen, saj agent ni imel razloga, da bi prikrival resnico. Fotografija pa prikazuje splošno podobo Rasputina kot ženskarja.

Četrty nivo (9–10 točk) pa vključuje potrjene dokaze oz. uporabo virov za dokazovanje: Čeprav karikatura nakazuje, da je imel Rasputin vpliv na oba, Nikolaja in Aleksandro, pa fotografija in poročilo Okhrane prikazujeta, da je imel resničen vpliv samo na carico. Nikolaj je bil manj pod njegovim vplivom, kar tudi pismo nakazuje in mu tudi ni zapal. Rasputinovo obnašanje, ki je bilo bolj vpadljivo kot njegov vpliv, je vodilo carjevo družino na slab glas.⁴

Značilnost uporabe zgodovinskih virov je, da kandidati uporabljajo vire po določenih korakih. Najprej preberejo

besedila oz. si ogledajo slikovno gradivo, potem ugotavljajo vrste virov in vrste tematike ter ugotavljajo ozadje dogodka (npr. datum objave, datum zapisa in glavne značilnosti obdobja oz. dogodka). Nato poskušajo opisati glavne ideje in jih razložijo z lastnimi besedami, ravno tako razložijo tudi avtorjev prikaz dogodkov in avtorjevo povezavo z vsebino. Na koncu kritično primerjajo vir z drugimi viri in poudarijo posebnosti sporočila za takratni čas in sedanjí čas.

Izpitne naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire pri izpitu GCE

Izpitni učni načrti za GCE zahtevajo od učencev, da pokažejo znanje in razumevanje zgodovinske snovi, tem in obdobj, ki so jih preštudirali; znajo oceniti pomembnost dogodkov v zgodovinskem kontekstu; analizirati zgodovinske interpretacije o dogodkih; interpretirati, evalvirati in uporabljati zgodovinske vire v kontekstu ter pokazati razumevanje glavnih pojmov in konceptov.⁵

Zato specifični izpitni cilji zahtevajo preverjanje kandidatovih sposobnosti, kot so sposobnost učinkovite uporabe ustreznega podatkovnega znanja za prikaz razumevanja zgodovinskih obdobj v splošnem ali poglobljenem načinu; sposobnost vrednotenja in interpretacije virov kot zgodovinskih dokazov in sposobnost uporabe le-teh; sposobnost razlikovanja in ocenjevanja različnih interpretacij in mnenj; sposobnost zavedanja zgodovinskih konceptov ter sposobnost jasnega in ustreznega argumentiranja.⁶

Izpitni cilji so za izpit GCE razdeljeni v tri vrste. Prvi cilj je, da učenci znajo priklicati v spomin, izbrati in prikazati natančno zgodovinsko znanje in razumevanje. Drugi cilj je, da znajo učenci predstaviti zgodovinske razlage z razumevanjem ustreznih konceptov in z vključevanjem ocen. Tretji cilj pa je, da znajo učenci interpretirati, evalvirati in uporabiti vrsto zgodovinskih virov v povezavi z zgodovinskim kontekstom in razložiti, evalvirati interpretacije zgodovinskih dogodkov iz preštudiranih tem.⁷ Tretji cilj je predvsem vključen pri nalogah, ki se nanašajo na pisne zgodovinske vire, ki so predstavljene v nadaljevanju.

Za temo Italija in kriza v Abesiniji 1935–36 je postavljenih šest vprašanj, ki se nanašajo na štiri pisne odlomke.

Vir št. 1:

»Prvič, Hitlerjeva moč je postajala iz dneva v dan vedno večja in njegovi nameni neustrašni. Drugič, Japonska agresija je grozila z vojno na Daljnem vzhodu, ko nismo bili dovolj močni, da bi se upirali Hitlerju v Evropi in se sočasno bojevali na Pacifiku. Tretjič, pomembno je bilo

⁴ Lodon Examinations GCSE History A (incl. Short Course), Mark Schemes with Examiners' Comments. June 1998.

⁵ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. 1997. SCAA. London, str. 5.

⁶ Ibid., str. 1.

⁷ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. 1997. SCAA. London, str. 6. Podobno tudi v: GCE A/AS subject core for History. 1994. SCAA. London, str. 4.

za britansko varnost, da bi imeli prijateljsko Italijo v Sredozemlju, ki bi bila lahko garancija za komunikacijske povezave z Daljnim vzhodom in za nepotrebnost Francozov na italijanski meji ... Mislim, da je obstajala splošna odobritev dveh političnih odločitev, ki sem jima sledil, za sporazum z Italijo in za spoštovanje naše kolektivne zahtevitve pod Konvencijo, ki je temeljila na angleško-francoskem sodelovanju.» (Samuel Hoare, britanski zunanji minister, od 7. junija do 22. decembra 1935, v svoji knjigi: *Devet napornih let, 1954*.)

Vir št. 2:

»V času, ko so ustrahovali Italijo s sankcijami, ki bi vodile v vojno brez pogojev, smo mi, francoski intelektualci, hoteli izjaviti pred svetovnim mnenjem, da nočemo ne vojne in ne sankcij. Naša zavrnitev ni samo zaradi tega, ker smo hvaležni narodu, ki je pomagal obrambi naše zemlje, ko je bila zavzeta ... Z začudenjem gledamo narod, katerega kolonialni imperij obsega eno petino sveta in ki nasprotuje opravičenim zahtevam mlade Italije, ki brezskrbno prisvaja nevarno idejo o absolutni enakopravnosti narodov in na ta način dobiva podporo v tem kritičnem času vseh revolucionarnih sil.« (Manifest desno usmerjenih francoskih intelektualcev, 4. oktober 1935)

Vir št. 3:

»Leta 1938 ... je Mussolini priznal, da je Društvu narodov skoraj uspelo izvesti protiagresijo z odločitvijo o kolektivni varnosti. 'Če bi Društvo narodov sledilo nasvetu Edena pri Abesinskem sporu,' je rekel Hitler, 'in bi razširilo gospodarske sankcije za nafto, bi moral zapustiti Abesinijo v enem tednu.'« (Dr. Paul Schmidt, uradni nemški prevajalec, v svojih spominih, 'Hitlerjev prevajalec', objavljenih leta 1951)

Vir št. 4:

»Izjave so ravnokar podali ... najbolj vplivni člani Društva narodov, ki predlagajo, da naj od takrat, ko je agresor uspel zasesti velik del Etiopije, ne nadaljujejo z uporabo nobenih gospodarskih in finančnih ukrepov proti italijanski vladi ... Slišal sem trditi, da neustrezni ukrepi, ki so že bili uvedeni, niso dosegli svojega namena. V nobenem času in v nobenih pogojih, ne bi mogle sankcije, ki so bile namerno nezadostne in neprimerne, ustaviti agresorja.« (Haile Selassie, Etiopski vladar, nagovor skupščini Društva narodov, 30. junij 1936)⁸

Vprašanja, ki zadevajo vire, so zahtevnejša od vprašanj pri izpitu GCSE, saj zahtevajo razumevanje podatkov iz virov, vrednotenje vira glede zanesljivosti, medsebojno primerjavo podatkov iz več virov, uporabo vseh virov in lastnega znanja pri sintezi. Prvo vprašanje je naloga pojasnjevanja (objektivni tip), vsa ostala vprašanja pa so naloge krajših prostih odgovorov.

1. »Kako v kontekstu virov razumeš naslednje izraze: 'Konvencija', naše komunikacijske povezave z Daljnim vzhodom?
2. Kaj lahko sklepamo iz vira št. 4? Zakaj so bile gospodarske in finančne sankcije proti italijanski vladi odpravljene julija 1936?
3. Iz dokazov v virih št. 1 in 2 ugotovi, katere so bile glavne britanske in francoske ovire pri ugovarjanju italijanskim zahtevam.
4. Na katerih osnovah, upoštevajoč izvor in vsebino, morajo zgodovinarji upoštevati s previdnostjo dokaz, ki je v viru št. 3?
5. Do kakšne mere dokazi v prvem, drugem in tretjem viru podpirajo trditev v četrtem viru, da so bile sankcije namerno nezadostne in neprimerne? Razloži.
6. S pomočjo lastnega znanja razloži, do kakšne mere viri ustrezno razlagajo, zakaj je bilo tako težavno zaustaviti italijansko agresijo v Abesiniji.«⁹

Točkovanje odgovorov

Prvo vprašanje vsebuje odgovor: Društvo narodov in čez Sueški kanal (v Indijo).

Drugo vprašanje: Nivo 1 (1 točka) zahteva en poudarek; nivo 2 (2–3 točke) pa dva in tri poudarke (npr. Italijani so tako in tako zmagali, sankcije niso dosegle svojega namena, možnost namerno nezadostnih sankcij).

Tretje vprašanje: Nivo 1 (1–2): en ali dva razloga iz enega ali dveh virov; nivo 2 (3–4 točke): bolj obsežna uporaba dokazov iz obeh virov in več razlogov; nivo 3 (5 točk): premišljeni komentarji in nivo 2 (npr. težave, narodni interes, razdeljeni narod: nekateri podpirajo Italijo, Francija in Velika Britanija imata kolonialno dediščino).

Četrto vprašanje: Nivo 1 (1–2 točki): en ali dva razloga; nivo 2 (3–4 točke): bolj razvite razlage o naravi dokazov (npr. datum dokumenta, pristranskost avtorja, nezanesljivost nepotrjene novice).

Peto vprašanje: Nivo 1 (1–2 točki): omejena trditev, ki podpira ali ne podpira, poskus citiranja virov; nivo 2 (3–4 točke): bolj razvita ocena vrednosti dokazov, še posebej virov št. 1 in št. 2.

Šesto vprašanje: Nivo 1 (1–2 točki): enostavna uporaba virov za prikaz nekaterih težav ali splošna trditev iz lastnega znanja; nivo 2 (3–4 točk): uporaba virov in lastnega znanja za razlago; nivo 3 (6–7 točk): nivo 2 in rešitev problema, do kakšne mere.¹⁰

Kandidati naj bi »podali kratek podatkovni opis ene ali več zgodovinskih pojmov ali osebnosti iz zgodovinskih virov; povzeli ideje, informacije iz virov in sestavili razlago, ki je utemeljena na povzetih in zaključnih idejah ali informacijah; primerjali vsebino dveh ali več virov in prišli do zaključkov na podlagi teh primerjav; ovrednotili pomembnost in zanesljivost vira v odnosu do problemov,

⁸ Viri so iz: History – Syllabus D. 1997. Paper 1 – International Problems since 1931, 5 June 1997. London Examinations GCE: Educational Excellent Foundation, str. 2.

⁹ Vprašanja so iz: History – Syllabus D. 1997. Paper 1 – International Problems since 1931, 5 June 1997. London Examinations GCE: Educational Excellent Foundation, str. 2–3.

¹⁰ History – D (9269). 1997. Mark Schemes with Examiners' Comments, May/June 1997. London Examinations GCE A level: Educational Excellent Foundation, str. 11.

ki jih postavlja izpitno vprašanje, ali ocenili vrednost in omejitve virov (kot so avtobiografije, govori, zasebna pisma, dnevniki) v odnosu do problemov, ki jih postavlja izpitno vprašanje, in sestavili argument ob uporabi virov in lastnega znanja.¹¹ S takšnimi vprašanji se lahko preverja in ocenjujejo tudi višji kognitivni cilji (analiza, primerjava, razlikovanje, sinteza, vrednotenje virov).

Sklep

Naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire v angleških zunanjih izpitih, zahtevajo od kandidatov, da pokažejo razumevanje sporočila vira, razložijo določene elemente vira in ugotovijo pomen ali zanesljivost informacij, ki jih dobijo iz virov. V slovenskih izpitnih polah so naloge, vezane na vire, redke in ponavadi zahtevajo le razbiranje podatkov ali razumevanje bistva sporočila. Tudi slikovno gradivo (zlasti v slovenskih polah in tudi pri nekaterih vprašanjih pri angleškem izpitu GCSE) se uporablja kot ilustracija ali orientacija pri pisnih nalogah, pri angleškem izpitu GCE pa predstavlja osnovo za vprašanja, kjer morajo kandidati pokazati razumevanje tudi vizualnih virov. Naloge vezane na vire, so v slovenskih izpitnih polah lažje od nalog, ki jih vsebujejo angleške izpitne pole, zato sta tudi pouk in priprava na maturo v Veliki Britaniji bolj usmerjena v delo z zgodovinskimi pisnimi in vizualnimi viri. S podobnimi nalogami bi se lažje ocenjevali tudi višji miselni procesi (analiza, sinteza, vrednotenje) pri pisnem zunanjem ocenjevanju pri predmetu zgodovina v Republiki Sloveniji.

Literatura

- GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. 1997. SCAA. London.
 GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. GCE A/AS subject core for History. 1994. SCAA. London.
 GCE History, Advanced level Syllabus. 1998. London examinations. London.
 History – D (9269). 1997. Mark Schemes with Examiners' Comments, May/June 1997. London Examinations GCE A level: Educational Excellent Foundation.
 History – Syllabus D. 1997. Paper 1 – International Problems since 1931, 5 June 1997. London Examinations GCE: Educational Excellent Foundation.
 History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. GCSE. 1998. London examinations. London.
 London Examinations GCSE History A (incl. Short Course), Mark Schemes with Examiners' Comments. June 1998.
 London Examinations GCSE History A. 1997. Markscheme with Examiners' Comments. ULEAC. London.
 London Examinations GCSE History A. 1997. Modern World History Paper 2. ULEAC. London.

Povzetek

V Veliki Britaniji obstajata dva zunanja pisna izpita za zgodovino. Prvi se imenuje »the General Certificate of Se-

condary Education« (GCSE) in ga kandidati opravljajo pri šestnajstih letih kot zaključek obveznega šolanja, drugi izpit pa je »the General Certificate of Education« (GCE), ki ga kandidati opravljajo pri osemnajstih letih ob zaključku srednje šole in predstavlja selekcijo za vpis na univerzo. Sestavni del pisnega izpita so tudi naloge, ki se nanašajo na različne zgodovinske vire.

Številne naloge, ki se nanašajo na vire, preverjajo več kategorij, še posebej pa: razumevanje (interpretacijo in razlago z lastnimi besedami vsebine dokumentov); analizo (povzemanje, primerjavo in razlikovanje dokumentov, razlago pomena in namena dokumenta); vrednotenje (ocenjevanje zanesljivosti, pristranskosti in vrednosti, izbiranje dokazov iz dokumenta za potrditev); uporabo (razumevanje dokumentov, notranjo analizo in zgodovinsko ozadje); sintezo (povezavo vsebine dokumenta in znanja učencev ter sintezo znanja).

Priprava na zunanji izpit v Veliki Britaniji vključuje predvsem usvajanje in vadenje zgodovinske analize in interpretacije virov ter šolskega zgodovinskega raziskovanja, ki v Sloveniji od 12. do 19. leta ni tako prisotno. S pomočjo različnih nalog, ki so bile že predstavljene, bi lahko tudi v Sloveniji pri predmetu zgodovina od osnovne šole naprej učence postopoma navajali na uporabo različnih virov in na enostavno zgodovinsko raziskovanje.

Izvleček

Avtorica predstavlja izpitne naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire, v Veliki Britaniji pri zunanjem izpitu GCSE, ki ga dijaki opravljajo pri šestnajstih letih in pri zunanjem izpitu GCE, ki ga dijaki opravljajo pri osemnajstih letih. Predstavljena sta dva primera izpitnih nalog za izpit GCSE in en primer izpitnih nalog za izpit GCE. Primeri so zanimivi za slovensko maturo iz predmeta zgodovina, saj bi se lahko s podobnimi nalogami povečala sistematična uporaba virov, kandidati pa bi se navajali na enostavno raziskovanje in interpretacijo zgodovinskih virov.

Abstract

The paper presents British examination exercises on historical sources used in external exam GCSE performed at the age of 16 and exercises used by external exam GCE which pupils must pass at the age of 18. There are two examples of examination exercises for GCSE exams and one for GCE. Examples are interesting for Slovenian Matura examinations especially for the field of history because we could use similar exercises to increase systematic use of sources and in that way accustom candidates to simple research and interpretation of historical sources.

¹¹ GCE History, Advanced level Syllabus. 1998. London examinations. London, str. 52. Zgodovinski viri ne vključujejo sodb in interpretacij sodnih zgodovinarjev.

Dr. Danijela Trškan, Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani

FRANCOSKE IZPITNE NALOGE, KI SE NANAŠAJO NA ZGODOVINSKE VIRE

Uvod

Zunanji srednješolski izpit oz. maturo iz predmeta zgodovina v Franciji opravljajo učenci pri osemnajstih letih. Tisti, ki izberejo zgodovino, morajo opravljati maturo iz zgodovine in geografije skupaj. Vsebina za maturo je učna vsebina zadnjega letnika srednje šole, ki obsega obdobje od leta 1939 do srede devetdesetih let 20. stoletja.

Francoska matura iz predmeta zgodovina je zanimiva predvsem z metodičnega vidika, saj prevladujeta pri maturi dva tipa nalog, esajska naloga in naloge, ki se nanašajo na različne zgodovinske vire. Izpitni cilji mature so predvsem preverjanje in ocenjevanje sposobnosti, kot so npr. zbiranje informacij, klasificiranje, analiziranje in sintetiziranje informacij ter odgovarjanje na problemska vprašanja.

Specifični cilji se nanašajo na tipe nalog pri maturi. Cilji pri pisanju esejev oz. daljših sestavkov so, da morajo učenci na podlagi znanja ugotoviti problem in ga predstaviti v urejenem sestavku ter da znajo uporabiti koncepte in specifično besedišče. Cilji pri preučevanju virov oz. komentarju več različnih virov so, da učenci znajo na podlagi znanja poiskati informacije iz različnih virov, jih klasificirati po ključnih besedah (temah) in jih postaviti v odnose ter sestaviti kritično in argumentirano sintezo. Cilji komentarja enega vira (pisnega ali vizualnega) so, da znajo učenci uporabiti znanje za kritično branje in analizo vira ter natančno odgovoriti na vprašanja.¹

Ti cilji se tudi ocenjujejo pri teh treh tipih nalog. Naloge naj ne bi preverjale le podatkovnega znanja, ampak široko znanje, poznavanje in razumevanje zgodovinskega dogajanja. Izpitna pola je samo ena in je razdeljena v dva dela (zgodovinski in geografski del). Kandidati imajo na voljo 4 ure (dve uri in pol do tri ure za prvi del izpitne pole in preostali čas za drugi del izpitne pole).

Vsako leto se z žrebom določi, kateri predmet bo v prvem delu (pomembnejšem delu). Če je v prvem delu izbrana zgodovina, potem imajo učenci možnost izbire med dvema esejema in enim komentarjem več virov. Če je v prvem delu izbrana geografija, imajo učenci možnost izbire med dvema komentarjema enega vira pri zgodovini v drugem delu.² V vsakem primeru pa morajo učenci rešiti eno zgodovinsko nalogo.

Primer nalog, ki se nanašajo na en pisni zgodovinski vir

V nadaljevanju so predstavljene naloge, ki se nanašajo na en pisni zgodovinski vir.³

Odlomek je iz govora Harryja Trumana Kongresu, 12. marca 1947:

»V najnovejšem času so bile narodom številnih držav proti njihovi volji vsiljene totalitarne oblike vladavine. Vlada Združenih držav Amerike je vedno znova protestirala proti prisili in ustrahovanju na Poljskem, v Romuniji in Bolgariji. /.../

V tem obdobju svetovne zgodovine mora skoraj vsak narod izbirati med alternativnimi življenjskimi oblikami; ta izbira pogosto ni svobodna.

Ena od teh življenjskih oblik temelji na volji večine. Zanje so značilne svobodne institucije, reprezentativna oblika vladavine, svobodne volitve, zagotovitev osebne svobode, svobode govora in verske svobode ter zagotovitev politične svobode.

Druga življenjska oblika temelji na volji manjšine, ki svojo voljo nasilno vsili večini; temelji na terorju in zatiranju, na cenzuri tiska in radia, na manipuliranih volitvah in odvzemu osebnih svoboščin.

Menim, da morajo Združene države Amerike s svojo politiko pomagati tistim svobodnim narodom, ki se upirajo podreditvi oboroženih manjšin ali zunanjemu pritisku.

Menim, da moramo pomagati vsem svobodnim narodom, da bodo lahko sami po svoje oblikovali lastno zgodovino. Takšna podpora pomeni predvsem gospodarsko in finančno pomoč, ki sta temelj gospodarske trdnosti in urejenih političnih razmer. /.../

Ko ZDA pomagajo neodvisnim narodom pri ohranjanju njihove svobode, s tem uresničujejo načela Združenih narodov ...»⁴

Naloge so naslednje:

- Predstavite dokument in njegovo zgodovinsko ozadje.
- Razložite vizijo predsednika Trumana o dveh možnih življenjskih oblikah.
- Po avtorjem mnenju, kakšna mora biti vloga ZDA?

¹ Informacije o maturi: Triaud, C. 1998: Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalauréat L-ES-S. Vauibert. Paris, str. 11–18 in B.O. no12, 20 mars 1997, str. 888–891.

² Geografski del izpitne pole pa vsebuje preučevanje geografskih virov in izdelovanje zemljevida ali skice.

³ Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. 1999. Corrigés. Nathan. Paris, str. 94–97.

⁴ Prevod je iz: Nečak, D. 1999: Hladna vojna. Zgodovinski viri. Modrijan. Ljubljana, str. 20–21.

- V čem je bil ta dokument odločilnega pomena pri mednarodnih odnosih?⁵

Učenci morajo odgovoriti na štiri vprašanja, ki predstavljajo osnovo za komentar oz. daljši sestavek. Prvo vprašanje predstavlja uvod v komentar in zahteva predstavitev vira (vrsto: odlomek sporočila demokratičnega predsednika Harryja Trumana v Kongresu; čas nastanka: 12. 3. 1947; zgodovinsko ozadje: v času napetosti med zmagovalci v drugi svetovni vojni, začetek spora zaradi nemškega vprašanja). Drugo in tretje vprašanje predstavljata osrednji del komentarja. Rešitev za drugo vprašanje: sodobni svet (ZDA) in svet zatiranja (SZ). Rešitev za tretje vprašanje: ZDA želijo obrambo pred širjenjem komunizma, gospodarsko in finančno pomoč državam, ki želijo ostati svobodne. Četrto vprašanje pa predstavlja zaključni del komentarja. Rešitev: pomeni razbitje velikih zaveznikov, začetek bipolarnosti, Marshallov načrt, Ždanova doktrina in Informbiro.⁶

Pri komentarju morajo učenci uporabiti podatke, ki jih dobijo iz virov. Imeti morajo dovolj znanja in morajo biti sposobni analizirati, razumeti in razložiti dokumente, ugotoviti zgodovinsko vrednost in izdelati sintezo. Reševanje nalog poteka v več etapah. Prva etapa je pozorno branje ali opazovanje virov, tudi branje naslovov, ki ponavadi izražajo glavno idejo, potem podčrtavanje pomembnih stavkov, ključnih besed ter izrazov, ki jih je treba razložiti. Druga etapa je izdelovanje načrta. Lahko se izdela samostojen načrt ali pa na podlagi vprašanj. Pri komentarju je treba v uvodu odgovoriti na prvo vprašanje, ki je predvsem predstavitev zgodovinskih virov (vrsta, avtor, zgodovinsko ozadje, čas, prostor, glavna ideja) in nakazati glavne ideje osrednjega dela. V glavnem oz. osrednjem delu se odgovarja na drugo in tretje vprašanje. Potrebno je organizirati ideje v odstavke, v odstavkih pa predstaviti najprej splošno idejo, potem pa z dokazi in natančnimi podatki ter citati iz virov argumentirati ideje oz. probleme. Treba je pokazati znanje, ki je v povezavi z zgodovinskimi viri. Treba je tudi ugotoviti objektivnost avtorja. V zaključku se odgovarja na zadnje vprašanje, ki zahteva prikaz pomembnosti in kritike virov v primeru subjektivnosti oz. pristranskosti ter kratke ali dolgoročne posledice pri dogodkih. Učenci morajo pisati razločno, v odstavkih, brez ponavljanja, brez dolgih stavkov in okrajšav ter agresivnega tona pisanja.⁷

Primer nalog, ki se nanašajo na več različnih zgodovinskih virov

Komentar vsebuje tri vrste nalog in je razdeljen v tri dele. V prvem delu morajo učenci predstaviti vire, v dru-

gem delu morajo glede na vsebino, izbrati, klasificirati in primerjati informacije, ki so jih dobili iz vseh virov in razdeliti med teme. V tretjem delu pa morajo napisati, na sintetičen način, argumentiran odgovor na problematiko, ki jo zahteva vprašanje.

Za primer komentarja virov je v nadaljevanju predstavljena naloga: Spremembe v načinu življenja v Franciji od 1945 do 1975 (obdobje trideset slavnih let).⁸ Naloga vsebuje pet virov, en pisni odlomek, tri statistične tabele in eno fotografijo.

1. vir: Razdelitev prebivalstva po sektorjih.

Leto	Sektorji (v %)		
	Primarni	Sekundarni	Terciarni
1946	36,4	29,3	34,3
1954	27,7	36,4	35,9
1962	20,6	39,1	40,3
1968	15,6	40,2	44,2
1975	9,5	39,2	51,3

2. vir: Spremembe v Franciji, kot jih je videl de Gaulle. (Charles de Gaulle; Spomini upanja. Obnovitev 1958-62, Pariz, Plan, 1970)

»Še nikoli /.../ ni mogel Francoz, ki je šel skozi Francijo, videti toliko velikih in hitrih sprememb. /.../ Naša stara mesta in stari trgi so izpostavljeni gradbiščem, ki jih bodo obnovila. Npr. Pariz, se polepšuje, vendar ohranja ceste polne avtomobilov okrog številnih novih zgradb v mestu in v okolici. Vendar pa ima to še negativno posledico. Naš industrijski razvoj precej zmanjšuje pomembnost kmetijstva. Kako ne bi bil sam ganjen in zaskrbljen, ko vidim, kako se zabrisuje naša kmečka družba, ki od nekdaj opravlja svoje delo in ima svojo tradicijo, pesmi, stare plese, narečje, obleke, trge; ta tisočletna Francija ki so ji narava, aktivnost ter duh dali kmečki značaj. Kako ne bi vedel, da je mesto za nas in najprej glavno mesto vedno center in okrasje uradnega aparata, središče umetnosti in znanosti, glavno trgovsko središče, najboljši prostor za delavnice, toda dežela ostaja vir življenja, mati prebivalstva, osnova ustanov, zavetje domovine. /.../. Končano je, in sicer obdobje, ko je francosko kmetijstvo predstavljalo preživetje, kjer je kmet, ne da bi kar koli spreminjal, posejal na delu zemlje, gojil, da je preživel sebe in družino, kjer je presežek zadostoval za preživetje mest, kjer so carine in mitnice preprečevale ži-

⁵ Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. 1999. Corrigés. Nathan. Paris, str. 94-97.

⁶ Besedilo govori o odnosih med zahodom in vzhodom po drugi svetovni vojni, v času ko so se odnosi poslabšali. Gre za odlomek, ki pomeni uvod v hladno vojno, kjer je predsednik razvil doktrino zadrževanja komunizma. Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. 1999. Corrigés. Nathan. Paris, str. 94-95.

⁷ Salinero, G., François, P., Thillay, A. 1996: Histoire Géographie au collège. Bordas. Paris, str. 55-61.

⁸ http://www.ac-grenoble.fr/histoire/Programms/lycee/Classique/Terminale/anales_zero.htm (Les sujets 'Annales zéro' conçus par l'Inspection Générale, février 1998, Internet: avgust 1998)

vež od zunaj. Stroj je šel mimo, zbegal to staro ravnovesje, obdavčil pridelek, nakopičil presežke, ustvaril povsod imetje in zaradi tega nove želje, ki so povzročile pri kmetih potrebo, da zaslužijo več, povzročil tudi masivni pritisk tujih proizvodov ter tako v zameno zahteval od nas ponudbo kakovosti. Tako od sedaj naprej trg narekuje kmetijstvu svoja pravila, ki so: specializacija, selekcija in prodaja.«

3. vir: Zračni posnetek mestnega naselja Saarcelles-Lochères leta 1971. (Na sliki so visoke stanovanjske zgradbe.)

4. vir: Oprema gospodinjstev.

Leto	Sanitarna oprema (v % stanovanj)		Gospodinjstva oprema (v % gospodinjstev)			Avtomobili (v % gospodinjstev)
	Tekoča voda	Notranja stranišča	Hladilniki	Pralni stroji	Televizorji	
1955	59	28	7,5	8,5	1	21
1960	75	40	42	32	28	-
1974	95	76	87	67	78	61

5. vir: Kupna moč in poraba v gospodinjstvih.

Kupna moč prejemnikov plač					Poraba v gospodinjstvih (v % celotne porabe)			
	1950	1955	1960	1974		1959	1970	1975
Vodilno osebje	100	155	243	305	Prehrana	34,1	27,1	23,9
					Olačila	8,6	8,6	7,8
					Stanovanje	11,9	14,5	14,9
					Oprema stanovanja	10,1	10	10,6
Delojemalec	100	128	130	220	Zdravje	7,2	9,8	11,8
					Prevoz	8,9	11,6	11,7
					Zabava, kultura	5,4	6,2	6,8
					Drugo	13,8	12,2	12,5

Naloge so naslednje:

- Predstavite vire.
- Izberite ustrezne informacije oz. podatke ter jih klasificirajte in uredite po temah v skladu z vsebino.
- Izdelajte na sintetičen način (približno 300 besed) odgovor na problematiko vsebine.

Učenci morajo pri prvem vprašanju predstaviti zgodovinske vire. Npr. zgodovinski viri predstavljajo obdobje od

leta 1945 do leta 1975 in so različne vrste. Viri št. 1, 4 in 5 so statistični podatki iz uradnih ustanov (nacionalnih institutov). Prvi vir predstavlja razdelitev aktivnega prebivalstva na tri sektorje. Drugi vir predstavlja odlomek iz knjige, ki jo je napisal general de Gaulle po odstopu leta 1969. Odlomek predstavlja osebno mnenje predsednika republike (1959–69), ki je tudi prispeval k spremembam, o katerih govori. Slika mestnega naselja v okolici severa Pariza predstavlja tip stanovanjskega dela, ki se ne more posplošiti.

Pri drugem vprašanju morajo učenci izbrati in klasificirati izbrane informacije. Pri teh virih je treba vse podatke klasificirati. V tem primeru jih je možno razdeliti v štiri teme: Zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva;

Urbanizacija francoske družbe; K porabniški družbi; Prosti čas in kultura. En primer klasifikacije izbranih informacij naj bi izgledal kot v razpredelnici, ki je predstavljena v nadaljevanju.

	Zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva	Urbanizacija francoske družbe	K porabniški družbi	Prosti čas in kultura
1. vir	- štirikrat manj kmetov (primarni sektor) od 1946 do 1975	- porast, nato stabilizacija sekundarnega sektorja, stalna rast terciarnega sektorja (urbano delo)		
2. vir	- podeželje ni več nespremenljivo - mehanizacija - trg diktira svoja pravila - nostalgija	- polepšanje starih mest - številna nova stanovanja	- stroj povzroči nove želje in potrebe - kmetje hočejo zaslužiti več	- izginjanje narečij in starih plesov
3. vir	- nova porazdelitev prebivalstva	- širitev in naselitev okolic - poenotenje naselij, stanovanj - blokovska stanovanja	- spremembe oblik trgovin, služb in prostega časa - poenotenje načina življenja	
4. vir	- ista oprema na podeželju in v mestu: izbris podeželskih značilnosti	- sanitarne opreme, ki so jo pospešile gradnje novih stanovanj	- povečanje števila električnih aparatov (hladilniki, pomivalni stroji ...) - povečanje števila avtomobilov	- televizija - avtomobili - osvobajanje žensk (manj gospodinjske prisile)
5. vir		- od 1959 do 1975 povečanje izdatkov za stanovanje in prevoz	- od 1950 do 1975 povečanje kupne moči, vendar neenakomerno - povečanje izdatkov za zdravje in oblačila - zmanjšanje izdatkov za hrano	- povečanje izdatkov za prevoz

Pri tretjem vprašanju morajo učenci sestaviti sintezo iz izbranih in klasificiranih podatkov v razpredelnici v približno 300 besedah. Primer odgovora je naslednji:

»V letu 1975 je bilo število kmečkega prebivalstva štirikrat manjše kot leta 1946. Medtem ko odlomek iz Spominov upanja kaže nekakšno nostalgijo po tradicionalnih značilnostih kmečke Francije, je bilo francosko kmetijstvo zelo modernizirano v času predsednika generala de Gaulla. Od takrat naprej je bilo mehanizirano in podvrženo tržnim zakonom; podeželje ni več nespremenljivo ter vključuje način urbanističnega življenja.

Razvoj aktivnega prebivalstva kaže na porast zaposlenih v sekundarnem sektorju in še posebej v terciarnem, to je v urbanističnem. Sledila je faza hitre urbanizacije, stara mesta so se obnovila, medtem ko je postala gradnja velikih stanovanjskih zgradb poenotena in boljše opremljena. Ta faza je povzročila tudi razširitev v okolico (s problemi prometnih povezav). Tako se razlaga porast izdatkov gospodinjstev za opremo stanovanj in za prevoz.

Stroj je povsod prinesel blaginjo in nove želje. Kmetje so hoteli imeti korist od izboljšanja, čeprav neenake-

ga nivoja življenja. Iz tega sledi poenotenje načinov življenja.

Porast življenjskega standarda je prinesel tudi novo obliko masovne porabe: gospodinjstva so se, čeprav tudi skromno, opremila za boljšo higieno in udobje. Imela so dostop tudi do avtomobila in televizije, več prostega časa, ženske pa so bile manj zaposlene z gospodinjskimi deli.

Tako so se nove oblike, najprej urbanistična, ki se je stalno širila in se uveljavila v francoski družbi, potem pa nove oblike trgovin, služb in prostega časa uveljavile na račun tradicionalnih oblik (narečja, starih plesov ...).

Tako je, v eni generaciji, ki se ji reče 'trideset slavnih let', francoska družba doživela globoke spremembe, ki so prinesle nov način življenja.

Francoski komentariji virov oz. naloge, ki se nanašajo na zgodovinske virov, so zanimivi, saj predstavljajo primer uporabe virov za preverjanje ali ocenjevanje razumevanja, analize in vrednotenja virov ter še posebej sinteze informacij, dobljenih iz virov.

Sklep

Predstavljeni primeri francoskih izpitnih nalog, ki se nanašajo na različne zgodovinske vire, bi se lahko z določenimi spremembami uporabili tudi pri predmetu zgodovina v Sloveniji. Predstavljajo ideje za sestavljanje tudi drugačnih nalog, vezanih na pisne ali vizualne zgodovinske vire in nakazujejo primere preverjanja in ocenjevanja tudi višjih miselnih procesov pri predmetu zgodovina.

Literatura

- Bulletin Officiel. B. O. no.12, 20 mars 1997, str. 888-891.
http://www.ac-grenoble.fr/histoire/Programms/lycee/Classique/Terminale/anales_zero.htm (Les sujets 'Annales zéro' conçus par l'Inspection Générale, février 1998, Internet: avgust 1998).
 Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. 1999. Corrigés. Nathan. Paris.
 Nečak, D. 1999: Hladna vojna. Zgodovinski viri. Modrijan. Ljubljana.
 Salinero, G., François, P., Thillay, A. 1996: Histoire Géographie au collège. Bordas. Paris.
 Triaud, C. 1998: Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalauréat L-ES-S. Vauibert. Paris.

Povzetek

Francoske izpitne pole vsebujejo tudi naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire. Prvi tip nalog predstavlja naloge, ki se nanašajo samo na en pisni zgodovinski vir, drugi tip nalog pa predstavlja naloge, ki se nanašajo na več različnih pisnih in vizualnih zgodovinskih virov. Francoske izpitne naloge oz. komentarji, ki se nanašajo na zgodovinske vire, zahtevajo odgovarjanje po določenih pravilih. Tako morajo učenci pri komentarju enega pisnega vira v uvodu navesti vrsto pisnega vira in datum zapisa; opisati avtorja (njegov poklic, kariero in vlogo),

ozadje dogodka, ki ga avtor opisuje, in ozadje časa, v katerem živi avtor. V osrednjem delu morajo v odstavkih prikazati ključne probleme pisnega vira (predvsem, kaj želi avtor povedati, kaj hoče besedilo sporočiti). V zaključku pa morajo navesti uporabnost, vrednost in pomembnost vira. Pri komentarju oz. nalogah, ki se nanašajo na več različnih zgodovinskih virov, pa morajo učenci pri prvem vprašanju na kratko predstaviti vire (kdo je izdelal oz. napisal vir, kakšna je vrednost vira, kaj prinaša ...). Pri drugem vprašanju morajo izbrati, klasificirati, primerjati in razdeliti podatke, dobljene iz virov v razpredelnice. Pri tretjem vprašanju pa morajo izdelati sintezo (ok. 300 besed) vseh izbranih, klasificiranih in porazdeljenih informacij iz teh virov. Naloge so zanimive tudi za slovenski prostor, saj bi se lahko z določenimi spremembami in dopolnili uporabljale tudi pri predmetu zgodovina.

Izvleček

Avtorica predstavlja dva primera francoskih izpitnih nalog, ki se nanašajo na zgodovinske vire. Izpitne naloge so zanimive tudi za slovenski prostor, saj konkretno predstavljajo možnosti za preverjanje ali ocenjevanje višjih miselnih procesov, zlasti analize, klasificiranja podatkov in argumentirane sinteze.

Abstract

The paper presents two examples of French examination exercises on historical sources. Above mentioned examination exercises are also interesting for Slovene milieu because they offer possibilities for assessment and evaluation of higher mental processes especially analysis, classification of data and argumentative synthesis.

Ožbej Vresnik, ŠC Rudolf Maister, Kamnik

Kako pojmem evropsko dimenzijo pouka zgodovine v evropskih oddelkih

Razmišljanje o pouku zgodovine v programu evropskih oddelkov

Brez sprenevedanj in retoričnih figur: zgoraj zastavljeno vprašanje pojmem in razumem predvsem politično!

Za govorjenjem o zgodovini je vedno na delu angažma, ne nujno vedno političen, lahko tudi tisti, ki se porodi v povsem subtilnem svetu vsakega posameznika, pa

vendar je zgodovinopisje vedno *naše* govorjenje o ... Na tem polju ni hladne teoretične objektivnosti, lahko je samo poštenost.

»Evropska dimenzija pouka«, zame preveč elastičen izraz, pretirano pozitivno semantičen. Vsekakor pa v sozvočju z leporečjem naše slovenske stvarnosti, kjer je poj-

mu Evropa/evropsko že vnaprej dodeljen presežek vsega pozitivnega.

Z evropsko dimenzijo pouka, kot sem jo do sedaj občutil v šolski praksi, vsaj načeloma ni nič narobe; združuje vedenja (»timski pouk«), dopušča raznolikost pogledov (»multiperspektivizem«) in novodobna »lingua franca« – angleščina nam približuje svet. Pa vendar, kaj je na tem tako evropskega, ali ne gre samo za poskuse uvajanja novih oblik in načinov poučevanja?

Pravzaprav: kaj je Evropa? Kje naj učitelj zgodovine išče v preteklosti tisto »resnično evropsko«?

V znanostih je včasih nekoliko cinizma in ironije. Po nekaterih geografskih naziranjih je Evropa največji polotok kontinenta Evrazije. Ob njih je trčil tudi mojster definiranja geopolitičnih meja v prejšnjem stoletju, Winston Churchill, ki je k temu dodal, da mu je ljubša geografija iz njegovih šolskih dni, in dobil nekoliko sprevrženo potrditvev onkraj železne zaves, ko so sovjetski geografi postavljali vzhodne meje Evrope na vzhodni rob Urala. Evropa pa se še vedno pojavlja kot stvar prestiža in je vedno problematična na njenih vzhodnih mejah. Danes si lahko na internetnih straneh turškega veleposlaništva v Sloveniji preberemo nekaj zelo tehtnih sugestij o vplivu anatolske planote na porajanje zahodne civilizacije.

Evropa je bil in je pojem v nastajanju. Dolgo brez vrednotnih konotacij. Grška geografija v tripartitni delitvi sveta na Evropo, Azijo in Afriko postavlja Helado v poprek sveta in Delfe v njegov center. Heleni so na križišču, samosvoji, pobirajo in združujejo najboljše iz vseh treh delov. Aristotel do ljudstev v Evropi goji določeno simpatijo, so dobrosrčna in pogumna, vendar nezmožna vzpostaviti kakršnokoli državno organizacijo, za razliko od perzijskega vzhoda, kjer so ljudje razumni, vendar brezsrčni in po naravi nagnjeni k despotizmu. Helada je razumna, pogumna in dobrosrčna. Vsi drugi so Barbari; najprej je bila beseda onomatopoetična, pozneje polna vrednotnih pomenov.

Tridelno razdelitev sveta ohranjajo tudi krščanski misleci – svet je razdeljen med tri Noetove sinove: Sema (Azija), Kama (Afrika) in Jafeta (Evropa) z dostavkom, da se je Jafet (krščanstvo) razširil med Semove šotore (judovstvo).

Svet ima središče v Jeruzalemu, univerzalna misel krščanstva ima vizijo svetovnega krščanskega občestva. Misel o vesoljnem občestvu se krha s shizmo, muslimansko ekspanzijo, osvojitvev Jezusovega groba pa postane prvi skupinski evropski projekt, Evropa in krščanstvo se začne ta enačiti s križarskimi vojnami, svet krščanstva je manjši, pa vendar v domišljiji dopolnjen z mitičnim kraljestvom Sv. Janeza, daleč na Vzhodu, onkraj dežel polmeseca.

Z nastankom evropskih mest se začne rojevati moderna Evropa. Papeževa avtoriteta vse bolj upada, skupnost kristjanov pa se vse bolj pojmuje kot Evropa. Čeprav spodletelo, se vsaj v mislih porajajo prve evropske združbe proti Turkom.

Od renesanse dalje pojem Evropa dobiva vse bolj kvalitativen in tudi političen pomen. V mislih se izobra-

ženec poveže s Starimi in zaničljivo razglasi vsa stoletja, ki ga ločijo od njih, s srednjim vekom. Evropa postane »stara celina«.

Na začetku 18. stoletja je pojem Evrope že skoraj povsem »današnji«; pomeni podoben način življenja, krščansko vero, znanstvene dosežke, skupne poteze v državni ureditvi ...

Pojem Evropa/evropsko ima svojo zgodovino. Njegova vsebina se polni s kulturnimi in političnimi pomeni. Z vstopom v Evropsko unijo postaja vse bolj dejanski tudi za Slovence in vse bolj seveda vstopa tudi v slovenski šolski prostor. Pri tem vidim prvo nevarnost v tem, da se pojem Evropa jemlje že kot vnaprej dana, neproblematična kvaliteta. Na njegovo problematičnost kažejo že aktualna dogajanja znotraj Evropske unije in njen odnos do držav v njenem preddverju. Ali ni realno gledano Evropa skupen nacionalnih in kulturnih entitet, ki nosijo v sebi nekaj skupnih potez, stvar političnega projekta pa je, da bo državljan Evrope vse bolj povezal, ob vsem dolžnem spoštovanju do nacionalnih in regionalnih razlik? In kdo sploh sodi v Evropo? Navsezadnje je problematičen tudi odnos Evrope do ostalega dela zahodne civilizacije. Ali nismo priča nastajanju nekakšne geopolitične protiuteži velesili na drugi strani Atlantika, ali ne nastajajo pred našimi očmi Združene države Evrope?

Civilizacija, mar ni to skrajni domet v njej živečih kultur, nekaj trajnega, kar jih na neki način prerašča in se prenaša naprej in drugam. Seveda je za takšnim pojmovanjem na delu tudi perspektivistična utvara, pogled in obračun za nazaj, nekaj, iz česar bo zgodovinski čut stkal pripoved. Postavljanje začetkov evropske zgodbe v antično Grčijo »kot zibelko evropske civilizacije« se mi je zdelo vedno preveč evrocentrično domišljavo. Vsekakor pa odpira vprašanje Inoevropce in današnje jezikovne podobe Evrope. V njem vidim zelo poučno skupno uro jezikoslovcev in zgodovinarjev. Pri tem ne bi smeli pozabiti tudi na Hetite v Mali Aziji. Pa vendar je etnogeneza današnje Evrope le nekaj drugega od njenega kulturnega nastajanja. Oba Homerjeva epa sta res veličastna spomenika grške kulture, postavljena že ob njeni zori: »Sedem in dvajset tisoč osem sto in trije heksametri,« bi rekel Anton Sovrè; skozi njiju pa lahko zgodovinarju šepetajo tudi togi birokratski zapisi s klinopisom popisanih glinenih ploščic in pečatnikov iz Uruka. Pisava, ključni moment porajanja civilizacije, zgodovine, trajnosti spomina in prenašanja znanja, veščin ter postopkov. Podobno je z urbaniimi naselji, koledarjem, medicino, religijo, obrtjo ...

Tudi če pristanemo na tezo, da je današnja Evropa začela nastajati v času preseljevanja narodov in na temelju judovsko (semitskega)-krščanskega izročila in antične kulture, ne moremo mimo starejših izvorov. Zato pri zgodovinski snovi prvih letnikov srednjih šol ne velja hiteti v naročje Grkov in Rimljanov, saj govorimo o civilizaciji na sploh, tukaj si moramo vzeti čas za razgledovanje in primerjave.

Opozoril bi rad še na nekaj, kar se v učbenikih ponavadi pojavlja kot okrasek k poglavjem o zgodovini posameznih obdobij pod naslovom: »Kultura, umetnost in znanost«. Vrednotni sistem je v tem primeru povsem zamujen: agens nastopa kot arabeska!

Na kratko pogledjmo samo en primer. Če nas v starem veku čaka kaj res evropskega in domačega, je to grška filozofija. Njena edinstvenost je v zmožnosti in nagnjenju k posploševanju, abstrahiranju, iskanju in razpravljanju o prvih vzrokih in načelih, morda Grki v tem le niso bili prvi, ampak zato bolj značilni. Grška polis se nam kaže kot duhovni univerzum, kot prostor politične razprave, v katerem nastopajo tako demagogi kot filozofi. Skozi ta duhovni milje si lahko razlagamo tudi nastanek demokracije v antičnih Atenah, nastop demosa je potreboval politično artikulacijo, brez nje bi bilo zaman trpljenje veslačev na trierah. Seveda je v Grčiji rojena racionalnost v zgodovini Evrope vseskozi diskutabilna, a kljub vsemu nekaj, kar je kulturnemu pojmu Evrope zelo lastno, če že ne reprezentivno. Na modroslovno misel stare Grčije zato ne more gledati kot nekakšen dodatek k vsemu tistemu, kar so Grki ustvarili, saj leži v samem središču njihove kulture. Ravno tako je ne moremo razumeti brez duhovnih

vplivov sosednjih civilizacij, kar lahko razberemo že pri Herodotu.

Morda zgoraj nakazana razmišljanja zvenijo, za praktično in vsakdanjo rabo v šolskem razredu, preveč teoretično. Vendar se mi zdijo nujna pri snovanju načrtov za uvažanje evropske dimenzije v pouk zgodovine. Na začetku je bila Evropa mit, danes pa je lahko zabloda ali pa realnost.

Izvleček

V članku avtor razmišlja o pouku zgodovine v evropskem oddelku, v katerem je prvič poučeval v šolskem letu 2004/2005. Poudarek je na poudarjenem vključevanju evropske dimenzije v pouk.

Abstract

The article reflects on instruction of history in European classes in which he has been teaching in the school year 2004/2005. The emphasis is placed on accentuated incorporation of European dimension in to lessons.

Nežka Brglez

INTERNET PRI POUKU ZGODOVINE V SREDNJI ŠOLI

Uvod

V svetu in Sloveniji se internet, ki ga med drugim sprejemamo tudi kot neizmeren vir informacij, vse bolj uveljavlja. To pušča posledice na različnih ravneh življenja, tudi pri pouku. V prispevku želimo prikazati možne načine rabe interneta v šoli in opis učne ure zgodovine, pri kateri se učenci prek učne oblike skupinskega dela seznanjajo z uporabnostjo interneta za zgodovinarja in hkrati samostojno spoznavajo novo učno snov. Pokazati skušamo neizogibnost rabe interneta tudi pri pouku, pozitivne strani te rabe, med katerimi je gotovo ena pomembnejših prav samostojno in aktivno delo dijakov pri

spoznavanju in usvajanju nove učne snovi.

Pomen interneta

Uporaba interneta vse bolj postaja realnost vsakdanjega življenja tudi za tiste, ki so še pred nekaj leti imeli težave z osnovno uporabo računalnika. Raziskave kažejo, da je vsaj 45 % Slovencev že uporabljalo internet, vsakodnevnih uporabnikov pa je nekaj manj kot 20 %.¹

John Simkin pravi, da internet predstavlja možnost in prisilo za spremembo več kot tisoč let starega tradicionalnega modela poučevanja in učenja. Po njegovem mnenju po-

staja vse bolj nesmiselno pričakovati, da se bodo učenci še naprej na pamet učili kopico letnic, podatkov ter informacij in jih na učiteljevo zahtevo našteji v testu. Trditev se na prvi pogled zdi drzna, a resnica je, da so nam dandanes informacije dostopne hitreje in v veliko večji količini kot kadarkoli prej.²

Različni avtorji pišejo tudi o spremenjeni vlogi učitelja, ki vse bolj izgublja vlogo podajalca znanja. Vendar se večina strinja, da postaja vloga učitelja v informacijski družbi, ko učenci sami iščejo informacije, še pomembnejša. Pomembnejša zato, ker mora ravno učitelj poskrbeti, da se pri učencih razvije občutek kritičnosti do informacij, prav tako je zelo

¹ RIS, maj 2003, dostopno na: <http://www.ris.org/indikatorji/osebe.html> (8. 12. 2003).

² Simkin, J. The internet revolution, dostopno na: http://www.eun.org/vs/history/internet_revolution.html (26. 11. 2003).

pomembno pravilno vodenje pri samostojnejšem učenju in ne nazadnje natančno in podrobno spremljanje rezultatov pridobljenega znanja.³

Uporaba interneta v šoli

Stanje v slovenskih šolah

Slovenske šole, tako osnovne kot srednje, so z dostopom do interneta zelo dobro opremljene. Že od leta 1999 ga imajo skoraj vse. Žal pa raziskovalci ugotavljajo, da ni napredka v načinu rabe interneta. Za izobraževalne namene uporabljajo internet predvsem pri pouku računalništva, pri drugih predmetih pa redkeje, in še takrat predvsem pri izbirnih vsebinah ali individualnem raziskovalnem delu.⁴

Glavni dejavniki, ki zavirajo uporabo interneta pri pouku, so tako v srednjih kot v osnovnih šolah podobni. Gre za pomanjkanje finančnih sredstev, slabe internetne povezave, premajhno število računalnikov, uporaba ni predvidena v učnih programih. Le malo anketiranih navaja, da ni potrebe po večji uporabi interneta ali pa da bi uporabo zavirala nezainteresiranost vodstva oz. učencev.⁵

Internet v šoli

Uporabo interneta v šoli lahko razdelimo na dve področji: uporaba interneta s strani učitelja in uporaba interneta s strani učencev.

Učitelj lahko internet uporablja tako pri domačem kot pri šolskem delu, pa tudi za dodatno izobraževanje. K domačemu delu bi uvrstili is-

kanje slikovnega gradiva in besedil, že izdelanih učnih priprav ali učnih listov. K dodatnemu izobraževanju spada spremljanje novih strokovnih dognanj, prebiranje domačih in tujih strokovnih spletnih revij, sodelovanje na spletnih forumih, kjer si učitelj izmenjuje izkušnje in mnenja s kolegi po vsem svetu. Prav tako učitelj prek interneta spremlja didaktične nasvete, učne sisteme v tujih državah, v spletnih knjigarnah pa naroča tuje strokovne knjige in CD-ROM-e.⁶ Rečemo torej lahko, da internet z obilico informacij nudi učitelju bogato, pestro in kakovostno pripravo na poučevanje.

Uporaba interneta pri šolskem delu lahko pomeni uporabo s strani učitelja ali s strani učencev. Učitelj s pomočjo interneta prikazuje domače strani priznanih galerij in muzejev, demonstrira slikovno gradivo ali izvirne dokumente na spletnih straneh nekaterih arhivov. Učenci uporabljajo internet med poukom pri individualnih ali skupinskih nalogah, pri čemer se kaže prednost samostojnega pridobivanja znanja. To naj bo vodeno z učnimi listi in vedno preverjeno s strani učitelja.

Pasti interneta

Pozitivne strani uporabe interneta pri pouku so zagotovo večja motivacija učencev, ki se ne kaže le pri posamezni učni uri, ampak tudi v splošnem večjem zanimanju za zgodovino. Zapomnitev in kakovost znanja sta večji, saj gre pri učenju z uporabo interneta za aktivno samostojno delo učenca, ki se ne uči le iz besedila, temveč tudi iz interakcijskih zemljevidov, slik, zgodovinskih fotografij, grafičnih prikazov, animacij ali celo kratkih filmov. Tudi za dinamiko

pouka lahko rečemo, da je ob uporabi interneta lahko večja. Internet prav tako predstavlja pri pouku možnost, da učenci, ki želijo in zmorejo v šolski uri izvedeti več, to tudi storijo, saj je količina informacij brezmejnna. Mnogokrat se bo verjetno izkazalo, da vsega ne morejo pregledati že med poukom, zato bodo z delom prostovoljno, iz zanimanja, nadaljevali doma ali v knjižnici.

Obstajajo pa tudi temnejše strani te zanimive novosti. Prva senca pade na zaostajanje teorije, kar se tiče didaktično-metodičnih navodil za delo z računalnikom pri pouku.⁷ Neopremljenost zgodovinskih učilnic z računalniki, ali vsaj enim računalnikom, je drugi problem, ki je zagotovo eden težje rešljivih. Rešitev gre iskati v čim pogostejši uporabi računalniške učilnice, kar po vsej verjetnosti pomeni prilagajanje urnika. Nezadostna usposobljenost učiteljev za delo z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo je še nepremagana težava, ki pa bi morala še posebej s prihodom mlajših generacij učiteljev začeti upadati. Velik in vsakemu uporabniku interneta znan problem pa je tudi včasih že kar čezmerna količina informacij, zajetih v svetovnem spletu. Spletni brskalnik *najdi.si* izpiše ob iskanem geslu prva svetovna vojna kar 17.094 zadetkov, yahoo pa za iskanje gesla World War I kar 6.790.000 zadetkov.⁸ Učenci so navadno naravnani na princip najmanjšega upora, zato so zadovoljni s prvo kolikor toliko relevantno informacijo. Pomembna vloga učitelja pri tem je, da učence nauči učinkovite strategije iskanja informacij po internetu.⁹ Ravno tako ali pa še bolj pomembno pa je, naučiti učence kritično oceniti najdeno spletno stran in informacijo.¹⁰

³ Simkin, J. The internet revolution, dostopno na: http://www.eun.org/vs/history/Internet_revolution.html (26. 11. 2003), Razpotnik, J. (1998). Informacijska tehnologija pri pouku zgodovine. V: Pedagoška obzorja. Letnik 16, št. 2, str. 104–111 in Almgren, H. How might IT help learning in history?, dostopno na: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/index.html> (26. 11. 2003).

⁴ Ris 2001–2002, Anketa med šolskimi zavodi (Osnovne ugotovitve, Celotno poročilo), dostopno na: <http://www.ris.org/indikatorji/zavodi.html> (8. 12. 2003).

⁵ Ris 2001–2002, Anketa med šolskimi zavodi (Osnovne ugotovitve, Celotno poročilo), dostopno na: <http://www.ris.org/indikatorji/zavodi.html> (8. 12. 2003).

⁶ Trškan, D. Uporaba sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije. Predavanje št. 9–4. 12. 2003, dostopno na: <http://www.ff.uni-lj.si/Zgodovin/Danijela/didaktikazgodovine/Povzetki%20Predavanj.htm>.

⁷ Goričanec, L. (2000). Razmišljanje o uporabi računalnika pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik X, št. 4, str. 12–17.

⁸ Dne 8. 12. 2003.

⁹ O tem izčrpnije v: Stradling, R. (2001). Teaching 20th-century European history. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 171–192.

¹⁰ Razpotnik, J. (1998). Informacijska tehnologija pri pouku zgodovine. V: Pedagoška obzorja. Letnik 16, št. 2, str. 104–111.

Primer uporabe interneta v šoli

Primer učne ure z uporabo interneta je namenjen prvemu spoznavanju prve svetovne vojne v četrtem letniku gimnazije. Za izvedbo bi bilo potrebnih pet šolskih ur, ker pa je trenutno v slovenskih šolah možnost uporabe računalnikov z dostopom do interneta še precej otežena, vsebino prilagodimo za čas ene blokure in delo razdelimo med več skupin. Pri opisani šolski nalogi dijaki sodelujejo, si medsebojno pomagajo, diskutirajo in komunicirajo. Navajajo se na časovno razporeditev dela, spoštovanje članov v delovnih skupinah, izpolnjevanje delovnih navodil, usposabljanje pa se tudi za delo z internetom.

Potek učne ure je razdeljen na tri dele. V uvodnem delu gre za učiteljev motivacijski uvod in predstavitev dela skupin. Učitelj razdeli dija-

ke v pet skupin in poskrbi, da so glede na znanje uporabe interneta po vseh skupinah enako porazdeljeni. Sledi najobširnejši del, ko dijaki rešujejo zastavljene naloge. V tem času učitelj spremlja njihovo delo in je na voljo za morebitna vprašanja. Vsaka skupina dobi svoj list z navodili.

Prva skupina spozna vzroke za prvo svetovno vojno prek dveh različnih spletnih strani, ki ju med seboj tudi primerja. Svoje znanje preverijo in uporabijo med reševanjem spletnega kviza in izdelovanjem grafično oblikovanega povzetka.¹¹

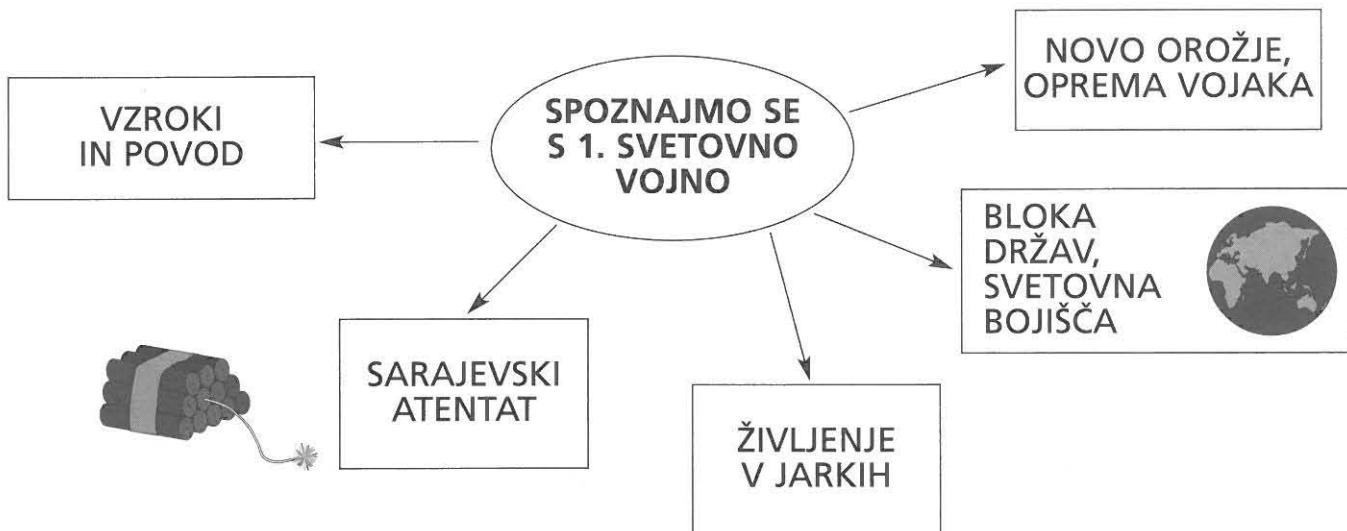
Druga skupina se ukvarja s sarajevskim atentatom in spozna dve zgodovinski osebnosti: Franca Ferdinanda in Gavrila Principa. Podrobneje se seznani tudi s potekom atentata, saj se živijo v delo novinarja poročevalca in napišejo članek s prizorišča dogajanja. Pokažejo tudi razumevanje razlike med povodom in vzrokom za vojno.¹²

V tretji skupini dijaki spoznajo velika svetovna bojišča in razvrstijo države v dva bloka, novo znanje pa uporabijo pri vrisovanju v zemljevid.¹³

Četrta skupina se posveča opremljenosti vojaka, ki jo morajo poznati ob skici le-tega, ter novim vrstam orožja, prvič uporabljenim med prvo svetovno vojno. Ogledajo si dva filma in skušajo analizirati vplive novih vrst orožja na način bojevanja.¹⁴

Dijaki zadnje, pete skupine se skušajo živeti v življenje vojakov na fronti. Ogledajo si film, prikaz sistema jarkov in nekaj drugih spletnih strani. Za konec svoje občutke strnejo v pisanje pisma svojcem.¹⁵

V zadnji fazi učne ure skupine poročajo o svojem delu. Pri tem je pomembna vloga učitelja, ki skrbi, da vsi dijaki slišijo vse pomembne informacije. Učitelj tudi vodi izdelavo miselnega vzorca, ki služi kot povzetek opravljenega dela skupin.

Za učiteljevo nadaljnje načrtovanje je koristno tudi, da od dijakov dobi povratno informacijo o njihovih vtisih dela z internetom. To dobi v ustni obliki ali pa izvede kratko pisno anketo.

Povzetek

Internet postaja v današnji informacijski družbi vse pomembnejše sredstvo komunikacije, zabave, pred-

vsem pa je neizmeren vir informacij. S slednjo lastnostjo se mora soočiti šola, saj hiter dostop do informacij vpliva na model poučevanja in učenja. Učitelji naj v internetu ne vidijo

¹¹ http://learningcurve.pro.gov.uk/greatwar/causes/activity/activity_1.htm, http://projekti.svarog.org/prva_svetovna_vojna/diplomacija/index1024.html in <http://www.schoolhistory.co.uk/quizzes/wwi/outbreak.htm> (10. 12. 2003).

¹² <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWoutbreak.htm> in http://projekti.svarog.org/prva_svetovna_vojna/diplomacija/sarajevski_atentat_frame.html (10. 12. 2003).

¹³ <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWtheatres.htm>, http://projekti.svarog.org/prva_svetovna_vojna/bitke/bojiska1024.html in http://encarta.msn.com/media_681500232_761569981_-1_1/Allied_and_Central_Powers_of_World_War_1.html (10. 12. 2003).

¹⁴ <http://encarta.msn.com/>, http://projekti.svarog.org/prva_svetovna_vojna/orozje1024.html in http://www.bbc.co.uk/history/war/wwone/launch_ani_wwone_movies.shtml (10. 12. 2003).

¹⁵ http://www.bbc.co.uk/history/war/wwone/launch_ani_wwone_movies.shtml, http://encarta.msn.com/media_461518242_761569981_-1_1/Trench_Warfare.html, <http://learningcurve.pro.gov.uk/greatwar/trench/frameset.htm> in <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWtrench.htm> (10. 12. 2003).

sovražnika, ki preti, da jim bo odvzel delo, ampak sodelavca, ki jim bo v pomoč pri pripravi in izvedbi dela. Pomen učiteljev zgodovine v prihodnosti zaradi njihove spremenjene vloge, iz podajalcev znanja se bodo namreč prelevili v koordinatorje vse samostojnejšega usvajanja znanja, ne bo nič manjši. Učitelji bodo dobili nove odgovornosti in naloge. Učenci bodo z internetom pridobili brezplačno knjižnico, obiske galerij in muzejev, najnovejše izdaje enciklopedij in šolski učbenik, ki ne bo imel ne konca ne kraja. Naloga učiteljev je, da učence naučijo čim hitreje najti želene informacije in razbrati koristno od nepomembnega.

Izvleček

V prispevku prikazujemo pozitivne lastnosti uporabe interneta pri pouku zgodovine, s katero učenci pridobijo novo možnost za samostojno delo. To pa je olajšano in popestrjeno zaradi hitrega dostopa do nepregledne množice informacij. Internet prinaša v šolo revolucijo, ki pa se je ni treba bati, marveč se z njo spopasti tako, da bo delala učiteljem in učencem v prid. V praksi bi bilo treba ugotoviti priljubljenost takega načina dela pri učencih in rezultate, ki so vidni v kakovosti pridobljenega znanja.

Abstract

The paper discusses positive qualities gained by the use of internet at history lessons which offers new possibilities for autonomous work of pupils. Work becomes much easier and interesting on account of fast access to the enormous amount of information. Internet brings revolution to school which we don't need to fear but make use of it so it will work in behalf of teachers and pupils. It should be established in practice how much is this method of work popular with pupils and examine the results visible in the quality of acquired knowledge.

Literatura

- Almgren, H. How might IT help learning in history?
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/index.html>
(26. 11. 2003).
- Britton, P. Coming soon: a history on-line service near you!
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/come.html>
(26. 11. 2003).
- Burkeljca, M. (2000). Zgodovina na sodoben način – predstavitev druge svetovne vojne s programom PowerPoint.
V: Zgodovina v šoli. Letnik VII, št. 3–4, str. 15–17.
- Edding, E. E-mail in history teaching.
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/mailteach.html>
(26. 11. 2003).
- Goričanec, L. (2000). Razmišljanje o uporabi računalnika pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik X, št. 4, str. 12–17.
- Hogg, D. J. Information and Communications Technology in the teaching of History.
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/hogg.html>
(26. 11. 2003).
- Razpotnik, J. (1998). »Poučevanje zgodovine in informacijska tehnologija – bo informacijska tehnologija spremenila poučevanje zgodovine?«, seminar Sveta Evrope, Helsinki, 9.–14. marec 1998. V: Zgodovina v šoli. Letnik VII, št. 4, str. 84–87.
- Razpotnik, J. (1998). Informacijska tehnologija pri pouku zgodovine. V: Pedagoška obzorja. Letnik 16, št. 2, str. 104–111. Recommendations from the EUROCLIO seminar.
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/rec10.html>
(26. 11. 2003).
- Simkin, J. The internet revolution.
URL: http://www.eun.org/vs/history/internet_revolution.html
(26. 11. 2003).
- Sinclair, K. Using information technology in the classroom
URL: <http://www.mitya.bos.ru/euroclio/world/use.html>
(26. 11. 2003).
- Stradling, R. (2001). Teaching 20th-century European history. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 171–192.
- Teixeira, A., ANTAS, M. Web quest – A New Challenge in History Teaching?
URL: <http://www.eurocliohistory.org/> (26. 11. 2003).
- Trškan, D. (1996). Uporaba računalniškega programa pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik V, št. 1, str. 25–29.
- Trškan, D. (2000). Odnos učencev do aktivnega dela v srednji šoli pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik IX, št. 1, str. 22–26.

Tanja Benčič Rihtaršič, Srednja ekonomsko-poslovna šola Koper

Pomladni dan v Evropi 2005

Uvod

V okviru Konvencije o prihodnosti Evrope so leta 2003 prvič predlagali oblikovanje projekta »**Pomladni dan v Evropi**«, s katerim so učencem in njihovim učiteljem dali priložnost za pridobitev informacij o Evropi in Evropski uniji, o njenih članicah, delovanju organov in svetov ter možnostih izobraževanja mladih.

Projekt v Sloveniji organizacijsko podpirajo Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo in Urad vlade za informiranje. Ta začetna pobuda je bila zelo uspešna, saj se je vanjo vključilo več kot 5 000 šol, med njimi tudi naša šola, z željo po aktivnem sodelovanju in pridobivanju čim več informacij o političnem in gospodarskem prostoru, v katerega smo vstopili.

Tudi Pomladni dan 2005 si je prizadeval omogočiti, da

se sliši glas mladih Evropejcev. Mladi so tako ponovno dobili priložnost, da se pridružijo vrstnikom in njihovim mentorjem iz vse Evrope. Letošnja tema je bila **NOVA EVROPSKA USTAVA**. Na prvi pogled se je tema res zdela nekoliko zahtevnejša, vendar se nam je kljub temu porodilo veliko idej in predlogov za izvedbo aktivnosti.

Aktivnosti na šoli

Letos smo na šoli izpeljali naslednje aktivnosti: razstavo Od Gosposvetskega polja do Bruslja, predavanje zgodovinarja dr. Jožeta Pirjevca, postavili smo skrinjo želja in predlogov za dijake, posadili smo oljko strpnosti in sožitja med generacijami.

Dijaki so pod vodstvom mentorjev pripravili obširno razstavo v avli šole, na kateri so prikazali razvoj ustavnosti Slovencev. Izbrali so naslov **OD GOSPOSVETSKEGA POLJA, DO BRUSLJA**. Tak naslov so izbrali prav zato, da bi poudarili pomen začetkov slovenske državnosti in ustavnosti. Gradivo so zbirali s pomočjo mentorjev, pomagali so si s šolskimi učbeniki, najbolj pa so uživali, ko so brskali za informacijami po internetu. Nekaj gradiva so dijaki našli že v domači šolski knjižnici, veliko pomoč pri delu pa jim je nudila knjižničarka, predvsem pri iskanju prek baze podatkov Cobbis.

Predstavljena so bila zgodovinska obdobja, v katerih smo Slovenci bili nerazdružljivo povezani z ustavami držav, v katerih smo živeli.

Na kratko so v razstavi predstavili bistvene značilnosti ustav, ki so veljale na našem ozemlju v preteklosti. Največ pozornosti pa so namenili začetkom na Gosposvet-skem polju – obredu ustoličevanja karantanskih knezov, ustavi Republike Slovenije in novi evropski ustavi.

Razstavo smo želeli čim bolj približati dijakom, zato smo jo popestrili tudi z originalnimi primerki ustav, med katerimi je bila veliko pozornosti deležna vidovdanska ustava iz leta 1921, ki je med najstarejšimi redkimi primerki v državi.

Fotografija 1: Razstava Od Gosposvetskega polja, do Bruslja.

Fotografija 2: Primerki ustav.

Razstavo so si pod strokovnim vodstvom ogledali vsi dijaki naše šole.

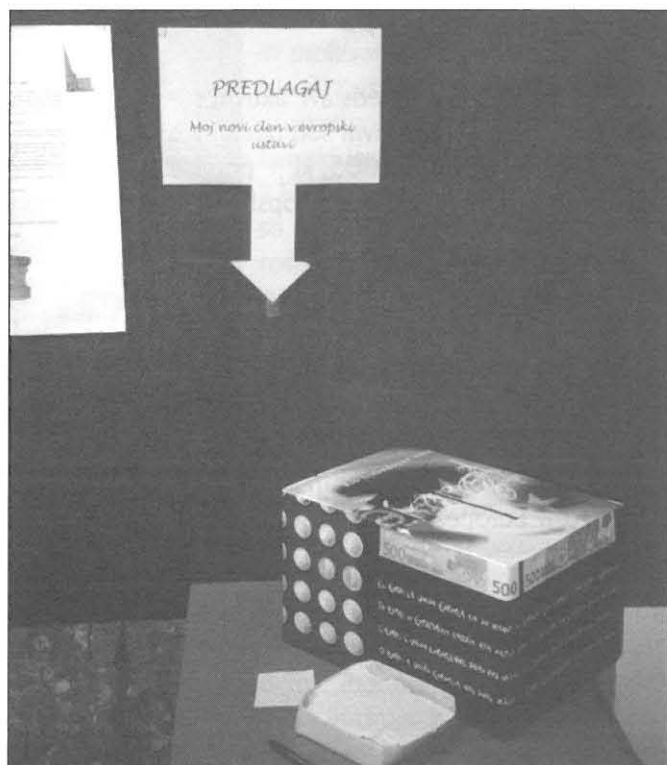
Da bi dijake z ustavo in ustavnostjo še podrobneje strokovno seznanili, smo na šolo povabili zgodovinarja dr. Jožeta Pirjevca, ki nam je spregovoril o pomenu in simboliki ustave, predstavil zgodovinsko pot ustavnosti od Magne charte, francoske revolucije, pa vse do današnjih dni. Zadržal pa se je predvsem pri Slovencih in naši bogati tradiciji mnogih ustav, a le redkih zares naših. Ta vsestranski poznavalec tudi aktualnih razmer v svetu nas je opozoril na pomanjkljivosti evropske ustave, pa tudi na njen namen ter svobodomiselno vsebino. Njegovo predavanje je bil čudovit prikaz, da zgodovina ni le suhoparno podajanje letnic, ampak predvsem živa, zanimiva in večno aktualna zgodba o svetu in ljudeh.

Fotografija 3: Predavanje dr. Jožeta Pirjevca.

Avlo šole smo pomladno okrasili in postavili skrinjo želja, v katero so naši dijaki oddali svoje želje oziroma predloge za nov člen v Evropski ustavi. Med predlogi je bilo največ želja glede ugodnosti za mladino v Evropi; na primer: da bi imeli zastoj prevoze, možnost študija v tujini brez sprejemnih izpitov itd.

V šolskem zelenem atriju smo posadili našo avtohtono sredozemsko oljko, ki smo jo poimenovali **oljka strpnosti in sožitja**, da bi poudarili pomen strpnosti med vsemi generacijami in narodi. Zanj bo skrbel vsako leto drug raz-

Fotografija 4: Skrinja želja in predlogov.

red v okviru predmeta naravoslovje. V času poletne suše, ko bomo že vsi na počitnicah, pa bo zanjo skrbel naš hišnik.

Vrhunec projekta smo dosegli 13. aprila, ko nas je obiskal minister za šolstvo in šport dr. Milan Zver.

Najprej se je srečal z ravnateljem šole Vladimirjem Mlekužem, nakar so ga dijaki popeljali po razstavi Od Gosposvetskega polja, do Bruslja in mu predstavili tudi druge aktivnosti, ki so potekale v okviru projekta Pomladni dan 2005. Minister nam je zaupal, da je bil to njegov prvi tovrsten obisk, na katerem je spoznal potek in delo v projektu, ki sicer poteka po številnih šolah. Po prijetnem druženju je dijakom in mentorjem izrekel pohvalo ter poudaril pomen drugačnega načina učenja v naših šolah.

Seveda smo ga zaprosili tudi, da svoje mnenje zapiše v knjigo vtisov pomembnih gostov naše šole, ki jo hranimo v šolski knjižnici.

Fotografija 5: Minister dr. Zver med zapisovanjem svojih vtisov o projektu.

Fotografija 6: Minister dr. Zver med dijaki in mentorji.

V knjigo je zapisal: »S projektom Pomladni dan ste zgradili zanimiv most med preteklostjo in sedanjostjo. Vabim vas, da se še kdaj sprehodite po njem ali na kakšnem podobnem.«

Projekt je bil v celoti predstavljen tudi v lokalnem časopisu Primorske novice in na Radiu Koper, saj smo ga želeli predstaviti tudi širši javnosti.

Sklep

Šola je v projektu sodelovala že drugič, tako da smo imeli mentorji nekaj izkušenj. Pomladni dan je kot projekt vsekakor dogodek brez primere, mladi kot nosilci prihodnosti Evrope imajo tako priložnost izražati svoja mnenja in stališča o dogodkih, ki se odvijajo po Evropi.

Sama vidim v projektu tudi priložnost za vzpodbujanje ustvarjalnega dela dijakov, poglobljanja znanja in njegove koristne uporabe, ne nazadnje so dijaki pridobili tudi izkušnje timskega dela.

Delo v projektu je tudi idealna priložnost medpredmetnega povezovanja, saj so dijaki pri delu uporabili tudi šolsko znanje iz različnih predmetov: zgodovine, geografije, sociologije in prava, poslovne informatike, praktičnega pouka in umetnosti.

Znanje so vsekakor nadgradili tudi z iskanjem informacij s pomočjo spleta.

S takim pristopom je vloga učitelja kot edinega prenašalca znanja bistveno zmanjšana, obenem pa krepimo in povečujemo aktivnost učencev ter jih navajamo na samostojno in kritično pridobivanje znanja in informacij. Učitelji mentorji ohranijo vlogo usmerjevalcev, ki dijake spodbujajo k pridobivanju novega znanja in jih navajajo na ustrezen izbor ter uporabo informacij.

Ob zaključku projekta so bili zadovoljni tako dijaki kot njihovi mentorji (Valerija Jakovac, Samo Štemberger, Miroslav Tošić, Marina Žigon, Meri Logar, Nataša Požar, Mirjana Majer – Babič in jaz).

Mnenje dijakov o projektu je bilo zelo pozitivno, izvedli so veliko koristnih informacij, sočasno pa so se tudi zabavali. Kot sami pravijo, si podobnih projektov želijo še več, saj jim zelo popestrijo njihov vsakdan.

Viri na internetu:

<http://sio.edus.si/Pomladnidan2005>.
<http://futurum.eun.org>.

Članki:

Brodnik, V. 2004: Pomladni dan v Evropi 2004 – Širitev, Srečanje v Državnem zboru RS 2. aprila 2004. V: Zgodovina v šoli. Ljubljana. Št. 3–4.
 Bobek, M. 2005: Pomladni dan v Evropi. V: Didakta. Ljubljana. Št. 84/85.

Izvleček

Avtorica v članku predstavi aktivnosti, ki so jih na Srednji ekonomsko-poslovni šoli izvedli v okviru projekta Pomladni dan v Evropi 2005, ki je potekal že tretje leto. Rdeča nit je bila tema Nova Evropska ustava.

Abstract

The article presents activities carried out by pupils of Secondary Economic and Commercial School as part of the project Spring day in Europe 2005, which has been carried out for the third year in a row. Fil rouge was a topic of New European constitution.

Vida Svoltjšak Rojko, Srednja trgovska šola v Ljubljani

ZGODOVINSKA EKSKURZIJA V SALZBURG

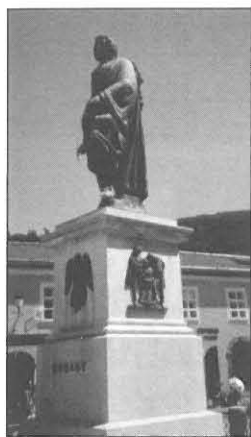
Za organizacijo ekskurzij v tujino se odločam zato, ker menim, da naj mlad človek vidi svet, občuti draž različnosti kultur, občuti drugačno lepoto ... Povsem drugače je učiti zgodovino v razredu daleč proč od mest usodnih odločitev in dogajanj, četudi z uporabo najsodobnejših učnih pripomočkov. Mislim, da so ekskurzije pomembne tudi za to, da se mladi ljudje sproščeno družijo, se veselijo in se dobro počutijo. Ko pridejo zopet domov, imajo povedati veliko zanimivega, čemur radi prisluhnejo starši, sorodniki in prijatelji. Vse to prispeva k boljšemu občutku lastne pomembnosti in širjenju splošnega obzorja.

Zgodovinska ekskurzija v Salzburg je na naši šoli že skoraj tradicionalna, saj jo organiziram že več let (interesna dejavnost po prosti izbiri dijakov). Od takrat, ko smo šli prvič v Salzburg, se je veliko spremenilo. Leta 1995 smo najeli samo avtobus, danes pa moramo najeti turistično agencijo, kar ekskurzijo bistveno podraži. Število prijavljenih dijakov je bilo leta 1995 skoraj štirikrat večje, kar gre pripisati ceni ekskurzije oziroma spremenjeni socialni strukturi dijakov, ki se vpisujejo na našo šolo. Med dijaki, ki so se takrat prijavljali na ekskurzijo, ni bilo skoraj nobenega, ki se ne bi držal navodil profesorjev. Uživanje alkohola na enodnevnih ekskurzijah ni bil problem, o uživanju mamil se sploh ni bilo treba pogovarjati, tudi petard dijakci niso jemali s seboj. Takrat sem pobrala številke zdravstvenih izkaznic in sama urejala skupinsko zdravstveno zavarovanje za tujino. Danes mora to urediti vsak sam (če naj bi bilo zavarovanje brezplačno). Pred ekskurzijo takrat nismo sklicevali roditeljskega sestanka, starši so le podpisali izjavo, da spremljajoči profesorji ne odgovarjamo za dogodke, ki bi izvirali iz nediscipline ozi-

roma samovoljnih odločitev dijakov, in da je pitje alkohola in kajenje na ekskurziji prepovedano. Danes je ta izjava bistveno razširjena: prepovedujemo tudi uživanje mamil in uporabo pirotehničnih sredstev. Starši morajo danes tudi podpisati, da se strinjajo s pogoji organiziranja ekskurzije in da dovolijo udeležbo svojemu otroku. Pred leti je ves avtobus užival ob poslušanju skupnega glasbenega programa (kasete so prinesli s seboj), danes pa ima vsak svoj sprejemnik s slušalkami in mobilni telefon. Kadar hoče profesor ali vodič kaj povedati, je potrebno iti najprej po avtobusu in dijake posamično motivirati. Pred leti je bil za spremljevalca primeren vsak profesor, ki je bil pripravljen dijake prešteti in skrbeti za varnost. Danes mora biti profesor, ki spremlja dijake na ekskurziji, primerne stroke ter prav posebno motiviran za to obliko pedagoškega dela. Nujno je tudi, da profesor te dijake uči, še najbolje je, če je kar njihov razrednik. Vse ekskurzije so za dijake kar zabavne, za profesorje pa trdo delo in odgovornost. Skratka, za to delo ni primeren vsak, ki bi pač »rad šel v Salzburg«.

Zbrali torej smo se 14. decembra 2002 15 minut pred odhodom na glavni avtobusni postaji v Ljubljani. Pred odhodom smo najprej ugotovili točno število udeležencev (nekaj jih je manjkalo zaradi bolezni). Zaradi lažjega nadzora in boljše medsebojne komunikacije smo profesorji razdelili udeležence na manjše skupine. Preverili smo, ali imajo s seboj potrebne dokumente, in pobrali potrdila o zdravstvenem zavarovanju v Avstriji. Seznanili smo se z vodičem in voznikom in se veselo odpravili na pot.

Po prehodu meje so dijaki prebrali kratke referate o zgodovinskih in geografskih značilnostih Koroške in Avstrije.

Dopolnjevala jih je razlaga vodiča in profesorjev, ki smo vodili izlet iz izhodišč svoje stroke (zgodovina, geografija, umetnostna zgodovina, nemški jezik). Dijakom smo razdelili fotokopije zemljevida, na katerem so bile poleg Avstrije označene še sosednje države, avstrijske dežele, in seveda cilj potovanja, mesto Salzburg. Profesorica geografije se je odpravila po vsem avtobusu, preverila razumevanje zemljevida in odgovarjala na vprašanja dijakov. Ko se je dokončno zdanilo, se je izza oblakov prikazalo sonce, ki je osvetlilo čudovito alpsko pokrajino. Poslušanje glasbe po izboru dijakov se je izmenjevalo z vodičevimi spodbudami k opazovanju mimo bežeče okolice.

Naša prva postaja je bila gostišče Rosenberg. Profesorica nemščine je še pred postankom motivirala dijake za praktično uporabo nemščine. Tudi tisti, ki se nemškega jezika ne učijo, so kasneje njo in druge profesorje spraševali, kako bi naročili kavo, čaj ali pijačo v nemškem jeziku. V veselem ozračju smo nadaljevali vožnjo proti Salzburgu.

Dijakinja, ki se tudi sicer ukvarja z glasbo, je druge dijake ob predvajanju Mozartove glasbe seznanila z njegovo življenjsko potjo. Ob ugotovljenih značilnostih posameznih zgodovinskih obdobjih smo se pogovorili tudi o zgodovini Salzburga. Dijakom sem razdelila kratek povzetek zgodovine mesta. Čas je hitro tekkel in kar naenkrat smo bili tik pred ciljem potovanja. Še pred izstopom z avtobusa smo dijakom razdelili zemljevid Salzburga s posebej označeno katedralo, kamor naj bi prišel tisti, ki bi se morebiti izgubil in bi ga bilo treba poiskati.

Odpravili smo se s postajališča Terminal proti centru mesta. Mimo Kapiteljskega trga smo prišli na Reзиденčni trg, se fotografirali ob Mozartovem spomeniku, hkrati pa poslušali Glockenspiel. V turističnem uradu sem nabavila za vso skupino prospekte z barvnimi fotografijami znamenitosti mesta. Pogledi so nam uhajali k mogočni trdnjavi Hohensalzburg, ki dominira nad mestom podobno kot ljubljanski grad nad Ljubljano. Dijaki so razlagali znamenitosti v kratkih postankih ob njih, profesorji pa smo te razlage dopolnjevali. Nato smo si ogledali mestno katedralo, šli mimo svetega Floriana na Getreide Gasse in prišli do Mozartove rojstne hiše. Tudi tistim dijakom, ki nimajo radi muzejev, so se Mozartova glasbila, fotografije njegovih sorodnikov ter stanovanjska oprema iz Mozartovega časa zdeli zelo zanimivi. Res prijetnemu ogledu je sledila urica prostega časa, v katerem so se dijaki udeležili turističnega vrveža mesta, ogledovali so si izložbe, kupovali Mozartove kroglice, nekateri pa zavili le k McDonaldsu, kjer so se podprli za nadaljnje podvige tistega dne. Vseh se je dotaknila lepota in predbožična čarobnost mesta. Profesorji smo popili kavico in ogled se je nadaljeval.

Šli smo čez reko Salzach in po nekaj minutah hoje vstopili v renesančni vrt palače Mirabelle. Čeprav ob tem let-

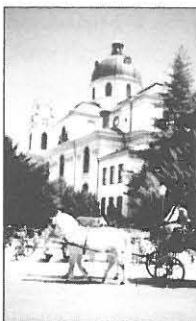
nem času ni poletnega cvetja, ki bi vrt prikazal v vsej svoji lepoti, smo vseeno začutili navdih renesanse ter razmišljali o ne navadnem salzburškem nadškofu, ki je dal na tem mestu zgraditi palačo za svojo ljubico Salome Alt in jo dovolj pogosto obiskoval, da mu je rodila 15 otrok. V strogi center mesta smo se vračali mimo znamenitega kopališča za konje, si ogledali frančiškansko cerkev ter staro gotško pokopališče, ki leži pod pečino gore Mönichsberg. V tej pe-

čini so bile nekoč katakombe prvih kristjanov, danes pa so vidni ostanki srednjeveške cerkvice. Zbrali smo denar za zobato železnico in se vzpeli na trdnjavo Hohensalzburg. Čudovit razgled na mesto nas je vse

očaral. Naredili smo kratek povzetek ogledov, se sprehodili po mogočnem gradu in se vrnili nazaj. Dijaki so končno zopet dočakali prosti čas (uro in pol). Z zemljevidom so si nekateri samostojno ogledovali mesto, večino pa je vsrkal čarobno lep božični sejem. Navduševali so jih tudi lepo okrašeni salzburški konji, vpreženi v kočije s turisti.

Točno ob dogovorjeni uri smo se zbrali na Kapiteljskem trgu, se prešteli in se odpravili proti Terminalu. Av-

tobus je že čakal. Hitro smo vstopili, nato pa s skupnimi močmi rešili delovne liste. Posameznim zainteresiranim dijakom smo profesorji delili navodila za izdelavo obsežnejših referatov. Na poti domov smo si krajšali čas z ogledom filma »Moje pesmi, moje sanje«, ki je bil posnet v Salzburgu in okolici. Vesele ozračje nas je spremljalo vso pot domov.

Na naši strani meje so dijaki izpolnili še evalvacijski list. Navajam analizo odgovorov (v oklepaju je število odgovorov in zaokrožen odstotek dijakov, ki so ta odgovor obkrožili):

1. Zakaj si se odločil(a) za udeležbo na zgodovinski ekskurziji v Salzburg?
 - a) da bi videl Salzburg (40,87 %)
 - b) ker gredo tudi sošolci (20,43 %)
 - c) ker me zanima zgodovina (19,41 %)
 - d) da bom obiskal božični sejem v Salzburgu (14,30%)
 - e) ker se fino sliši, da sem bil v Salzburgu (39,85 %)
 - f) ker so starši želeli, da naj grem (2,4 %)
 - g) da bi opravljal interesne dejavnosti po prosti izbiri dijaka (46,100 %)
 - h) drugo (0,0 %)

2. Kaj si pričakoval, da boš doživel(a)?
 - a) da bom videl znamenitosti mesta (45,98 %)
 - b) da se bom zabaval s sošolci (21,46 %)
 - c) da bom kaj kupil na božičnem sejmu (12,26 %)
 - d) da bom doživel zelo poseben dan (38,83 %)
 - e) drugo (5,11 %)
3. Ali so se tvoja pričakovanja uresničila?
 - a) v celoti (42,91 %)
 - b) delno (3,7 %)
 - c) se niso (1,2 %)
4. Česa je na izletu primanjkovalo?
 - a) komunikacije s profesorji (3,7 %)
 - b) informacij vodiča ali profesorjev (0,0 %)
 - c) prostega časa (19,41 %)
 - d) razlage znamenitosti (3,7 %)
 - e) drugo (2,4 %)
5. Kaj ti ni bilo všeč?
 - a) da nisem smel kaditi (15,33 %)
 - b) da nisem smel uživati alkohola (6,13 %)
 - c) da nisem smel uživati mamil (3,7 %)
 - d) da nisem smel metati petard (5,11 %)
 - e) bilo je premalo prostega časa (18,39 %)
- f) ekskurzija je bila zelo utrudljiva (4,9 %)
- g) vožnja je bila predolga (2,4 %)
- h) cena ekskurzije je bila previsoka (25,54 %)
- i) kakovost avtobusa (7,15 %)
- j) drugo (0,0 %)
6. Oceni izlet:
 - 1 (0,0 %) 2 (0,0 %) 3 (2,4 %) 4 (6,9 %)
 - 5 (38,83 %)

Izvleček

V članku avtorica opiše cilje in izvedbo zgodovinske ekskurzije v Salzburg ter analizira odgovore dijakov iz ankete o tem, kakšno je njihovo mnenje o izvedeni ekskurziji in kaj so se na njej naučili oz. pridobili.

Abstract

The paper describes objectives and execution of excursion to Salzburg and the analysis of pupil's answers to the questionnaire. The aim was to investigate pupil's opinion on excursion and knowledge they gained from it.

Zgodovinska ekskurzija v Salzburg Delovni list

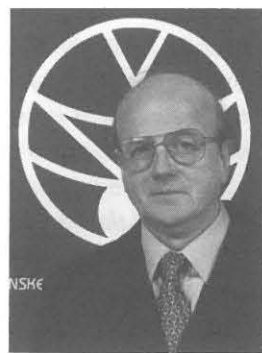
1. Tauern autobahn je _____.
2. Peljali smo se skozi dva dolga predora, pod Nizkimi _____
in Visokimi _____.
3. Znano smučarsko središče se imenuje _____.
4. Slovensko ime za Salzburg je _____.
5. Kdo se je leta 1756 rodil na Getreide Gasse 9? _____
6. Zakaj imajo srednjeveška mesta po navadi spomenik svetemu Florjanu?
7. Kakšno oblast je imel knezoškof v Salzburgu?
8. Osnove blagostanja Salzburga v srednjem veku so bile: _____
9. Salzburg je bil središče pokristjanjevanja za Slovence, ki so živeli severno od reke _____.
10. Kaj danes tržijo v Salzburgu?
11. Razvrsti kronološko naslednje dogodke v Salzburgu (oštevilči od 1 do 9):
 - ___ nadškof Leopold je leta 1732 dal izgnati dvajset tisoč protestantov
 - ___ papež na željo Karla Velikega posveti Salzburg v nadškofijo
 - ___ nastanek rimskega naselja Juvavum
 - ___ leta 1800 Napoleon zasede Salzburg
 - ___ Friderik Barbarossa je ukazal požgati Salzburg
 - ___ nadškof Wolf Dietrich je dal sežgati katedralo, da bi po njegovih načrtih postavili novo
 - ___ Salzburg postane del Avstrije
 - ___ leta 774 je škof Vergil posvetil prvo salzbursko katedralo
 - ___ leta 700 ustanovi sveti Rupert samostan svetega Petra in škofijo
12. Zakaj je Salzburg danes eno najbolj popularnih mest v Evropi?
13. V starem delu Salzburga prevladujeta umetnostna sloga _____
in _____.

Goranka Kreačič

»S CUGOM DO BREMNA IN Z BARKO DO NOVIGA JORKA«:

USODNA PRIVLAČNOST AMERIKE ZA SLOVENSKE IZSELJENCE V 19. in 20. STOLETJU

Pogovor z zgodovinarjem dr. Marjanom Drnovškom

Marjan Drnovšek je diplomiral na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani in tam leta 1993 doktoriral z disertacijo *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914*. Od leta 1974 do leta 2002 je objavil več kot tristo izvirnih znanstvenih, strokovnih in popularnih člankov ter sestavkov v enciklopedijah in recenzijah s področja arhivistike, krajevnih zgodovine in zgodovine izseljenstva. Napisal je tudi tri znanstvene monografije, in sicer *Arhivska zapuščina Petra Grasselija: 1842–1933* (objavljena leta 1983), *Pot slovenskih izseljencev na tuj: od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku: 1880–1924* (objavljena leta 1991) ter *Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom* (objavljena leta 1998).

Marjan Drnovšek je zaposlen na Inštitutu za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU. Poleg tega je urednik mednarodne revije *Dve domovini/Two Homelands*, ki jo izdaja inštitut, član uredniških odborov *Kronike*, časopisa za krajevno zgodovino in *Zgodovine v šoli*. Pri Založbi Nova revija je urednik zgodovinopisne zbirke *Korenine* in eden od ustvarjalcev *Slovenske kronike 19. in 20. stoletja* (oziroma urednik obeh knjig za 20. stoletje, 1995, 1996).

V Vaši doktorski disertaciji *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914* ste analizirali izseljevanje Slovencev v času množičnega odhajanja v ZDA. Ta izseljenski val, ki je bil del odhajajočih množic iz srednje in vzhodne Evrope ter mediteranskega bazena je dosegel svoj vrh v letih 1890–1914. Na podlagi literature in arhivskega gradiva ste podali temeljit vpogled v stanje tistega časa, ki govori o upadanju prebivalstva, ilegalnem begu v Ameriko, o vzrokih in smereh odhajanja, o poklicni strukturi izseljencev.

Leta 1988 sem zapustil Zgodovinski arhiv Ljubljana in se zaposlil na omenjenem inštitutu. S seboj sem prinesel ogromno védenja o dobi županovanja Ivana Hribarja, ki se je pokrivala z množičnim izseljevanjem Slovencev v Združene države Amerike. V takrat nastajajočem arhivskem gradivu sem našel ogromno podatkov za doktorsko temo, kar sem s pridom izkoristil, hkrati pa sem upošteval tudi obsežno literaturo, ki mi je bila tedaj na razpolo-

go v Sloveniji. Ker naslova doktorata nisem mogel razširiti, sem ga vsebinsko nekoliko razširil (mimogrede, migracije so globalni proces), tako da sem zajel tudi območje Kranjske, izpostavil pa sem vlogo Ljubljane v selitvenih gibanjih, saj je bila pomembno prometno križišče (železnica!) na poti v svet, in to ne samo Slovencev.

*Slovenski izseljenci so za svoja potovanja izbirali večinoma nemška in francoska pristanišča, kot so Bremen, Le Havre, Cherbourg ... Pot slovenskih izseljencev od doma do Ellis Islanda v New Yorku pred prvo svetovno vojno ste opisali v članku *Slovenische Auswanderung vor 1914 über Hamburg, Bremen/Bremerhaven und Le Havre nach Ellis Island*.*

Razprava je bila objavljena v zborniku »Pričakovanje Amerike: evropsko izseljevanje v novi svet«, ki je izšel pri založbi NDW v Bremerhavnu v Nemčiji leta 1994. Ko sem začel raziskovati potovanja izseljencev, njihovo doživljanje poti in prihod na priseljski otok Ellis Island na vhodu v newyorško pristanišče, sem spoznal, da to tematiko preučujejo številni raziskovalci iz Nemčije, Švedske, Norveške, Finske in od drugod. Od tod njihov interes, da objavim pot slovenskih izseljencev prek evropskih pristanišč. V izseljenskih pismih in časopisnih člankih najdemo številne opise poti, saj je bila za povprečnega Slovenca pot po kopnem in zlasti prek morja v tistem času velika dogodivščina, ki si jo je vsak zapomnil do konca svojih dni, v virih pa so se nam ohranile te zgodbe do današnjih dni.

Kaj pa Trst?

To pristanišče je dobilo svojo »drobtinico« transatlantskega kolača šele po letu 1905, vendar tedaj ni moglo zamenjati znamenite »francoske črte«, to je potovanja skozi Le Havre oziroma Cherbourg v Franciji. Ne nazadnje, pot je bila krajša in cenejša.

Predmet vaše obravnave so bile tudi prve slovenske priseljenke v Ameriki. Prve Slovenke, ki so prišle v Ameriko, so bile Baragova sestra Antonija (1837), Pirčeva sestra Apolonija (1855), Trobčeva sestra Marija (1870) ... Ko smo na Osnovni šoli Preserje raziskovali hišna imena v KS Podpeč; Preserje in KS Rakitna, smo v

kraju Jezero slišali zanimivo družinsko zgodbo neke domačije. Prababica našega pripovedovalca je kot vdova odšla v Ameriko v devetdesetih letih 19. stoletja. Zanimivo pa je to, da ni ostala. Ko je kot kuharica na transameriški železnici zaslužila zadosti denarja, se je vrnila in kupila zemljo, ki jo je potem pustila otrokom. Ti so v času njene odsotnosti služili kot pastirji pri različnih kmetih. Znova se je poročila in znova ovdovela. Tako se je drugič podala na pot, kjer je ostala nekaj let. Ko je zaslužila zadosti, da je svojo posest na Barju lahko razširila, se je vnovič vrnila. V Ameriko je šla še enkrat in odpeljala s seboj sina iz drugega zakona. Nazadnje se je vrnila v Slovenijo, kjer je tudi umrla.

Izseljenke ostajajo nekako v senci moških, ko se obravnavajo migracijska gibanja, vsaj v Sloveniji. Po svetu se kar nekaj časa že posvečajo tej tematiki. To zaostajanje velja na splošno za slovensko zgodovino, čeprav smo pred kratkim dobili vsebinsko bogat zbornik na to tematiko (Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, Arhiv Republike Slovenije, 2003). Vendar v njem ne zasledite prispevka o izseljenkah, čeprav so vsaj v času nastajanja društva, omenjenega v naslovu zbornika, sestavljale kar tretjino slovenskega izseljenskega vala vsepovsod po svetu, samo v Egipt pa več kot 90 %. Trenutno poteka na našem inštitutu projekt, ki je posvečen ženskim migracijam, v okviru katerih obravnavamo tudi zgodovinski vidik selitev žensk po svetu. Še najbolj je v javnosti znana zgodba o aleksandrinkah, ki so odhajale v Egipt tja do druge svetovne vojne. Čim več bomo odkrili takih zgodb, kot je ta, ki jo omenjate v vprašanju, tem bolj bomo spoznali pestrost migracijskih gibanj tudi pri Slovenkah.

Široko področje vaših raziskovanj ne obsega samo najmočnejšega vala izseljevanja Slovencev v Ameriko v letih 1890 do 1924, temveč tudi slovenske izseljence v zahodni Evropi, zlasti ob izbruhu druge svetovne vojne.

Na selitvena gibanja na Slovenskem gledam s širšega časovnega vidika, to je za 19. in 20. stoletje. Zakaj? Prvič, ker nas je malo specializiranih zgodovinarjev za ta vprašanja, in drugič, ker so selitve globalna tematika, ki zahteva širši in primerjalni pristop. Med obema svetovnima vojnama je prišlo do drugega večjega vala ekonomskega izseljevanja, ki se je usmeril v zahodnoevropske države, v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja pa do tretjega. V vseh primerih se je zaustavilo zaradi zunanjih vzrokov; omenim naj samo omejevalne priseljenske kvote za priselitev v ZDA v dvajsetih letih, gospodarski krizi okrog 1930 in 1973 in izbruh druge svetovne vojne. Glede začetka druge svetovne vojne moramo vedeti, da se je za Slovence v Nemčiji, Belgiji, na Nizozemskem in v Franciji začela že leta 1939 oziroma 1940.

Med slovenskimi izseljenci v Evropi je bila živahna tudi kulturna in šolska dejavnost. S prispevki na to temo ste

opozorili na trud izseljencev za ohranitev slovenskega jezika, kulture in ljubezni do domovine.

Tako za predvojni kot povojni čas velja, da je bila skrb za ohranjanje slovenskega jezika in kulture med izseljenci bolj ali manj prisotna. Bolj kot države (prva in druga Jugoslavija ter Slovenija) so za to delo zaslužni posamezniki. Žal je bilo tako v prvi in še bolj v času druge Jugoslavije to delo povezano z ideološkim opredeljevanjem in delitvami denarnih pomoči, učiteljev, duhovnikov, slovenskih uradnikov na konzulatih ipd. po nazorskih in političnih ključih. Sam sem nekoliko črnogled glede politik vsakokratnih slovenskih oziroma jugoslovanskih oblasti do Slovencev po svetu. Danes je preveč formalnih in manj pristnih stikov. Kar nekoliko odveč so jim. Žal na drugi strani deluje tudi narava, saj se zaradi usahnitve novih pritokov priseljencev že priseljeni vedno bolj asimilirajo, nove generacije (to se čuti še najbolj v Evropi) pa se odtujujejo koreninam svojih staršev in prednikov.

Katoliška cerkev je bila nasprotnica izseljevanja in je opozarjala pred moralnim in verskim razkrojem v tujini. Tako je npr. družba sv. Rafaela izdajala številna svarila in obvestila o delovnih in življenjskih pogojih v deželah večjega priseljevanja.

Nedvomno je bila Katoliška cerkev nenaklonjena izseljevanju, ni ga pa prepovedovala. In še več, (bila) je tudi med najbolj aktivnimi pri ohranjanju slovenske identitete med vernimi Slovenci po svetu. Žal je bilo 20. stoletje hkrati stoletje ideoloških nasprotij in bojov, ki so se kazali tudi med izseljenstvom. To jih je razdvajalo, slabilo in zlasti sprlo na osebnih ravneh (kar je najslabše), kjer tudi Cerkev ni vedno delovala v pomirjajočem in pravem duhu. Zavedati se moramo burnih dveh desetletij med obema vojnama, vzpona dveh oziroma treh totalitarnih ideologij, fašizma, nacizma in komunizma, ki so zelo krojili tudi usodo Slovencev po svetu, tudi po končani drugi svetovni vojni.

Izseljevanja so se nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni, tokrat kot posledica vabljenosti višje življenjske ravni v zahodni Evropi. Ugotovili ste, da se izseljevanje Slovencev v 20. stoletju ni umirilo zaradi svaril države, Cerkev, razmišljajočih posameznikov, pač pa se je zmanjšalo zaradi omejevalnih ukrepov priseljenskih držav, zaradi gospodarskih kriz in vojn.

Drži nekaj, če so bile meje odprte in omogočeno svobodno gibanje Slovencev v tujino, so bila močna tudi ekonomska selitvena gibanja. Za selitvene procese po letu 1945 sta odločujoča dva vala, prvi, ki se je začel maja 1945 (begunci in pozneje izgnanci) in se nadaljeval tudi v naslednjih desetletjih (»beg prek Karavank«), tja do srede šestdesetih let 20. stoletja. Begunci v Avstriji in Italiji so pozneje kot razseljene osebe nadaljevali pot v razne države, največ v Argentino, Združene države Amerike, Kanado in Avstralijo, kar nekaj pa jih je ostalo v Evropi, zlasti v

Trstu in Celovcu. Novemu ekonomskemu valu v Avstrijo, Nemčijo, Švico in na Švedsko, manj v druge evropske države, sledimo od srede 60. let, konča pa se v glavnem z naftno krizo 1973 in gospodarsko recesijo, ki ji je sledila. Vendar se izseljevanje ni nikoli popolnoma zaustavilo. Res pa je, da so priseljenke države z omejevalnimi ukrepi zaustravljale priseljevanje, kar velja še danes.

Najin pogovor bi bil nepopoln, če ne bi omenila tudi izseljevanja Slovencev v predele nekdanje Jugoslavije. Zlasti Hrvaška je postala najpomembnejša dežela za slovenske delavce iz vzhodnih delov Kranjske in Štajerske.

Odhajanju s slovenskega ozemlja za delom proti vzhodu, za krajši čas (sezoni) ali za stalno, sledimo od srede 19. stoletja dalje. Gozdariji, vozniki konjskih vpreg, služkinje, učitelji in trgovci, zdravniki, uradniki, študenti, frančiškani in še vrsta drugih so našli svoj nov dom na Hrvaškem in tudi dlje proti vzhodu (v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Makedoniji, Bolgariji, Rusiji itd.). Ne smemo pozabiti na mnoge Primorce (beg izpod fašizma), ki so med obema vojnama začeli novo življenje na Hrvaškem. V zadnjem desetletju njihove usode preučuje kolegica dr. Vera Kržišnik Bukić z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Kar nekaj knjig je izdala na to temo. Za mnoge je bila boleča vzpostavitev državne meje med samostojnima državama Slovenijo in Hrvaško, saj so Slovenci na Hrvaškem in v drugih državah nekdanje Jugoslavije dobili popolnoma drugačen status. To je še danes aktualna tema.

*Čeprav so vaša raziskovanja usmerjena predvsem na slovensko izseljenstvo do druge svetovne vojne, ste raziskovali tudi odnos partije do slovenske emigracije na sploh. To je bil tudi Vaš prispevek k razstavi **Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990**, avtorjev Draga Jančarja in Vaska Simonitiija.*

Nekaj sem omenil že v predhodnem pogovoru. Zlasti odnos partije do slovenske politične emigracije (SPE) je eno od vprašanj, ki ga preučujem na podlagi arhivskega gradiva, ki ga danes hrani Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I. Zakaj? Če je bila komunistična ideologija nepopustljiva do kakega segmenta slovenskega naroda, je bila do t. i. SPE. V njen okvir pa ni uvrščala samo domobrancev kot vojaških pripadnikov (v kolikor jih niso vrnil v Jugoslavijo maja 1945), ampak tudi vse nasprotnike komunizma in novonastalega družbenega reda, takrat in pozneje, tja do razpada druge Jugoslavije. Res je popuščala v navajanju obsega SPE po svetu, vendar so na njenem seznamu »sovražnih emigrantov« ostali do konca vsi, ki so aktivno, to je s pisano ali govorjeno besedo, delovali proti režimu v Jugoslaviji. Za Slovence v Jugoslaviji so bila njihova dela prepovedana, njihova aktivnost zamolčana ... Skratka, ti Slovenci so bili stigmatizirani in »zamolčani« kot Slovenci. Nikoli v dosednji zgodovini Slovencev ni bil narejen

tako velik prepad med matičnim narodom in delom izseljenih. Brez neke osebne prizadetosti želim opozoriti na odnos partije in države do SPE v vsem povojnem obdobju, hkrati pa mi manjkajo viri s strani SPE, ki so večinoma razpršeni po svetu, zlasti v Argentini, in tudi dostopnost mi še vedno ni popolnoma jasna. Gradivo je v glavnem v rokah zasebnikov in ne v javnih arhivih. Obojestransko soočenje virov in nečustvena obravnava zgodovinarja lahko privedeta do bolj realne slike o tem vprašanju. Nekaj pa se je le naredilo ...

*Pred leti ste se odločili, da boste prenesli vaše bogate izkušnje tudi na »šolsko polje«. Leta 1997 je izšla vaša knjiga **V Ameriko** (zal. Mladika, zbirka Ilustrirana zgodovina Slovencev za otroke), kjer ste na otrokom razumljiv način poskušali približati izsledke vaših dolgoletnih raziskav. Nekaj let pozneje pa ste v sodelovanju z Zavodom RS za šolstvo in svetovalko za zgodovino Vilmo Brodnik izdali priročnik za učitelje. Sočasno je izšla tudi izobraževalna videokaseta, ki ste jo posneli z Nušo Dragan.*

Slikanica za otroke kot tudi videokaseta z naslovom Množično izseljevanje Slovencev v Združene države Amerike in omenjeni učbenik so rezultat mojih zgodnjih raziskav po prihodu na Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani. Kot slišim, je bila videokaseta dobro sprejeta ... V vprašanju omenjena ekipa je dobro delovala. Upam, da še kdaj. Najtežje za raziskovalce je posredovanje pridobljenega znanja širšim krogom ljudi in še bolj mladim. Poljuden jezik, bogato slikovno gradivo in ne nazadnje zanimiva tema so pogoji, da mnogi posežejo po tovrstnem gradivu. Danes je svet računalnikov, videov, časne čudne lenobe pri ljudeh, da bolj posegajo po slikovnih kot samo pisnih izdelkih. Temu se moramo prilagoditi, da ne ostanemo na robu dogajanja, vendar se hkrati zavedati, da morajo biti izdelki narejeni na visoki strokovni ravni. Ni preteklo še mnogo vode od časov, ko se je za znanstvenika (pri mnogih to velja še danes) nekako »ni spodobilo«, da piše za otroke, pripravlja strokovne scenarije za televizijske oddaje, objavlja v poljudnih revijah itd. Meni to ni »pod častjo«, ravno obratno, vesel me, če vidim radovednost in iskreno zanimanje v očeh otrok (in tudi malo starejših), ko jim razlagam o slovenskem izseljenstvu, npr. na razstavah in ob drugih priložnostih.

In s čim se ukvarjate danes?

Teme iz preteklosti se prepletajo z novimi izzivi. Nedavno sem napisal strokovno monografijo o misijonarju Francu Pircu, pripravljam bolj zaokroženo sliko o izseljevanju Slovencev v 19. in 20. stoletju, s kolegom iz Nemčije poskušava zastaviti mednarodni projekt na temo: Slovenci v Nemčiji, še vedno me priteguje tema: odnos Slovencev do izseljevanja v minulih dveh stoletjih ... In vedno se pojavljajo še novi izzivi.

Dr. Darko Štrajn, Pedagoški inštitut v Ljubljani

UNESCO – kratica s pomenom

27. maja 1992 je Slovenija postala članica Unesca, organizacije za izobraževanje, znanost in kulturo, ki deluje v okviru Združenih narodov. Navedeni datum nam pove, da je Slovenija vstopila v to organizacijo zelo hitro po tem, ko je dosegla mednarodno priznanje svoje državne samostojnosti. Pravzaprav je minilo samo toliko časa, kolikor je bilo neizbežno nujno, da so diplomati in politična telesa opravila vse formalnosti. Slovenija se je takrat pridružila 186 državam članicam, saj Velika Britanija, ZDA in Južna Afrika v tistem času niso bile včlanjene v organizacijo. Vmes je bilo za približno osem let zamrznjeno tudi članstvo Miloševićeve »Jugoslavije«, leta 2000 pa je zvezna država Srbija in Črna gora postala članica organizacije. Naj bo kakorkoli že, danes je v Unesco včlanjenih 190 držav in šest pridruženih članic z različnimi mednarodnimi statusi (npr. Makao, Kajmanski otoki itd.) Med generalnimi konferencami, ki so sklicane vsake dve leti, je najvišji organ odločanja v organizaciji Izvršni odbor (*Executive Board*), ki ga sestavlja 58 izvoljenih držav članic, pri čemer je vsaka posamezna država izvoljena za mandat štirih let, vsake dve leti pa je polovica mest odprtih za nove volitve. Slovenija je bila na generalni konferenci leta 2003 izvoljena v Izvršni odbor, pisec tega članka, ki sem bil takrat tudi imenovan za predstavnika Republike Slovenije, pa sem bil še znotraj že oblikovanega Izvršnega odbora izvoljen za predsednika Odbora za mednarodne nevladne organizacije (*NGO Committee*), ki je eno izmed šestih različno poimenovanih delovnih teles (komisije, odbor in ekspertna skupina), po dogovorjenih postopkih izvoljenih ali imenovanih izmed članic Izvršne-

ga odbora. Seveda ima Izvršni odbor tudi predsednika in »biro« (člani so predsedniki komisij in odborov, generalni direktor Unesca itd.) Izvršni odbor Unesca¹ zaseda dvakrat na leto približno tri tedne, vmes pa je osrednji organ organizacije generalni direktor, ki ga izvoli Generalna konferenca za šestletni mandat. Pri vsem tem je treba upoštevati, da je Unesco globalna organizacija in zato pravila oblikovanja organov upoštevajo ravnotežje med regijami, ki so podlaga za določitev elektoralnih skupin držav. V Unescovi perspektivi je tako svet razdeljen na štiri regije. Slovenija je del Evropske regije, v kateri pa sta tudi Kanada in ZDA.

Že iz tega kolikor se le da zgoščenega prikaza samo najbolj odločilnih organov in najslošnejših obrisov organizacije je mogoče soditi, da gre za zelo razsežno in tudi zapleteno strukturo, kar je na sploh značilno za samo organizacijo Združenih narodov in vse agencije ter druge oblike specializiranih organizacij v njenem sistemu. Seveda pa je jasno, da za dnevno delovanje skrbi mala vojska približno 2000 funkcionarjev in drugih zaposlenih v Sekretariatu, pri čemer ta številka ne obsega še zaposlenih v terenskih izpostavah (*field offices*) in v vrsti inštitutov, centrov ter mrež. Koliko je nadalje zaposlenih ljudi, ki delujejo v okviru Nacionalnih komisij držav članic, koliko je še vseh tistih, ki prostovoljno delujejo v mrežah, programih, posameznih akcijah organizacije itd., pa lahko bolj ali manj samo ugibamo. Povejmo samo to, da se vsa ta množica delavcev in aktivistov, tako ali drugače častno imenovanih, izvoljenih ali preprosto prostovoljno aktivnih, razvršča po področjih delovanja organizacije, torej po področjih izobraževa-

nja, znanosti in kulture. Za vso to dejavnost in tudi svoj lastni obstoj Unesco zdaj porabi 610 milijonov ameriških dolarjev proračunskih sredstev in še nekaj več kot 300 milijonov dolarjev zunajproračunskega denarja, ki ga po navadi dobi od sponzorjev ali kako drugače opredeljenih partnerjev.

Ustvariti mir v glavah ljudi

Kljub temu da sem že okoli dvajset let v stikih z Unescocom na različnih ravneh in področjih njegovega delovanja, pa moram priznati, da na pogosto postavljeno vprašanje o tem, kaj da je in kaj da počne Unesco, ne znam odgovoriti; namreč odgovoriti tako, da bi bilo že iz nekaj stavkov povsem razumljivo, kaj organizacija počne, kako to počne in kakšno korist imajo države udeležene od tega. Marsikateri stari sodelavec Unesca bo brez zadrege tudi priznal, da se ob prvih srečanjih z organizacijo – še zlasti na višjih in obsežnejših ravneh, denimo ob zasedanju Generalne konference – sploh ni znašel, da se mu je zdelo vse skupaj skrajno zmedeno in nepregledno. To je očitno neizogibni učinek dejstva, da gre za globalno organizacijo. Ker je Unesco zadolžen za tri področja, ki so vsako zase razčlenjena, pa je smisel obstoja in delovanja take organizacije najbolj razviden ravno v konkretnih dejstvih in delovanjih. Teh pa je toliko, da z opisovanjem in naštevanjem nič kaj dosti ne pojasnimo, saj zaradi dreves ne vidimo gozda. Kot tudi v nekaj drugih, ne prav številnih takih primerih je za razlago o tem, za kakšno or-

¹ Sama beseda »Unesco« je na podlagi angleške sintakse narejena kratica. V letih obstoja Unesca je kratica začela učinkovati kot beseda z lastnim pomenom in odtod najbrž izhaja to, da je v slovenščini beseda postala samostalniško moškega spola, kar tudi ustreza besedotvornim pravilom.

ganizacijo gre, najbolje začeti pri njeni zgodovini. Unesco je bil uradno ustanovljen 16. novembra 1945 v Londonu, realno pa je organizacija začela delovati slabo leto za tem, ko je ustanovitev ratificiralo prvih dvajset držav. Osnovni utemeljitvi organizacije v preambuli njene ustave se pozna takratna klima, v kateri je bil spomin na drugo svetovno vojno še zelo svež. Kljub pogosto utemeljenemu cinizmu, ki ga mnogi izražajo o mednarodnih odnosih, češ navsezadnje gre vendarle za (egoistične) interese, pa bi prav v primeru OZN in še posebej Unesca lahko verjeli, da je ustanoviteljem res šlo za organizacijo, ki naj bi bistveno prispevala k ohranjanju svetovnega miru. Tako prvi stavek Unescove ustave pravi: »Ker se vojne začenejo v glavah ljudi, je v njih treba ustvariti mir.«² Med temi utemeljitvenimi stavki izločimo še dopolnjujočo ugotovitev, da »mir, utemeljen izključno na političnih in gospodarskih sporazumih med vladami, ne bi bil mir, ki bi ga soglasno, trajno in iskreno podpirala ljudstva sveta, in da mora zato biti mir, če naj ne propade, utemeljen na intelektualni in moralni solidarnosti človeštva«. Danes tem temeljnim izhodiščnim utemeljitvam dodajajo opredelitve, ki odsevajo sorazmerno uspešnost organizacije v njeni dosednji zgodovini. Unesco je danes »laboratorij idej in postavlja standardov, ki kujejo univerzalne sporazume o izstopajočih etičnih vprašanjih«. Organizacija je hkrati razdeljevalka informacij in znanj, ki naj pomagajo državam članicam ustvarjati človeške in institucionalne kapacitete na različnih področjih. Posebej pomemben vidik pri tem je, da se Unesco trudi prispevati k nastajanju pogojev za resnični dialog, ki temelji na spoštovanju skupnih vrednot in dostojanstva vsake civilizacije in kulture. V manj formalnem žargonu o Unescu govori-

mo kot o kolektivnem »svetovnem intelektualcu«.

Če naj spomnimo na nekaj najvidnejših dosežkov Unesca doslej, dosežkov, po katerih je organizacija znana tudi širši javnosti, bo Unescova vloga in funkcija v sodobnem svetu morda nekoliko jasnejša. Četudi je danes še mogoče najti zelo revne države, ki ne zmorejo organizirati vzgoje in izobraževanja, pa je vsaj od leta 1948 brezplačno in splošno osnovno izobraževanje vendarle mednarodna norma. Takrat je namreč Unesco o tem sprejel priporočilo državam članicam. Leta 1952 je Unesco nadgradil Bernsko konvencijo za zaščito književnih in umetniških del iz leta 1886 z univerzalno Konvencijo o avtorskih pravicah (*Copyright Convention*). Leta 1958 so po načrtih arhitektov Breurja (ZDA), Nervija (Italija) in Zehrfussa (Francija) inavgurirali Unescov stalni sedež v Parizu na trgu Fontenoy. V kompleksu, ki zaključuje črte daljših vzporednih ulic, začenejajočih se v parku Marsovih poljan pod Eifflovim stolpom, dominira sedemnadstropna palača s trikotnim tlorisom, katerega stranice so konkavno vbočene. Park okoli palače krasijo skulpture umetnikov iz vsega sveta.³ Leta 1960 je Unescovo ime zazvenelo zaradi velike kampanje za preselitev velikega templja Abu Simbel, da ga ne bi poplaval Nil zaradi asuanske zajeze. V dvajsetih letih so preselili kar 22 spomenikov neprecenljive vrednosti. Unesco je potem vodil še vrsto podobnih kampanj za reševanje kulturne dediščine, kot npr. v primeru maroškega kraljevskega mesta Fez ali nepalskega Katmanduja ali grške akropole.⁴ Še preden so zelena gibanja in politične stranke postali vsakdanjost zlasti v razvitih državah, je Unesco leta 1968 sprožil prvo medvladno konferenco o usklajevanju razvoja in naravnega okolja. Na

podlagi te konference se je porodil koncept »trajnostnega razvoja« (*sustainable development*) in znani program »Človek in biosfera«. Marsikomu se lahko zdi, da Unesco že od nekdaj ščiti kulturne spomenike. Toda šele leta 1972 je bila sprejeta Konvencija o zaščiti svetovne in naravne dediščine. Odbor za svetovno dediščino je bil oblikovan leta 1976, prve spomenike pa so vpisali na seznam svetovne dediščine leta 1978. Istega leta je Unesco sprejel Deklaracijo o rasi in rasnih predsodkih, ki je dokončno ovrgla vsa lažna znanstvena utemeljevanja rasizma. V obsežni založniški dejavnosti Unesca ima leto 1980 poseben pomen, saj sta takrat izšla prva dva zvezka Splošne zgodovine Afrike. Unesco zapolnjuje vrzeli tudi glede zgodovine drugih z zgodovinarskega stališča manj sistematično obdelanih področij, kot sta npr. Srednja Azija ali Karibi. Orwellovo leto 1984 ni zapisano z zlatimi črkami v zgodovino Unesca, saj so takrat iz organizacije izstopile Združene države Amerike. To je bil eden tistih trenutkov, ko je v organizacijo, ki se ukvarja z mednarodnim dialogom na svojih področjih, ne pa s političnimi konflikti na političen način, vendarle vdrla politika. Zdi se, da so v takratni neokonservativni reaganovski Ameriki presodili, da je Unesco (tudi zaradi dolgoletnega mandata generalnega direktorja Amadu-Mahtarja M'Bowa iz Senegala) preveč resno vzel svojo vlogo v tretjem svetu, in da podpira levičarske interpretacije prepada med bogatimi in revnimi. Šele leta 2002 so ZDA oznanile vrnitev v Unesco in tokrat je to dejanje bilo pravzaprav gesta ZDA, ki je sporočila svetu, da največja velesila želi tvorno sodelovati v mednarodnem dialogu na vseh področjih.⁵ Kdor je bil seznanjen z Unescem v času odsotnosti ZDA, pa je lahko opažal, da izstop ZDA iz organizacije ni preki-

² Manual of the General Conference (2002), Unesco, Pariz, str. 7.

³ Trenutno pogled na park okoli palače ni prav lep, saj so zaradi prenove pisarniškega dela, v parku začasno postavili montažne objekte.

⁴ Prav pred kratkim je Unesco odločilno pripomogel k temu, da so v Mostarju obnovili znameniti most, ki ga je uničilo hrvaško topništvo v času vojne v Bosni in Hercegovini.

⁵ Kot je znano, je v tem času zaradi ameriških akcij na Blžnjem vzhodu, še posebej zaradi zasedbe Iraka, bilo v mednarodni javnosti izrečenih in zapisanih veliko besed o »ameriškem unilateralizmu«.

nil mnogih vezi z znanstvenimi, kulturnimi in izobraževalnimi nevladnimi ustanovami in posamezniki, da niti ne govorimo o tem, da so številni uradniki Unesca iz ZDA ostali v svojih službah. Leto 1990 je bilo odločilno označeno s svetovno konferenco »Izobraževanje za vse« v Jomtieniu na Tajskem, ki je na področju izobraževanja izrazila novo globalno strategijo Unesca. Ta se je deset let pozneje v Dakaru v Senegal oblikovala kot strategija kakovostnega izobraževanja za vse. V okviru velikega števila Unescovih aktivnosti na področjih vzgoje in izobraževanja je posebno pomembno vlogo odigralo poročilo tako imenovane Delorsove komisije Učenje, skriti zaklad (izšlo leta 1996 tudi v slovenskem prevodu). Ta knjiga je še vedno eno izmed najbolj citiranih del v sodobni vzgojno-izobraževalni literaturi, nanjo in na osrednjo formulacijo o »štirih stebrih učenja« se sklicujejo mnoge vlade, ko reformirajo svoje šolske sisteme. Nič manj pa številne ugotovitve v tej knjigi ne služijo strokovnjakom in oblikovalcem nacionalnih šolskih politik po vsem razvitem in nerazvitem svetu. Za Slovenijo pa je gotovo pomembno to, da je v Delorsovi ekspertni skupini sodelovala naša znanstvenica Aleksandra Kornhauser. Končno še omenimo dve pomembni deklaraciji novejšega datuma, ki bosta najverjetneje podlagi za dve novi mednarodni konvenciji, do katerih pa bo vodila še dolga in naporna pot prek ekspertnih srečanj, tematskih konferenc, ministrskih posvetov, odločanj na Izvršnem odboru in na zasedanjih Generalne konference do končnih ratifikacij v nacionalnih parlamentih. Gre za Univerzalno deklaracijo o človeškem genomu (1998) in za Univerzalno deklaracijo o kulturni raznolikosti (2001). Ne nazadnje omenimo še to, da je med pomembna področja svojega delovanja Unesco uvrstil tudi informacijsko družbo.

Mednarodni prostor dialoga

Podoba Unesca, ki jo zarisujejo njegovi dosedanja dosežki, opredeljuje mednarodni socialni prostor širokega dialoga na področjih, za katere je Unesco pristojen. Morda pa kaže omeniti, da je za to zunanjo podobo še nekaj javnosti manj vidnih dejavnosti. Unesco je namreč v času hladne vojne veliko prispeval k ohranjanju stikov med državami pripadniki različnih ideoloških sistemov. Zahvaljujoč tiemu Unescovemu posredovanju je bil marsikateri znanstvenik ali umetnik za železno zaveso obvarovan najhujših posledic. To dejavnost, ki pa ni odprta za široko javnost, Unesco nadaljuje še danes, saj Odbor za konvencije in priporočila redno obravnava primere sumov kršitve človekovih pravic ljudi s področij Unescovega delovanja. Sposobnost Unesca, da omogoča dialog tudi v primerih, ko se zdi, da je ta povsem nemogoč, se npr. kaže v tem, da se Palestinci in Izraelci lahko dogovorijo za spoštovanje pravic palestinskih otrok do šolanja in oboji skupaj podpišejo ustrezno deklaracijo, odločitev ali priporočilo Unesca. Drugih primerov tovrstnih akcij Unesca je še veliko, mi pa omenimo, da organizacija prispeva svoj delež tudi na področju jugovzhodne Evrope, ki je opredeljena kot eno izmed pokonfliktnih območij. Slovenska nacionalna komisija je posebej dejavna na tem področju, saj s tem hkrati prispeva k uresničevanju slovenskega nacionalnega interesa na zadevnem območju. Unescov program ROSTE izvaja program obnove raziskovalne dejavnosti na Balkanu, Slovenija pa v tem programu sodeluje kot država donatorica. V okviru »programa participacije« Slovenija vodi vrsto projektov na področju izobraževanja, denimo na področju državljanske vzgoje. Slovenski Urad za Unesco pa pomaga tudi pri obnovitvi nacionalnih komisij za Unesco na nestabilnih

območjih nekdanje Jugoslavije. Nacionalne komisije so sploh posebna oblika, ki je značilna za Unesco. Vsaka država članica sicer lahko oblikuje svojo komisijo v skladu z lastnimi potrebami, vendar na splošno velja, da se v nacionalnih komisijah prepletajo vladni in nevladni dejavniki in da so nacionalne komisije mesto srečevanja oblasti in civilne družbe – kajpak na področjih Unescovega delovanja.

Če bi hoteli izčrpnije prikazati Unescove dejavnosti, bi morali omeniti še vrsto posebnih ustanov, ki delujejo pod njegovim okriljem in so locirane na vseh koncih sveta. Ostanimo pri tem, da gre za ustanove (urade, institute, programe ipd.), ki skrbijo za zbiranje statističnih podatkov, za spremljanje stanja vseh stopenj izobraževanja po svetu, za standardizacije, nomenklature in določanje indikatorjev. V zadnjem času so opazni Unescovi prispevki na področju etike znanosti. Največ je sicer slišati za »bioetiko«, toda v okviru programa MOST so nastale že mnoge knjižice o etiki vrste znanosti, znanstvenih področij ali pa takih posebnosti kot je npr. etika v vesolju. Izredno veliko je tudi dejavnosti na področjih družbenih in humanističnih ved, pri čemer Unesco pogosto pritegne k sodelovanju vodilne mislece sveta. V tem okviru sta pomembna prizadevanje Unesca za dialog med religijami in posebna strategija na področju filozofije.

Naj končam ta prikaz, ki je kajpak daleč od tega, da bi bil izčrpen, še s poudarki, ki so zanimivi posebej za Slovenijo, kolikor jih nisem uspel poprej omeniti že sproti. Čeprav je Slovenija s svojimi strokovnjaki s področij izobraževanja, znanosti in kulture sodelovala pri Unescu tudi v okviru Socialistične federativne republike Jugoslavije, pa se je njena aktivnost z osamosvojitvijo bistveno razživila.⁶ Marsikdo, ki ga za trenutek zanima delovanje Unesca, se od njega umakne, ko izve, da Unesco ne »deli

⁶ To je bilo hkrati doseženo z zelo skromnimi sredstvi. Vse do leta 2001 je v Uradu Nacionalne komisije za Unesco profesionalno delala samo ena stalno zaposlena oseba (Zofija Klemen Krek, ki ji je treba priznati nemajhne zasluge za vidnost Slovenije v organizaciji), vse drugo delo pa je bilo opravljeno z bolj ali manj prostovoljnimi aktivnostmi.

denarja«. Organizacijo je namreč treba razumeti predvsem kot prostor mednarodne komunikacije. To pomeni, da Unesco financira projekte večinoma tako, da omogoči srečanja (konference, diskusije, delavnice ipd.) in sofinancira publikacije. V nekaterih revnejših državah pa prispeva tudi sredstva za skromno opremljanje šol ali kaj podobnega. V Sloveniji je poteklo že ničkoliko različnih mednarodnih posvetov na vseh področjih Unescovega delovanja (od npr. konference o pismenosti za 21. stoletje do konference o avtorskem pravu). Kot posebej vidno akcijo na področju znanosti omenimo Forum Bled, ki je, med drugim, gostil tudi samega Jacquesa Delorsa. Vsekakor pa tega zapisa ne bi mogli končati, če ne bi omenili mreže ASP (*Associated Schools Programme*), v kateri je Slovenija opažena kot ena od vodilnih držav. Gre za program spodbujanja tako imenovanih Unescovih šol, ki svoje šolsko in zunajšolsko dejavnost usmerjajo glede na Unescove ideale. V mednarodnem prostoru pa deluje mreža teh šol, ki se vse bolj širi (za zdaj vključuje kakih sedem tisoč šol). Slovenija je pri tem zelo ak-

tivna in pogosto posreduje izkušnje svojih »ASP-šol« v mednarodni prostor. Tako je, na primer, pomagala k oblikovanju takih šol v Namibiji. Če dodamo še prispevke Slovenije na področju hidrologije in krasoslovja, je to za majhno državo že kar zelo veliko. Vse to pa tudi pojasnjuje, zakaj se izplača biti v Unescu. Spričo vse bolj »tržne naravnosti« medijev, kar pomeni prevladovanje senzacionalističnega in kakorkoli že »udarnega« sloga poročanja, je Unesco kot organizacija, naravnana v pozitivno in tudi (glede na naravo področij svojega delovanja) intelektualno obarvano delovanje, medijsko manj vsakdanje navzoč. To pa nas ne sme zmotiti, da ne bi videli nenadomestljivega prispevka Unesca k ustvarjanju boljšega sveta.⁷

Povzetek

Unesco je bil uradno ustanovljen 16. novembra 1945 v Londonu, realno pa je organizacija začela delovati slabo leto za tem, ko je ustanovitev ratificiralo prvih dvajset držav. Danes je v Unesco včlanjenih 190

držav in šest pridruženih članic z različnimi mednarodnimi statusi. Med generalnimi konferencami, ki so sklicane vsake dve leti, je najvišji organ odločanja v organizaciji Izvršni odbor (*Executive Board*), ki ga sestavlja 58 izvoljenih držav članic, pri čemer je vsaka posamezna država izvoljena za mandat štirih let, vsake dve leti pa je polovica mest odprtih za nove volitve. Slovenija je bila na generalni konferenci leta 2003 izvoljena v Izvršni odbor Unesca. Unesco je danes »laboratorij idej in postavlja standardov, ki kujejo univerzalne sporazume o izstopajočih etičnih vprašanjih«. Organizacija je hkrati razdeljevalka informacij in znanj, ki naj pomagajo državam članicam ustvarjati človeške in institucionalne kapacitete na področjih vzgoje in izobraževanja, kulture in znanosti. Posebej pomemben vidik pri tem je, da se Unesco trudi prispevati k nastajanju pogojev za resnični dialog, ki temelji na spoštovanju skupnih vrednot in dostojanstva vsake civilizacije in kulture. V manj formalnem žargonu o Unescu govorimo kot o kolektivnem »svetovnem intelektualcu«.

Mag. Andreja Valič Zupan, Tehniški šolski center v Kranju

Letna konferenca in seminar Evropske zveze učiteljev zgodovine EUROCLIO v Latviji

V dneh od 11. do 17. aprila 2005 je v latvijskem glavnem mestu Rigi potekala letna konferenca in seminar Evropske zveze učiteljev zgodovine Euroclio, ki sva se ga udeležili dve predstavnici Društva učiteljev zgodovine Slovenije. Kljub mrzlemu in vetrovnemu vremenu je bilo enotedensko bivanje v Latviji prežeto z gostoljubnostjo domačinov, spoznanjem o hitrem gospodarskem in družbenem razvoju ter očitno odločnostjo, da Latvija nadaljuje začrtano pot v skupino uspešnih evropskih držav.

Osrednja tema seminarja se je dotikala vprašanja ravnotežja med lokalnim in globalnim pogledom pri poučevanju zgodovine. V uvodnem delu smo udeleženci iz več kot štiridesetih evropskih držav, ZDA, Kanade, Avstralije in Južne Afrike obiskali različne osnovne in srednje šole v Rigi. Gimnazija Zolitude, ki sem jo spoznala na študijskem obisku, je dvojezična osnovna in srednja šola v blokovskem naselju v predmestju Rige. Dijaki pri pouku uporabljajo latvijski in ruski jezik. Prisostvovali smo živahni uri

⁷ Zelo veliko informacij o Unescu je seveda dostopnih (predvsem v angleščini ali francoščini) na Unescovih spletnih straneh www.unesco.org.

Fotografija 1: Med uro zgodovine v latvijski gimnaziji Zolitude.

zgodovine, kjer je petindvajset dijakov dvanajstega razreda (primerljivo z dijaki četrtega letnika slovenskih srednjih šol) v skupinah obravnavalo povojni razvoj Sovjetske zveze. O ravnanju Stalina, Hruščova, Brežnjeva in drugih sovjetskih veljakov po letu 1945 so poročali zelo previdno in zadržano. Nastal je vtis, kot da se je sovjetska diktatura dogajala v neki drugi deželi nekim drugim ljudem. Obiskovalci smo pogrešali aktualizacijo in empatijo, morda pripovedi ljudi, ki se še vedno zelo dobro spominjajo časov sovjetskega komunizma. Glede na umeščenost šole v ruski okoliš bi bile pripovedi prav gotovo imeniten ustni vir.

Opremljenost šole, ki ima lasten bazen, fitnes, multimedijsko učilnico, šolski muzej in kapelo, je bila za obiskovalce prijetno presenečenje. Na vprašanje o verski vzgoji v Latviji je ravnateljica pojasnila, da ima po novem zakonu, sprejetem v lanskem letu, vsak dijak možnost izbirati med poukom verske vzgoje in etike. V državi je uradno priznanih pet veroizpovedi (pravoslavna, katoliška, luteranska, baptistična in judovska), ki imajo pravico do verskega pouka v javnih šolah.

Obiskom v šolah je sledila živahna izmenjava mnenj med udeleženci konference, saj smo vsi po vrsti ugotavljali podobnosti in razlike med evropskimi ter svetovnimi

Fotografija 2: Živahno vzdušje v eni od številnih delavnic za učitelje.

šolskimi sistemi. Število let obveznega šolanja, pogledi na vlogo naravoslovja in družboslovja, odnos do javnih in zasebnih šol, prehajanje na visokošolski in univerzitetni študij ter mnoge druge značilnosti ločujejo šolske sisteme med seboj, družijo pa jih nenehno prenavljanje in prilagajanje spremenjenim razmeram v vedno bolj globalizirani in storilnostno naravnani družbi. Poučevanje zgodovine v Evropi se prilagaja novim časom ter povezuje z drugimi družboslovnimi in humanističnimi vedami. Kljub uvajanju evropske dimenzije pri pouku zgodovine pa je v tem trenutku zaznaven vedno močnejši trend poudarjanja nacionalne zgodovine v evropskih državah.

Pestra predavanja, delavnice, obiski muzejev in univerze so se nadaljevali v naslednjih dneh. Učitelji zgodovine iz številnih držav so predstavljali svoje projekte, med katerimi je posebno pozornost vzbudil projekt z naslovom Navadni ljudje v nenavadni deželi, ki povezuje tri države nekdanje Jugoslavije: Hrvaško, Srbijo ter Bosno in Hercegovino. V projektu kot svetovalci in koordinatorji sodelujejo tudi slovenski učitelji zgodovine.

Problemi poučevanja o obdobju komunizma niso navzoči zgolj v nekdanjih državah izza železne zaves, marveč se z njimi srečujejo tudi učitelji v Zahodni Evropi. Naj o tem obdobju molčimo, naj se ga sramujemo, naj ga obravnavamo kot družbeni eksperiment ali kot dobro idejo, ki se je pokvarila v praksi? Latvijski učitelji in kustosi Muzeja okupacije Latvije 1919–1991 so se s skupnimi močmi lotili projekta, ki obdobje sovjetske in nemške okupacije prikazuje z najrazličnejših platí. S pomočjo delovnih listov za učence in dijake ter obiski muzeja poskušajo obdobje, ki je v javni zavesti definirano kot čas okupacije, predstaviti kot čas usodnih odločitev in številnih dilem z vsemi razsežnostmi njegove pestrosti in raznolikosti.

Široko zastavljena tema konference je omogočila pregled mnogih dimenzij pouka zgodovine. Čas in prostor v zgodovini, zgodovinski stereotipi, Evropa v lokalni zgodovini, zgodovina ozemlja, etnična ali državna zgodovina, prihodnost pouka zgodovine v Evropi so le nekateri pomembnejši naslovi tematskih sklopov, ki smo jih obravnavali udeleženci konference. Kako pomembno je poučevanje zgodovine pri razvijanju strpnosti, kritičnega razmišljanja, multikulturalnosti, evropske dimenzije in identitet (evropske in nacionalne), je v svojem govoru poudarila tudi predsednica Latvije Vaira Vike-Freiberga, ki nas je obiskala predzadnji dan seminarja.

Zadnji dan je bil namenjen letni konferenci Evropske zveze učiteljev zgodovine Euroclio, ki združuje že šestdeset organizacij iz šestinštiridesetih držav. Predsednica Manuela Carvalho je poudarila živahno dejavnost Evropske zveze učiteljev zgodovine, ki s številnimi projekti na vsej evropski celini in zunaj njenih meja uresničuje temeljne cilje svojega delovanja: podpiranje poučevanja zgodovine za utrjevanje miru, stabilnosti, demokracije in kritičnega razmišljanja, utrjevanje evropske dimenzije v poučevanju zgodovine in intelektualne svobode učiteljev

Fotografija 3: Udeleženci evropske konference smo sklenili nova prijateljstva in izmenjali svoje izkušnje.

zgodovine, širjenje medsebojnega razumevanja, informacij in sodelovanja ter spodbujanje izmenjave mnenj in druženje učiteljev zgodovine.

Druženje učiteljev zgodovine v Latviji se je sklenilo z ekskurzijami v pomembnejše zgodovinske kraje v bližini

Rige ter povabilom na naslednje srečanje leta 2006 na Malti, kjer bo v ospredju uporaba zgodovinskih spretnosti in konceptov v razvoju evropskega državljanstva.

Društvo učiteljev zgodovine Slovenije ostaja še naprej tesno povezano z Evropsko zvezo učiteljev zgodovine, mag. Jelka Razpotnik pa članica predsedstva Euroclio. Euroclio in njegovo delovanje bomo imeli priložnost še bolje spoznati marca leta 2007, ko bomo slovenski učitelji zgodovine na Bledu gostili letno konferenco in seminar Evropske zveze učiteljev zgodovine. O temi seminarja se še dogovarjamo, svojo podporo pa so že obljubili minister za šolstvo in šport dr. Milan Zver, evropski komisar za znanost in raziskave dr. Janez Potočnik, veleposlanik Evropske unije v Sloveniji, predstavniki Zavoda RS za šolstvo in druge institucije na Slovenskem in v Evropi. Vabljeni ste vsi učitelji zgodovine, ki bi želeli kolegom iz vse Evrope predstaviti primere dobre prakse ali se udeležiti strokovnega izpopolnjevanja, ki bo del evropskega seminarja sredi marca leta 2007 na Bledu. Za več informacij sem na voljo na naslovu: andreja.valic@guest.arnes.si.

Vojko Kunaver, Zavod RS za šolstvo

Osmo leto tekmovanja iz znanja zgodovine v osnovni šoli

V šolskem letu 2004/05 smo že osmič organizirali tekmovanje iz znanja zgodovine. Tema tokratnega tekmovanja je imela naslov »Slovenci in svet med leti 1914–1939«.

Glavni namen tega tekmovanja je bil osvetliti nekatere pomembna vprašanja, ki se nanašajo na slovensko zgodovino v tem obdobju. Poleg učbenikov smo kot tekmovalno literaturo dodali tudi vrsto zanimivih člankov in knjig, ki se nanašajo na to obdobje. Naša želja je bila, da bi osnovnošolci poglobili in razširili svoje znanje iz slovenske zgodovine tega obdobja, še zlasti pa bi spoznali velike dosežke, ki smo jih dosegli na področju športa, umetnosti, arhitekture in znanosti. Leon Štukelj, Stanko Bloudek, Jože Plečnik so le nekatera od tistih imen, ki so v medvojnem obdobju zelo zaznamovala ves slovenski prostor in s svojimi dosežki in stvaritvami Slovence popejlja ob bok drugim evropskim narodom. Prav tako je bil to tudi čas, ko zaživi Univerza v Ljubljani in s svojim delom odločilno vpliva na nov rod šolanih strokovnjakov med obema vojnoma pri nas.

V želji, da bi se mladi čim bolj vživeli v podobo tega časa, smo torej v ospredje postavili problem slovenskega človeka in njegovo življenje med obema vojnoma, politična in vojaška zgodovina pa nas je zanimala le v prvem

delu, ko smo opozorili na trpljenje naših ljudi v času prve svetovne vojne (poudarek smo dali soški fronti) in na negotovost tik po njej. V tem kontekstu smo se morali dotakniti negotove usode Slovencev v zvezi z mejnimi vprašanji in še zlasti opozoriti na veliko vlogo generala Maistra in njegovih borcev za severno mejo.

Da bi osnovnošolci čim bolj celovito spoznali to obdobje z različnih perspektiv, smo jim v literaturi navedli tudi novejšo delo o življenju podjetnika Matka Curka kot primer dela, ki se dotika problematike nastajajočega slovenskega podjetništva.

Na tokratnem tekmovanju se nismo pretirano ukvarjali s političnimi razmerami tega časa, ker se nam je zdelo, da je za osnovnošolce pomembnejše osvetliti življenje in razmere, v katerih so živele njihovi babice in dedki, kot pa sama politika. S tem smo tudi sledili modernim trendom evropskega pouka zgodovine, ki poudarjajo premik od politične in vojaške zgodovine k zgodovini »povprečnega« človeka, k umetniškimi, znanstvenim in družbenim dosežkom tega obdobja.

Zasnova obeh testnih pol je bila torej zasnovana glede na zgoraj opisana dejstva. Pri snovanju nalog smo skušali v čim večji možni meri vnesti vse tiste elemente, ki spodbu-

jajo in razvijajo procesno razmišljanje. Tekmovalke in tekmovalci naj bi ob nalogah razmišljali, ugotavljali, analizirali in sklepali. Prav zaradi tega so bile naloge po svoji strukturi različno sestavljene, vsebovale so odlomke iz virov in literature, iz katerih je bilo treba izpeljati ugotovitev, treba je bilo analizirati grafe ali iz slikovnega gradiva razbrati odgovor na vprašanje. Pri sestavljanju smo se trudili, da bi čim več nalog spraševalo »zakaj«, ne pa »kdo« in »kdaj«.

Prav zaradi tega so naloge zanimive in spodbudno je, da si jih vedno več naših učiteljev jemlje tudi kot primer za sestavo svojih testnih nalog. To pa je dober znak, da se pouk zgodovine vse bolj premika iz transfernih k procesnim znanjem.

Težko je na pamet ocenjevati, kolikšen je vpliv sodobnih pristopov pri snovanju tekmovalnih nalog na sam pouk, upam pa si trditi, da je velika večina učiteljev zgodovine z nalogami in s konceptom tekmovanja zadovoljna. To nam kažejo tudi rezultati ankete, ki smo jo izvedli pred dvema letoma in v kateri so se učitelji pohvalno izrekli o našem pristopu k izvedbi tekmovanja, pa tudi o sami zasnovi nalog.

Letošnje tekmovanje je bilo glede na število udeležencev približno enako kot že vsa prejšnja leta. Tekmovalo je

nekaj manj kot deset tisoč osnovnošolcev, na tekmovanju pa sodelujejo vse slovenske osnovne šole. Nekaj več kot 3500 je bilo dobitnikov bronastih priznanj, 640 srebrnih in 192 zlatih. Treba pa je omeniti, da se tekmovanja niso udeležili le tekmovalke in tekmovalci iz zaključnega razreda osemletne ali devetletne osnovne šole, pač pa tudi približno 10 % tistih iz osmega razreda devetletke, ki se s tekmovalno problematiko (Slovenci in svet 1914–1939) pri rednem pouku še sploh niso srečali. Iz tega lahko sklepamo, da je interes za tekmovanje velik in da je vendarle med tekmovalkami in tekmovalci tudi precejšen delež tistih, ki se za udeležbo na njem ne odločajo zgolj zaradi točk pri vpisu v srednjo šolo.

Tudi to leto je tekmovanje organizacijsko in tehnično potekalo brez večjih zapletov, čeprav je res, da bomo morali tudi v prihodnje še bolj izpopolnjevati točkovnike in popraviti tudi nekatere točke pravilnika o tekmovanju. Sodelovanje z učitelji je bilo tudi letos kot vsa leta do sedaj zelo korektno in prav njim gre velika zahvala, da so dobro poskrbeli tako za pripravo tekmovalk in tekmovalcev kot tudi za samo izvedbo osmega tekmovanja iz znanja zgodovine v osnovni šoli.

Mag. Andreja Valič Zupan, Tehniški šolski center v Kranju

Četrto srednješolsko državno tekmovanje iz znanja zgodovine

V soboto, 2. aprila 2005, so se v Tehniškem šolskem centru v Kranju zbrali srednješolci iz štiriinšestdesetih slovenskih srednjih šol, da se pomerijo v znanju zgodovine.

Fotografija 1: Vrvež v šolski avli v času odmora med pisnim in terenskim delom tekmovanja.

Tema letošnjega tekmovanja je bila **Industrializacija v 19. stoletju**, ki je obenem tudi ena od maturitetnih tem za leto 2005. V čudovitem sončnem vremenu je na Zlatem polju, kjer stoji šolsko poslopje TŠC Kranj, vrvelo že zgodaj zjutraj, ko so prispele prve ekipe skupaj s svojimi mentorji. V imenu ministra RS za šolstvo in šport dr. Milana Zvera je mlade zgodovinarje pozdravila Metka Zevnik, v. d. direktorice Direktorata za osnovne šole in vrtce. Ob spodbudnih besedah direktorice in ravnateljice TŠC Kranj Andreje Pogačnik ter zvokih glasbe so se tekmovalci razšli po razredih, kjer so v eni uri pisnega preverjanja razgmili svoje znanje o industrializaciji.

Po prigrizku je bilo na vrsti terensko delo. Ekipe dijakov so pohitele na ulice Kranja, kamor so jih usmerjala pisna navodila. Spoznavali so staro mestno jedro, območje stare elektrarne in Majdičevega mlina ter kranjski industrijski bazen ob reki Savi. Medtem so njihovi mentorji že popravljali teste s pisnega preizkusa. Po prihodu ekip s terena in kosilu je sledilo predvajanje prvega slovenskega celovečernega filma V kraljestvu Zlatoroga iz leta 1931, ki ga je z glasbeno spremljavo oplemenitil znani slovenski tolkalec Zlatko Kaučič.

Fotografija 2: Ob šolskem igrišču, kjer so tekmovalci odhajali na terenski del in oddajali izpolnjene vprašalnike.

Fotografija 3: Podelitev priznanj najboljšim mladim zgodovinarjem.

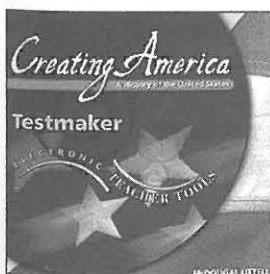
Nestrpno pričakovana razglasitev rezultatov je postregla z nekaterimi presenečenji. Sedem dijakov je prejelo zlata, triindvajset dijakov srebrna, vsi sodelujoči pa bronasta priznanja. Prvo mesto med najboljšimi mladimi zgodovinarji in najvišje število točk je dosegel Dominik Zver iz Dvojezične srednje šole Lendava (mentorica prof. Silvija Hajdinjak Prendl), drugo mesto je osvojil Matej Jemec iz Gimnazije Škofja Loka (mentorica prof. Sonja Gartner), tretje mesto pa si delijo Larisa Čehovin iz Gimnazije Celje – Center (mentorica prof. Barbara Arzenšek), Petra Miklič iz Gimnazije Ledina (mentorica prof. Darja Mlakar), Matjaž Zadnik iz Gimnazije Piran (mentorica prof. Sonja Bizjak), Simona Medved iz Gimnazije Ptuj (mentor prof. Boštjan Šeruga) ter Tomaž Mesar iz Gimnazije Šolskega centra Nova Gorica (mentorica prof. Katja Mahorčič).

V ekipnem seštevku je bila najboljša šola Gimnazija Celje – Center (mentorica prof. Barbara Arzenšek), na drugem mestu je bila ekipa Gimnazije Ledina (mentorica prof. Darja Mlakar) tretje mesto pa si delita Gimnazija Škofja Loka (mentorica prof. Sonja Gartner) in Šolski center Postojna (mentorica prof. Sonja Škrli Počkaj). Najboljši mladi zgodovinarji so poleg priznanj prejeli tudi praktične nagrade.

V Društvu učiteljev zgodovine Slovenije, ki je poleg šole, kjer poteka tekmovanje, vsakoletni organizator tekmovanja, ugotavljamo vedno večje število mladih, ki želijo preizkusiti svoje znanje na tekmovanju mladih zgodovinarjev. Izjemno množična so šolska tekmovanja, kjer prejmejo bronasta priznanja vsi tekmovalci, ki dosežejo več kot 90 % točk. Število mladih zgodovinarjev, ki so sodelovali na zaključnem tekmovanju v Kranju, je preseglo pričakovanja. Najboljšim dvesto petindvajsetim udeležencem kranjskega tekmovanja moramo prišteti v povprečju pet tekmovalcev z bronastim priznanjem na vsaki izmed sodelujočih šol ter dodati še vse druge tekmovalce, ki so sodelovali na šolskih izbirnih tekmovanjih. Tako dobimo presenetljivo množico srednješolcev, ki so se v letošnjem šolskem letu pomerili v znanju zgodovine. Zanimanje mladih in pripravljenost njihovih mentorjev, da svoje strokovno znanje usmerijo v pripravo svojih dijakov na tekmovanje ter sodelujejo pri popravljanju pisnih preizkusov na državnem tekmovanju, zavezuje organizatorje tekmovanja k še boljšim pripravam in izvedbi tekmovanja. Dosedanji organizatorji državnih tekmovanj smo si zato obljubili izmenjavo izkušenj in oblikovanje koristnih napotkov za prihodnja leta.

CD-ROM Test maker. Electronic Teacher tools. Creating America.

A History of the United States, McDougal Littell, 2001

CD-ROM z naslovom Izdelovanje testov, Elektronski pripomoček za učitelje se nanaša na zgodovino Združenih držav Amerike oz. istoimenski učbenik. CD-ROM je izredno zanimiv, saj vključuje celotno didaktično-metodično gradivo,

ki ga učitelj lahko uporabi za pripravo učne ure ter tudi možnosti izbire različnih že pripravljenih aktivnosti učencev. Sestavljen je iz dveh delov.

Prvi del omogoča sestavljanje testov. CD-ROM že vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na zgodovino Amerike in so razdeljena v 32 poglavij. Za vsako poglavje so že postavljeni naslednji tipi nalog: esejske naloge, naloge objektivnega tipa: naloge dopolnjevanja, naloge urejanja,

naloge alternativne izbire (pravilno/napačno) in naloge z izbirnimi odgovori. Pri vsakem vprašanju pa je prikazan tudi možen odgovor, nivo vprašanja (nižji ali višji) in tudi predmetna sposobnost, ki jo to vprašanje preverja. Najpomembnejše sposobnosti, ki jih vprašanja preverjajo, so povezane z znanjem, razumevanjem, analizo, primerjavo, razlago, vrednotenjem, interpretacijo, klasifikacijo in organizacijo podatkov, dogodkov in procesov. Učitelj lahko izbira naloge, jih kopira v posebno okno, na koncu pa tiska. Računalnik pa poskrbi za obliko testa.

Drugi del pa je elektronski pripomoček. Vsebuje približno 2000 strani metodičnega gradiva, ki se nanaša na 32 poglavij ameriške zgodovine (od leta 1500 do konca 20. stoletja). Za uporabo je treba namestiti Adobe Acrobat Reader 4.0 in Netscape Navigator 4.08. CD-ROM vsebuje raznoliko metodično gradivo, npr. različne naloge, ki se nanašajo na pisne in slikovne vire, grafične predstavitev učne vsebine, naloge za kritično razmišljanje (v obliki barvnih prosojnic), učne liste z različnimi nalogami, primere učnih priprav, primere interdisciplinarnih projektov, medpredmetnih povezav in alternativnega ocenjevanja ter raziskovalne naloge, standardne teste itd. Metodičnega gradiva je veliko, vendar pa program omogoča, da

učitelji sistematično izbirajo gradivo po poglavjih ali pa po vrstah gradiva. Celotno gradivo pa je tudi prevedeno v španski jezik. Založba dovoljuje tiskanje in fotokopiranje določenih strani iz CD-ROM-a za šolsko uporabo. Elektronski pripomoček tako omogoča, da učitelj pripravi učno uro s pomočjo tega gradiva. CD-ROM tudi omogoča, da učitelji shranjujejo izbrano metodično gradivo po dnevih, saj vključuje tudi koledarček.

CD-ROM je neverjeten, saj vsebuje učne priprave, prosojnice, učne delovne liste, skratka vse, kar potrebuje učitelj za poučevanje. Učni delovni listi pa vključujejo raznovrstne naloge, ki razvijajo tudi višje kognitivne elemente oz. zgodovinsko mišljenje. CD-ROM je zanimiv tudi iz didaktično-metodičnega stališča, saj predstavlja raznovrstne aktivnosti, dejavnosti in naloge, ki se nanašajo na učbeniško vsebino. Vsak učitelj lahko že pripravljene naloge in učne liste spremeni ter prilagodi posebnostim učencev.

Informacije o tej založbi se lahko dobijo tudi na: <http://www.mcdougallittell.com>, kjer so za učbenik o ameriški zgodovini 'Creating America' na voljo tudi primeri nalog, aktivnosti, učnih listov, učnih priprav ipd.

Dr. Danijela Trškan

Šole naših babic. Izobraževanje deklet v Ljubljani.

**Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana
in Slovenski šolski muzej, 2003.**

Videokaseta, dolžina: 20 minut.

Leta 2000 so v Arhivu Republike Slovenije pripravili razstavo Šole naših babic s podnaslovom Izobraževanje deklet v Ljubljani. Ob razstavi se je porodila ideja za snemanje istoimenskega izobraževalnega filma, za katerega so scenarij napisale Nataša Budna Kodrič, Tatjana Hojan in Aleksandra Serše, posnet pa je bil v produkciji Arhiva Republike Slovenije in s sodelovanjem Zgodovinskega arhiva Ljubljana ter Slovenskega šolskega muzeja. Film je bil dokončan leta 2003, vključuje pa posnetke starih dokumentov, fotografij in sodobnih posnetkov Ljubljane, ki se vsebinsko nanašajo na temo.

Pred šolsko reformo Marije Terezije so se dekleta izobraževala doma, premožnejša pa tudi v zasebnih in samostanskih šolah. Ljubljanska dekleta so imela možnost izobraževati se pri klarisah od leta 1648 in pri uršulinah od leta 1703. V Ljubljani je v 17. stoletju delovalo sedem mešanih ljudskih šol, v katerih so poučevali dečke in deklice. Šolska reforma Marije Terezije leta 1774 je uvedla obvezno šolanje obeh spolov ne glede na stan. Kljub re-

formi pa je trajalo še več kot 150 let, da je obvezno šolanje zaživelo tudi v vsakdanjem življenju. Dekliške ljudske šole so po reformi Marije Terezije delovale pri samostanih, župniščih, zasebnih učiteljicah in lastnikih tovarn. Prva slovenska dekliška šola je bila ustanovljena leta 1875 pri sv. Jakobu v Ljubljani; delovala je poleg nemške. Po potresu 1895 so jo preselili v novo stavbo, v kateri danes deluje Zavod Janeza Levca. Sestre uršulinke so pri šolanju ljubljanskih deklet odigrale pomembno vlogo. Vdile so vrtec, notranjo in zunanjo ljudsko šolo, gospodinjstvo šolo in učiteljsko. Delovale pa so tudi zasebne dekliške šole, med katerimi je znana šola v sirotišnici pri zavodu baronice Lichtenthurnove, v kateri so se lahko šolale revnejše deklice. Znana gojenka te šole je bila poznejša pisateljica Zofka Kvedrova. Delovali pa sta tudi dve ljudski šoli za otroke delavk ljubljanske tobačne tovarne in predilnice.

Dekleta so se lahko šolala tudi v meščanskih šolah kot višji obliki ljudskih šol. Več meščanskih šol je bilo usta-

novljenih po prvi svetovni vojni, delovale pa so kot nižje srednje šole.

Dekleta so se lahko izobraževala tudi v industrijskih šolah, kjer so se urile zlasti v ročnih spretnostih, kot je bilo na primer vezenje. V teh šolah so poučevale žene učiteljev. Prva takšna šola je bila ustanovljena leta 1781 pri šempetrski ljudski šoli, najbolj znana pa je delovala pri uršulinkah. Industrijske šole so ob koncu 19. stoletja zamenjale prave obrtne šole. V njih so dekleta poučevali ročnih del, gospodinjstva in krojenja ter šivanja oblek. Prva obrtna šola za dekleta je bila ustanovljena leta 1888, delovala pa je v Gruberjevi in sosednji Virantovi palači. Zaradi pomanjkanja prostora in z odločilno pomočjo tedanjega župana dr. Iva Hribarja, ki je bil zelo naklonjen izobraževanju žensk, so leta 1911 odprli novo poslopje obrtnih šol na Mirju ob Aškerčevi cesti, kamor se je preselila tudi obrtna šola za dekleta. V tem posloppju deluje več šol še danes.

Najstarejše strokovne šole s slovenskim učnim jezikom so bile babiške šole. Znale so bile tudi gospodinjске šole, prvo pa so odprle uršulinke. Ženske so se lahko šolale tudi na trgovskih šolah.

Gimnazije in fakultete so skoraj do konca 19. stoletja ostajale za dekleta zaprte. Veljalo je celo prepričanje, da se dekleta niso sposobna šolati na gimnazijah, kaj šele na fakultetah. Priporočali pa so jim izobraževanje na srednjih šolah za dekleta, licejih in na učiteljskih. Slednja so dekletom nudila višjo izobrazbo, zaposlitev, zaslužek in neodvisnost. Znana ljubljanska učiteljica in izobraževalna dama, kot so jo imenovali, Marija Wessner je v tem času pomen izobraževanja deklet ocenila v ženski samostojnosti. Ob koncu 19. stoletja pa so v habsburški monarhiji dovolili končati gimnazije in fakultete tudi že prvim ženskam. Prva slovenska zdravnica v tem času je postala Eleonora Jenko Groyer. Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila v Ljubljani leta 1919 ustanovljena slovenska univerza, na kateri je leta 1923 diplomiralo tudi prvih deset študentk.

Videokaseto je možno kupiti v Arhivu Republike Slovenije na Zvezdarski ul. 1 v Ljubljani (<http://www.si-gov.si/ars/>).

Vilma Brodnik

Šolska kronika 2003

– zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje

Slovenski šolski muzej, 2003, 1. in 2. številka, 392 strani, fotografije, slike.

Leta 2003 sta v Šolskem muzeju izšli dve številki Šolske kronike. V prvi številki lahko med drugim preberemo še posebej zanimiv članek o metodiki pouka fizike pred 120 leti. Gre za nasvete Franca Hauptmana, kako poučevati fiziko v smislu urjenja učencev v razmišljanju in sklepanju, ki jih je objavljial v učiteljskem listu Popotnik med leti 1883/84. Za čas, v katerem je Hauptman učil, so bili njegovi nasveti, kot omenja tudi avtor prispevka, revolucionarni, saj je takrat štel predvsem faktografsko znanje.

V prvi številki lahko preberemo tudi zanimive prispevke iz rubrike Drobtnice iz šolske preteklosti.

Druga številka Šolske kronike je obsežnejša in v celoti posvečena šolskim kaznim od srednjega veka do danes. Celotna številka šolske kronike se pravzaprav navezuje na razstavo »Stara šola novo tepe: od strahu božjega do otrokovih pravic«, ki je bila na ogled v šolskem muzeju leta 2003. Članek z naslovom Šolske kazni ob uvajanju osnovne šole na Slovenskem nas popelje v čas druge polovice 18. stoletja, v čas, ko je razsvetljena absolutistka Marija Terezija vpeljala splošno šolsko obveznost. Tako je bila postavljena organizacija šolskega sistema, njegovo delovanje, določena so bila glavna načela, cilji in nor-

me poučevanja ter dela v šoli. Takoj po uvedbi splošne šolske obveznosti je izšla Metodna knjiga, katere glavni avtor je bil opat Ignacij Felbiger. V prvem delu knjige so zapisana splošna in podrobna metodična ter didaktična navodila o poučevanju posameznih predmetov, drugi del knjige vsebuje natančna določila o učiteljih, njihovih obveznostih in dolžnostih, tretji del pa vsebuje predpise s področja osnovnega šolstva. Iz članka lahko izvemo, kakšna so bila v tem času vzgojna načela in predpisi, kaj je bilo in česa ni bilo dovoljeno kaznovati, kakšni načini kaznovanja so bili dovoljeni in kateri ne.

Proti koncu 19. stoletja, še posebej pa na prelomu stoletja in pred letom 1918, so avtorji prispevkov v pedagoških časopisih že zelo intenzivno razpravljali o telesnih kaznih v šoli. Poleg prispevkov, ki so zagovarjali telesne kazni, je bilo vse več člankov, ki so jim nasprotovali. Zelo zanimiv podatek je, da se je po letu 1910 začelo omenjati, da bi učenci sami oblikovali pravila v razredu, zanje odgovarjali in celo sodelovali pri izrekanju disciplinskih kazni. Velika prelomnica v izrekanju kazni je bilo obdobje po koncu 2. svetovne vojne. Telesna kazen je bila z zakonom prepovedana, vendar so se je učitelji v prak-

si še vedno posluževali, namesto nje pa so uvedli opomine, ukore in kot najhujšo kazen v srednji šoli – izključitev.

Iz člankov lahko izvemo, da so bile v preteklosti v šoli štiri oblike kaznovanja: telesne kazni (lasanje, pretepanje s palico, zaušnice ter klečanje v kotu), sramotilne kazni (sramotilni napisi, stanje v kotu, klečanje v kotu), zapor po šoli ter zmerjanje. Prispevki nas podrobno seznani tudi z različnimi pogledi na kazni v različnih zgodovinskih obdobjih vse do današnjih dni.

Vsi prispevki, še posebej pa rubrika Spomini na šolo, so lahko učitelju bogat vir, ki ga lahko uporabi tudi pri pouku zgodovine zlasti ob temah, ki se nanašajo na šolo in izobraževanje v posameznih zgodovinskih obdobjih. Učencem lahko s citiranimi odlomki besedil ali s krajšimi povzetki člankov ter zanimivim slikovnim gradivom omogočimo, da sami raziščejo in sklepajo o oblikah šolskih kazni v preteklosti in jih primerjajo z današnjimi.

Sonja Bregar

Jelka Melik, Mateja Jeraj: Spoznajmo Ljubljano. Vodnik po mestu za otroke (male in velike).

Tehniška založba Slovenije, 2005.

128 barvnih strani, fotografije, rekonstrukcije, slike, zemljevidi

Avtorici dr. Jelka Melik in dr. Mateja Jeraj, obe iz Arhiva Republike Slovenije, sta napisali nov in zanimiv vodnik po naši prestolnici. Pogled v kataloge in baze podatkov COBISS/OPAC v Narodni in univerzitetni knjižnici nam sporoča, da je bil prvi t. i. Praktični vodnik po Ljubljani izdan ob IV. velikem ljubljanskem sejmu avgusta leta 1924. Omeniti velja tudi Vodnik po Ljubljani s podnaslovom Tujsko-prometna propagandna brošura, ki ga je leta 1931 uredil in založil Guido Zupan. Poseben vodnik pa je leta 1930 izšel tudi za ljubljanska pokopališča. Ob začetku druge svetovne vojne je leta 1941 izšel tudi kartografski vodnik Piccola guida di Lubiana. Po drugi svetovni vojni je bilo o naši prestolnici napisanih več vodnikov. Prvi nosi letnico 1965 in je delo Jožeta Javorška v obliki kulturnozgodovinskega eseja, ki je doživel tudi filmsko priredbo v več nadaljevanjih. Leta 1989 pa je Breda Mihelič napisala nov vodnik, ki je bil večkrat ponatisnjen tudi v angleščini, nemščini in italijanščini. V devetdesetih letih preteklega stoletja so izšli še trije kakovostni vodniki po Ljubljani, kot so Sprehodi po stari Ljubljani dr. Ivana Stoparja, ki je doživel tudi filmsko upodobitev v več nadaljevanjih, nadalje Plečnikova Ljubljana dr. Petra Krečiča in Ljubljanske metamorfoze Darinke Kladnik, ki je bila leta 2004 ponovno izdana z naslovom Preobrazbe Ljubljane. Leta 2001 je izšel Arhitekturni vodnik po moderni Ljubljani, leto pozneje pa Arhitekturni vodnik po Ljubljani s ponatisi in prevodom v angleščino.

Vodnik Spoznajmo Ljubljano tako nadaljuje dokaj bogato tradicijo pisanja vodnikov po našem glavnem mestu. Avtorici v uvodu razložita teorije o izvoru imena naše prestolnice kot tudi pripovedko o njenem nastanku, povezanim z Argonavti. Sledi pregled zgodovine na ljubljanskem

prostoru od prazgodovine, prek starega veka z rimskim obdobjem, srednjega veka in nato 16., 17., 18., 19. in 20. stoletja. Nato nas avtorici popeljeta na sprehode po bolj znanih in pomembnih ljubljanskih ulicah in trgih, nas vodita prek znanih ljubljanskih mostov, nato pa se skupaj sprehodimo po ljubljanskih parkih in vrtovih. Sledi sprehod mimo stavb, v katerih domujejo različni organi državne oblasti od Državnega zbora, vladne palače, sedežev predsednika republike in predsednika vlade, do sedežev ministrstev in posameznih ambasad, sodišč in Arhiva Republike Slovenije. V naslednjih dveh poglavjih obiščemo znane ljubljanske cerkve in gledališča, Opero, Slovensko filharmonijo in Cankarjev dom. Poučen je obisk ljubljanskih muzejev in galerij, Ljubljanskega, Tivolskega in Cekinovega gradu, posameznih dvorcev in palač, sledi sprehod mimo pomembnih hiš v mestu, kot so na primer mestna hiša, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Nebotičnik in Cukrarna. Proti koncu pa obiščemo še trgovine, gostilne in hotele, glavni živilski in boljši trg ter si oddahnemo ob vodnjakih in vodomelih. Avtorici vodstvo po Ljubljani skleneta še z obiskom pomembnih spomenikov in pokopališča Žale ter predstavita nekaj za Ljubljano pomembnih mož in eno samo predstavnico ženskega spola, pesnico Lily Novy.

Vodnik Spoznajmo Ljubljano je pisan v poljudnem in prijaznem slogu in namenjen v prvi vrsti otrokom, pa tudi odraslim, ki jih zanima zgodovina naše prestolnice. Pri naša veliko zanimivih in uporabnih podatkov iz zgodovine in sedanosti našega glavnega mesta in ga zato priporočam tudi učiteljem zgodovine pri pripravi na ekskurzije in terensko delo po Ljubljani.

Vilma Brodnik

Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju

Zgodovinski arhiv Celje, 2005, 103 strani, fotografije, zemljevidi, preglednice. Zgoščenka s fotografijami

Med 21. 12. 2004 in 31. 3. 2005 je bila v Zgodovinskem arhivu Celje razstava z naslovom **Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju** avtoric Bojane Aristovnik iz Zgodovinskega arhiva Celje in Tatjane Kač iz Osrednje knjižnice Celje. Ob razstavi sta izšla tudi istimenski zbornik prispevkov in zgoščenka s fotografijami, ki prikazujejo poplave v Celju v 20. stoletju.

Zbornik prinaša osem prispevkov. V prvem z naslovom **Nezadržno čez bregove strug ... Poplave v Celju v 20. stoletju** avtorici Bojana Aristovnik in Tatjana Kač kronološko prikazeta poplave, ki so skozi zgodovino povzročile v Celju in okolici veliko materialno škodo in terjale celo človeške žrtve. Prispevek začneta z omembo prve izpričane poplave iz leta 270, ko je Savinja spremenila tok in pokopala v strugo nagrobne spomenike znamenitih Celjanov. Za srednji vek ni ohranjenih poročil o poplavih. Številna poročila pa so znova ohranjena za novoveško obdobje ter zlasti za 19. in 20. stoletje, ko so dokumentirana še s fotografijami. Odlika prispevka so tudi številni odlomki iz časopisnih poročil o poplavih. V tridesetih letih 20. stoletja so začeli Savinjo in njene pritoke načrtno regulirati, začetki regulacijskih ukrepov pa segajo že v konec 19. stoletja. Kljub temu pa je Savinja poplavljala tudi še po regulaciji. Veliko škodo so poplave na Celjskem povzročile tudi leta 1998, pa še leta 2005. Avtorici sklenujeta prispevek z mislijo, prepisano iz publikacije *Vodna ujma*, ki je izšla po velikih poplavih leta 1998. Poplave bodo prenehale ogrožati celjsko območje šele, ko bodo opravljena obsežna sanacijska dela na celotnem povodju Savinje in Sotle, ki bodo upočasnila odtekanje padavin in zmanjšala konice visokovodnih valov.

Sledi spominski zapis avtorja, sicer hidrotehničnega inženirja, Bele Bukviča, z naslovom **Hudinjina noč**. V prispevku opisuje dogajanje v noči iz 4. na 5. junij 1954, ko je Hudinja opustošila svojo dolino. Poplavo je z dvema žrtvama v družini preživel tudi sam.

V prispevku z naslovom **Nekatere geografske zasnove in značilnosti pogostejših povodnji na območju Celja** avtor Milan Natek predstavi vzroke za pogostejše poplave

na celjskem območju, ki so v obsežnem porečju Savinje, ki odmakla Savinjske Alpe, Pohorje in Voglajnsko gričevje, ter v tem, ker struga Savinje v Celju v ostrem kolenu zavije proti jugu. Prikaže pa tudi nove možnosti, kako se varovati pred poplavami.

Inženir Miran Trontelj v prispevku z naslovom **Poplave in mesečna količina padavin** razloži, da poplave na Celjskem povzročajo zlasti obilne jesenske padavine.

Alenka Zupancič v prispevku **Poplavna varnost Celja nekoč in danes** poudari, da regulacijska dela niso preprečila poplav in da se je treba usmeriti predvsem v to, kako z različnimi ukrepi zmanjšati škodo ob poplavih npr. z gradnjo protipoplavnih objektov, pri uravnavanju poplav pa upoštevati tristopenjski pristop, ki se kaže v zadrževanju čezmernih količin vode, hranjenju te vode na območju nastanka ter postopnem odvajanju vode.

Sledi še en prispevek Bele Bukviča z naslovom **Savinja pa teče ...**, v katerem avtor razmišlja, kako Savinjo vključiti v mestni organizem.

Janko Franetič pa končuje zbornik s prispevkom **Zaščita, reševanje in pomoč ob naravnih in drugih nesrečah** in opiše sistem zaščite, reševanja in pomoči na državnem, lokalnem in obratnem nivoju. Na državnem nivoju deluje Uprava RS za zaščito in reševanje, ki deluje prek trinajstih izpostav. Ena izmed njih je Izpostava URSZR Celje, ki deluje na območju celjske regije, ki jo naravne nesreče najbolj ogrožajo, še zlasti poplave.

Zbornik dopolnjuje zgoščenka s PowerPoint predstavitev fotografij, ki dokumentirajo poplave na Celjskem od leta 1901 do leta 1998. Slikovno gradivo je razdeljeno v tri tematske sklope, in sicer je v prvem predstavljeno Celje na razglednicah v 20. stoletju. V drugem sklopu si sledijo fotografije, ki dokumentirajo poplave v letih 1901, 1925, 1926, 1931, 1933, 1934, 1936, 1954, 1964, 1990 in 1998. V zadnjem sklopu pa so na fotografijah predstavljeni še utrinki z razstave o poplavih v Celju v 20. stoletju.

Vilma Brodnik

Melita Kladnik, Osnovna šola Janka Glaserja, Ruše

BURSKA VOJNA 1899–1902 IN SLOVENSKO ČASOPISJE

Na kratko o burski vojni

Proti koncu 19. stoletja sta se na tleh Južne Afrike po dolgotrajnih trenjih med Britanci in nizozemskimi priseljenci oz. njihovimi potomci – imenovanimi Buri (Boers – kmetje) izoblikovali dve britanski koloniji – Cape in Natal in dve neodvisni republiki – Svobodna država Oranje in Transvaal.

Z odkritjem zlata v Južni Afriki pa so nastopili povsem novi časi, saj so se v deželo začeli zgrinjati vedno novi priseljenci. Predvsem Britanci, ki so jih Buri, v glavnem kmetovalci, poimenovali »Uitlanders«.

Te zlatokope, Uitlanderje je traansaalska vlada močno obdavčila in jim ni hotela priznati nobenih političnih pravic, še posebej pa ne volilne pravice.

Razen zlata pa so ob rekah Oranje (Orange) in Vaal ter okrog mesta Kimberley našli diamante, kar je še podžgalo pohlep takšnih ljudi, kot je bil britanski finančni mogočnik Cecil Rhodes.

Buri, ki so v 19. stoletju uspeli ustvariti dve državi, pa so – kljub svojemu lastnemu boju za neodvisnost – neusmiljeno teptali pravice afriških domorodcev. Sami so se imenovali »prave Afričane«, Afrikanerje, svoj jezik pa »afrikaans«, čeprav je bil le nizozemsko narečje.

Povod za izbruh burske vojne je bil vdor britanskega Jamesovega oddelka iz Bečuane v Transvaal z vednostjo in sodelovanjem velikega kolonizatorja Cecila Rhodesa in britanskega ministra za kolonije Josepha Chamberlaina.

Ta oddelek naj bi opogumil »Uitlanderje« v Transvaalu, da bi se uprli burski vladi in predsedniku republike Paulu Kruegerju.

K izbruhu vojne je veliko prispeval britanski visoki komisar za Južno Afriko – lord Milner, ki je s svojo politiko na pogajanjih s Kruegerjem nenehno zaostroval položaj.

Vojna, ki jo imenujemo burska vojna, je izbruhnila po vojni napovedi Burov Angležem oktobra 1899.

Razdelimo jo lahko na tri izrazitejša obdobja:

- V prvem obdobju je značilna vojaška pobuda burskih oddelkov in njihov vdor v Natal.
- Drugo obdobje se je končalo oktobra 1900 z begom predsednika Kruegerja.
- V tretjem obdobju pa je bilo v ospredju gverilsko vojskovanje Burov, proti kateremu so se Britanci bojevali s kazenskimi oddelki, s sistemom utrdb in s koncentracijskimi taborišči. Vojna je trajala do 31. maja leta 1902, ko je bil ratificiran mir v Pretoriji.

Burska vojna 1899–1902 v slovenskih časopisih *Slovenec* in *Slovenski narod* ter nemškem časopisu *Marburger zeitung*

V nadaljevanju bo prikazano, koliko in v prid katere strani se je pisalo v konservativnem Slovincu in liberalnem Slovenskem narodu ter v nemškem časopisu Marburger Zeitungu. Hkrati bo predstavljeno, kateri časopis je tem dogodkom namenjal največ pozornosti in kakšen je bil približen časovni zamik med dogodkom, ki se je zgodil v Južni Afriki, in opisom tega dogodka.

Omenjeni časopisi so bili izbrani zato, da bi si lažje ustvarili podobo, kaj in koliko se je smelo vedeti v okviru nekega »časopisnega« kroga na prelomu stoletja v slovenskih deželah. Vsekakor je zanimiva primerjava med temi časopisi in njihov odnos do burske vojne, ob kateri se niso zastavljala le politična vprašanja, temveč tudi mnoga moralna.

Med oktobrom 1899 in majem 1902 je poleg članikov objavljenih tudi večje število telefonskih in brzojavnih sporočil, ki kažejo na veliko zanimanje za dogodke v Južni Afriki.

V časopisu *Slovenec* je bilo med oktobrom 1899 in majem 1902 objavljenih 1936 člankov o burski vojni. Največ je o dogajanjih v Južni Afriki povedala rubrika Vojska v Južni Afriki, vendar ta rubrika po juniju 1900 izgine. Zelo velik odstotek (68,95 %) poročil je pod rubriko Telefonska in telegrafska sporočila. Ta so največkrat prišla iz Londona, Pretorie, Bruslja, Haaga, vendar so bila skopa, kratka ter jedrnata in so opisovala le najbolj ključne vojaške in politične dogodke v zvezi z vojno. Zamik med dogodki v Južni Afriki in članki, ki opisujejo te dogodke v Slovincu, se giblje med enim dnevom in tednom dni. Dne 26. maja 1900 je bil v časopisu *Slovenec* velik oglas, da je izšla izredno zanimiva knjiga s podobami Burska vojska, ki jo je založil A. Turk v Ljubljani. *Slovenec* piše tudi o domačem tragičnem dogodku v zvezi s to vojno. Poroča, kako se je sedemnajstletni pekovski vajenec Karol Moravic, velik prijatelj Burov, obesil zaradi smrti generala Jouberta. Ob prebiranju tedanjega Slovincu nastane vtis, da so bili ljudje v tedanjem času zelo občutljivi za vse, kar se je dogajalo po svetu, čeprav je bilo vesti o teh dogodkih mnogo manj, kot jih je na voljo danes. V današnjem času smo ljudje »bombardirani« z vestmi z vsega sveta, kar nas je povsem otopilo. Čutiti je neko neobčutljivost,

nismo več zmožni pravega sočustvovanja, v nasprotju z ljudmi izpred stotih let.

Časopis tudi veliko poroča o angleških izgubah in porazih, manj o burskih, npr. v člankih »Izgube Angležev v Južni Afriki« (6. julij 1900), »Angleški neuspehi v Južni Afriki« (11. avgust 1900), »Angleške izgube v Južni Afriki« (14. avgust 1900), »O nesposobnosti angleških častnikov« (4. september 1900), »Angleške izgube v burski vojni« (7. september 1900).

Članki, v katerih časopis izraža naklonjenost Burom, so npr. »Vztrajnost burskih bojnikov« (25. avgust 1900), »Burska deputacija pri ruskem carju« (29. avgust 1900), »Kako se burski general Dewet šali z Angleži« (18. oktober 1900).

V časopisu Slovenski narod je bilo med oktobrom 1889 in majem 1902 napisanih 1738 člankov o burski vojni. Največ člankov se nanaša na rubriko Vojna v Južni Afriki. Zelo malo člankov je zunaj te rubrike, ki se pojavlja čez celotno obdobje burske vojne 1899–1902. Kar 71,34 % člankov pa prihaja iz rubrike Telefonična in brzojavna sporočila. V tej rubriki se pojavlja največ sporočil iz Londona, Bruslja, Haaga, Amsterdama, Pretorie. Ta sporočila so tudi v Slovenskem narodu kratka, jedrnata, skopa in opisujejo le najbolj ključne vojaške in politične dogodke v zvezi z vojno. Časovni zamik med dogodki v Južni Afriki in članki, ki te dogodke opisujejo, se giblje med približno enim tednom do sedem ali izjemoma tudi več dni. Članki so napisani večinoma v prid Burom, čeprav vendarle manj čustveno, kot je to zaslediti v Slovencu. Mnogo manj pa opisujejo zanimivosti, npr. dogodke, ki so spremljali bursko vojno. Osredotočajo se bolj na politične ter vojaške dogodke te vojne.

Precej pa je časniki pisal o stroških vojne, ki so jih imeli Angleži, ter nasploh o finančni plati tega vojnega spopada.

V nemškem časopisu Marburger Zeitung je bilo objavljenih neprimerno manj člankov kot v slovenskih časopisih Slovenec in Slovenski narod. Mnogo manj je zaslediti telegrafskih sporočil. Zanimivo pa je, da v tem časopisu do polovice leta 1901 pišejo v prid Angležev in šele proti koncu vojne začnejo sočustvovati z Buri. Simpatiziranje z Angleži gre najbrž pripisati vedno izrazitejšemu imperialističnemu razmišljanju Nemcev, na to pa so najbrž vplivale tudi finančne koristi Nemcev v Južni Afriki.

Analiza člankov iz Slovenca in Slovenskega naroda

Poudariti je treba, da je časopis Slovenec pisal v glavnem v prid Burom, velikokrat so komentatorji izražali celo določeno čustvenost. Takšni članki so npr. »Simpatija cele Evrope za Bure« (4. nov. 1899), »Cecil Rhodes – kot opica« (4. januar 1900), »Angleški poraz« (31. januar 1900). Večkrat je možno razbrati, da so Angleži sporočila z južnoafriškega bojišča, če so le mogli, cenzurirali.

27. aprila 1900 je na prvi strani časopisa članek »Burska vojna« sporočal: »Zgodovina uči, da vsak narod prične propadati v dobi, ko je na vrhuncu svoje moči.« Hkra-

ti pa članek sporoča, da so Buri izdali knjižico, v kateri opisujejo vse krivice, ki so jih pretrpeli od Angležev.

Večkrat je v časopisu omenjeno, da so Angleži kupovali za vojno v Južni Afriki konje z Ogrske (17. marec 1900, 11. april 1900, 17. julij 1900, 25. julij 1900).

21. septembra 1900 je objavljen tudi članek »Kaj sem doživel v vojni v Transvaalu?«, v katerem je opisano predavanje Egona Moscherja, ki se je boril na južnoafriškem bojišču na strani Burom. 10. januarja 1901 piše časniki o burski vojni kot o boju med pastirjem Davidom (Buri) in velikanom Goljatom (Angleži).

28. januarja 1901 je bilo v okviru Telefonskih in brzojavnih sporočil sporočeno, da bodo Newyorčani prosili britanskega kralja Edvarda VII., naj ustavi vojno z Buri.

1. februarja 1901 je bil objavljen članek »Kitchnerjevo« človekoljubje v »Južni Afriki«, ki razkriva nečloveško ravnanje Angležev z burskimi ujetniki. Istega dne je v članku zapisano, kako so hoteli trije vrli slovenski fantje pobrisati k Burom v vojsko.

7. februarja 1901 v članku »Buri in časopisje« piše, kako Burom ni bilo veliko mar, kaj je o njih pisalo časopisje.

8. februarja 1901 je Slovenec zopet poročal o aretaciji mladega slovenskega fanta, ki je želel med vojskujoče Bure. 28. februarja 1901 piše v članku »Koliko velja Angleže en Bur«, da vsak teden stane Angleže vojna 75 milijonov frankov.

2. marca 1901 je bil objavljen zanimiv članek »Angleži proti vojski z Buri«, v katerem piše o nasprotovanju velikega števila prebivalcev Britanskega otočja vojni v Južni Afriki.

22. marca 1901 objavlja časniki, da je dal francoski politik Henry Rochefort pobudo za ustanovitev mednarodne loterije, iz katere bi šla zbrana sredstva za pomoč Burom.

2. maja 1901 znova piše, kako si Angleži želijo miru.

14. maja 1901 piše v članku »O pravih vzrokih južnoafriške vojne«, da je član angleške spodnje zbornice Markham govoril v parlamentu, kako je vojna posledica brezvestnih denarnih špekulantov in firm ter posledica Jamesonove zveze. Ta Markham je bil deležen velike pohvale v angleškem parlamentu.

15. maja sporoča članek »Skepi južnoafriške komisije za odmero odškodnine Nizozemcem«, da dobijo le-to samo državi prijateljsko razpoloženi ljudje.

20. maja 1901 je bil objavljen članek »Črnci proti Burom« o tem, kako Angleži hujskajo črno prebivalstvo proti Burom.

22. junija 1901 piše v članku »Angleži za Bure«, kako je bil v Londonu shod, na katerem so prebivalci obsojali grdo ravnanje angleške vojske z Buri.

11. julija 1901 članek »Kralj Edvard in Buri« poroča, kako je le-ta ostro nastrojen proti burskemu prebivalstvu.

8. avgusta 1901 pa lahko v Slovencu v članku »Interesi avstrijskih podanikov v Južni Afriki« izvemo, kako avstrijska vlada zelo slabo zastopa interese svojih državljanov v Južni Afriki, saj so le-ti v večini primerov slovanskega porekla.

V časopisu Slovenski narod pa se velikokrat pojavljajo povsem vsakdanji naslovi, kot so »Vojna v Transvaalu« (2., 13. oktober 1899), »Vojna s Transvaalom« (4. oktober 1899), »Angleška vojna s Transvaalom« (5. oktober 1899), »Anglija in Transvaal« (9. oktober 1899), »Vojna v

Južni Afriki« (18., 19., 25. oktober 1899). Velikokrat se pojavljajo članki, naslovljeni le »Vojna v Natalu« (6., 7., 8., 10., 11. november 1899). Med zajetnejše članke spadajo »Kako snubijo Boerci« (7. oktober 1899), »Vojna moč Boercev« (10. oktober 1899), »Nizozemci in Buri« (16. oktober 1899), »Rusija in transvaalsko vprašanje« (18. oktober 1899), »Transvaalsko vprašanje v angleškem parlamentu« (21. oktober 1899), »Rusija, Francija, Nemčija in Anglija ter Transvaal« (24. oktober 1899).

Privoščljivost začutimo v članku »Veliki poraz Angležev v Južni Afriki« (3. november 1899) ter »Angleži zopet premagani« (12. december 1899). Da Angleži cenzurirajo sporočila, ki gredo iz Južne Afrike, izvemo iz članka »Angleška vojna cenzura« (15. november 1899).

Nekajkrat se pojavi članek »Izvor razmer v Južni Afriki« (7., 29., 30. november 1899). Naklonjenost Burom opazimo v člankih »Angleške grozovitosti v sedanji vojni« (12. december 1899), »Severno-američanski kongres za Bure« (16. december 1899) ter »Vojna Burom in Angležev – cirkuška pantomima« (12. januar 1900). Precej se je pisalo tudi o Pavlu Kruegerju (22., 27. december 1899).

S finančno platjo vojne je povezan članek »Kaj velja Anglijo sedanja vojna?« (13. februar 1900). Članek »Teta Joubert« pa piše, kako junaška je žena generala Jouberta, saj moža spremlja na vsa bojišča (22. februar 1900).

24. februarja 1900 je izšel članek »Brošura o dosednji angleški politiki v Južni Afriki«, ki govori o tem, da je pod vplivom transvaalskega tajnika dr. Reitzza izšla brošurica pod naslovom Stoletje polno krivic. Brošurica opisuje je krivice, ki so jih Buri utrpeli s strani Angležev.

O prisotnosti Rdečega križa v Južni Afriki piše članek 24. marca 1900.

30. marca 1900 sta prisotna dva članka »Joubert umrl« in »Neusmiljeni Buri«.

Maja 1900 se vesti iz Južnoafriškega bojišča skrcijo le na rubriki Vojna v Južni Afriki in Telefonična in brzojavna poročila. Podobna situacija je tudi v naslednjih mesecih leta 1900. Le tu in tam se pojavlja kak članek z dokaj »klišejskim« naslovom »Buri in Angleži« (21., 29., 28., 30. avgust, 1. september, 6. oktober 1900) ali pa »Angleško-burska vojna« (2., 13. avgust 1900). Zajetnejši članki leta 1900 so »Stroški južnoafričanske vojne« (31. julij 1900), »Kako ravna jo Angleži z izgnanci« (24. september 1900), »Krüger v Parizu« (26. november 1900), »Krüger v Evropi« (4. december 1900), »Krüger in nemški parlament« (12. december 1900), v katerem piše, kako so Nemci P. Krügerju zaradi finančnih razlogov (strah pred maščevalnostjo Angležev) odpovedali obisk, kar je v nemški deželi sprožilo val ogorčenja. 22. decembra 1900 je bil objavljen članek »Krüger in papež Lev XIII.«, v katerem piše, kako se je papež ponudil za posrednika med sprtnima stranema.

V prvi polovici leta 1901 ni zaslediti nobenih drugih člankov razen redno prisotne rubrike Vojna v Južni Afriki in pa Telefoničnih in brzojavnih poročil.

Druga polovica leta 1901 prinaša nekaj obsežnejših člankov, kot so: »Razkol angleških liberalcev« (4. julij 1901), »20 mesecev vojne v Južni Afriki« (15. julij 1901), »5400

konj za Angleže« (2. november 1901), »Bojkot Angležev« (5. november 1901). V slednjem članku piše, kako so amsterdamski pristaniški delavci predlagali bojkot angleških ladij, nakar so isto predlagali še nemški pristaniški delavci.

Od januarja do konca maja leta 1902 je moč zaslediti vesti o burski vojni le v okviru rubrike Vojna v Južni Afriki ter Telefonična in brzojavna poročila.

Dne 31. maja 1902 je v okviru Telefonična in brzojavna poročila pisalo: »Vsi listi se strinjajo v tem, da je mir med Buri in Angleži že sklenjen in da je mirovna pogodba že podpisana.«

Sklep

Primerjava vseh treh časopisov Slovenca, Slovenskega naroda in Marburger Zeitunga je pokazala, da se je burski vojni 1899–1902 najbolj oz. z največ članki posvetil konservativni Slovenec, najmanj pa nemški Marburger Zeitung. Oba slovenska časopisa sta ves čas izkazovala naklonjenost do Burom, nemški Marburger Zeitung pa se je »obnašal« dokaj dvolično, saj je v prvem delu vojne »navijal« za Angleže, v drugem delu pa začel izkazovati usmilenje do Burom. Morda se je v vedno bolj imperialistično razmišljajočem nemškem časopisu začela prebujati zavest o veliki imperialistični sili Veliki Britaniji kot konkurenci bodočemu imperialističnemu nemškemu narodu. Liberalni Slovenski narod se je nekoliko več posvečal finančni plati te vojne. Časopis Slovenec so tudi bolj kot ostala časopisa zanimali domači odmevi na bursko vojno, medtem ko je Marburger Zeitung govoril o burski vojni zgolj z vidika »svetovnih dogodkov« in tako poskušal dokazovati svojo svetovljanskost. Vsekakor pa sta si po obliki, pa tudi vsebini bolj podobna časopisa Slovenec in Slovenski narod, časopis Marburger Zeitung pa se že na prvi pogled dokaj vsebinsko razlikuje od njiju.

Tako lahko zapišemo, da sta na prelomu stoletja obstajali na Slovenskem dve dokaj različni meščanski struji, nemška in slovenska, ki se nista razlikovali le po jeziku, temveč tudi po svetovnem nazoru.

Burska vojna 1899–1902 pa nam tudi danes, ko je apartheid že umrl, še vedno ne pušča možnosti, da se odločimo. Ves čas svojega raziskovalnega dela se nisem mogla opredeliti ne za eno ne za drugo vojskujočo stran. Opredelitev je tudi odveč. Južnoafriška republika je danes to, kar je. Zgodovina jo je ustvarila, prihodnost jo še čaka.

Literatura in časopisni viri

- Thomas Pakenham (1992). The Boer War. Avon Books, New York.
Čuček Janez, Rapuš Kazimir (1981). Stoletje svetovnih vojn. Cankarjeva založba, Ljubljana.
Slovenec, Ljubljana.
Slovenski narod, Ljubljana.
Marburger Zeitung, Maribor.

Navodila avtorjem in avtoricam člankov in prispevkov

V želji, da bi dosegli enotno obliko člankov in prispevkov ter poenostavili redakcijski postopek, avtorje in avtorice člankov in prispevkov prosimo, da v čim večji meri upoštevajo naslednja navodila za pisanje:

1. obseg člankov in prispevkov naj bo v obsegu do ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov;
2. prispevki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi, podnaslovi in krepko natisnjenimi deli besedila;
3. prispevke opremite tudi s povzetki vsebine v obsegu do 1200 znakov in z avtorskim izvlečkom, sinopsisom v obsegu do 200 znakov;
4. vaši prispevki naj bodo tudi ustrezno citirani v skladu s Slovenskim pravopisom (1994, str. 222), npr.:

Literatura:

Simoniti, V. 1990: Turki so v deželi že. Mohorjeva družba. Celje.

Dular, A. 1998: Obrtni dom v Metliki. V: Zgodovinski časopis. Ljubljana. Št. 3.

Viri:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Rokopisne knjige 117, Cod. III/72 in Cod. III/73.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU, Reg. I, 2211, fascikel 2060, 64 Vojna.

Navajanje opomb:

Opombe lahko navajate med besedilom, npr.:

Nevarnost vnovičnega vpada pa v tem letu še ni minila. 8. maja je Ferdinand pisal v Ljubljano, da je vnovič prišlo več obvestil, ki govorijo o možnem velikem turškem vpadu, razdeljenem v več krakov, v Istro in Kras, na Kranjsko in Štajersko. (Simoniti, str. 119). Na koncu članka pa navedete vso uporabljeno literaturo po zgornjem zgledu.

Ali pod črto:

članek:

1. E. Dolenc, Slovenska kulturna politika v prvi Jugoslaviji, V: Zgodovina v šoli, Ljubljana 1998, št. 1, str. 17–20.

knjiga:

E. Garin, Spisi o humanizmu in renesansi, Ljubljana 1993.

vir:

Zapisnik revizijske komisije, pisan 9. oktobra 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

5. članke in prispevke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, barvnimi in črno-belimi fotografijami, diapozitivi ipd., slikovno gradivo ustrezno oštevilčite, med besedilom prispevka pa označite, kje naj se natisne, dopišite pa tudi besedilo, ki naj se natisne k slikovnemu gradivu; dodatno gradivo je lahko v obsegu do tri enote na prispevek;
6. za lektoriranje prispevkov bo poskrbelo uredništvo;
7. kratice, ki jih navajate v prispevku, pri prvi omembi ustrezno pojasnite, lahko v oklepaju poleg kratice ali pa v ustrezni opombi;
8. pri poročilih in ocenah različne literature in didaktičnih gradiv s področja šolstva v naslovu navedite ime in priimek avtorja obravnavane publikacije oz. didaktičnega gradiva, točen naslov publikacije oz. didaktičnega gradiva, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani obravnavane publikacije, število slik (barvnih in črno-belih), shem, zemljevidov ipd., pri didaktičnih gradivih pa glavne značilnosti, npr. pri CD-ROM-ih število gesel, avtorja, založnika in kraj ter leto izdaje;
9. vse prispеле članke recenzirajo člani uredniškega odbora, odgovorni urednik pa je zadožen, da avtorje obvesti, ali so članki ustrezni za objavo ali zavrnjeni;
10. člankov, prispevkov in nenaročenega gradiva ne vračamo;
11. prispevke pošljite na disketi z označenim naslovom datoteke, datumom, imenom in priimkom avtorja ter v izpisu;
12. besedilo na disketi in izpisu na začetku opremite s Prijavnico prispevka za objavo v reviji, ki jo dobite na naslovu <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=420> ali http://www.zrss.si/default_zalozba.asp?link=predstavitev&a=3;
13. dodatno gradivo in diskete priložite v posebno kuverto;
14. za pravilnost navedb v prispevkih odgovarjajo avtorji sami;

R dp
ZGODOVINA v šoli
2005

930.371.3

120050221, 1/2

COBISS

ISBN 86-341-3879-8

O. Janša Zorn, D. Mihelič

Koraki v času

Od prazgodovine skozi stari in srednji vek

Učbenik za zgodovino v 7. razredu devetletne osnovne šole

Uveljavljeni avtorici sta ponovno obdelali res obsežen čas od prazgodovine do priprav na velika geografska odkritja. Sveže besedilo sta zasnovali v skladu s konceptom celotne vertikale Koraki v času. Tudi ta učbenik ob primernem obsegu dejstev navaja k ustvarjalno-kritičnemu mišljenju o zgodovinskih procesih in dogajanju ter omogoča razvijanje lastnega mnenja.

Učbenik odlikujejo:

- pregledni tematski sklopi (6)
- strokovna neoporečnost
- v eni učni uri obvladljiva poglavja (55)
- jasna metodično-didaktična zasnova
- bogastvo slikovnih in pisnih virov

ISBN 86-341-2821-0

M. Rode, E. Tawitian

Koraki v času

Od prazgodovine skozi stari in srednji vek

Delovni zvezek za zgodovino v 7. razredu devetletne osnovne šole

Poseben poudarek je namenjen uporabi pridobljenega znanja v novih okoliščinah, pridobivanju in razvijanju procesnih znanj ter delu z zgodovinskimi viri.

Delovni zvezek odlikujejo:

- bogat nabor pisnih, slikovnih in drugih virov
- v treh nivojih zasnovana vprašanja
- navajanje učencev k ustvarjalno-kritičnem mišljenju o zgodovinskem dogajanju in s tem o dogajanju v današnjem svetu
- prepoznavni vzroki in posledice zgodovinskega (in sodobnega) dogajanja ter vzorci, po katerih deluje človeška družba
- sistematično razvijanje zgodovinskih veščin in spretnosti

DZS

znanje uresničuje sanje

DZS, d.d., DIVIZIJA ZALOŽNIŠTEV

IZOBRAŽEVALNO ZALOŽNIŠTVO

<http://www.dzs.si>

e-pošta: info.narocila@dzs.si

tel. št.: 01/ 230 96 50

01/ 230 96 54

Vedež

poln znanja